

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologické etiky a sociální etiky

Disertační práce

HOSPODÁŘSKÁ ETIKA JAKO ETIKA RÁMCOVÉHO ŘÁDU KRITICKÁ REFLEXE HOSPODÁŘSKO-ETICKÉ KONCEPCE KARLA HOMANNA

Vedoucí práce: prof. Dr. Albert-Peter Rethmann
Autor práce: Mgr. Martin Bílek, MBA
Studijní obor: Teologická antropologie a etika

2011

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Tato disertační práce navazuje a z části vychází z méj diplomové práce s názvem „Morálka a obchod“, která byla obhájena na Teologické fakultě JU v Č.Budějovicích v letním semestru 2004.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

1. ledna 2011

.....
Mgr. Martin Bílek, MBA

Děkuji vedoucímu disertační práce panu prof. Dr. Albertu-Petru Rethmannovi za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Touto cestou také děkuji mému prvnímu vedoucímu práce prof. Helmutu Renöcklovi, Dr.Theol. za jeho pomoc s prvními kroky disertace.

Obsah

Obsah.....	4
Úvod.....	6
1 Východisko faktické, hospodářsko-etické reflexe.....	8
1.1 Globalizace versus regionalizace a stálé rozdělení světa.....	8
1.2 Přínosy a funkce dnešního trhu.....	14
1.3 Definice základních pojmů.....	18
1.3.1 Etika jako věda o zdařilém životě.....	19
1.3.2 Etika a morálka.....	20
1.3.3 Rozdělení etiky.....	21
1.4 Sociální učení katolické církve.....	24
1.4.1 Sociální zvěstování církve versus sociální etika.....	25
1.4.2 Sociální principy.....	26
1.1.1.1 Princip personality.....	26
1.1.1.2 Princip solidarity.....	30
1.1.1.3 Princip subsidiarity.....	32
1.4.3 Mimesis Christi.....	33
1.4.4 Katolicismus a kapitalismus.....	35
2 Homannova koncepce hospodářská-etiky jako etiky rámcového řádu.....	43
1.5 Homannovy výchozí pozice.....	43
1.5.1 Filosofické pozadí Homannovy koncepce.....	43
1.5.2 „Morálka“ v předmoderní společnosti.....	45
1.5.3 Nová etika v novém hospodářství.....	46
1.5.4 Dilematické situace.....	48
1.5.5 Morálka versus etika.....	55
1.5.6 Ekonomika v Homannově pojetí.....	57
2.1.1.1 Vztah etiky a ekonomiky.....	58
2.1.1.2 Teologie a ekonomika.....	59
2.1.1.3 Křesťanská přikázání a jejich možná ekonomická interpretace.....	61
2.1.1.4 Moderní hospodářství jako hra nulové součtu?.....	64
1.5.7 Univerzálně platné etické kritérium.....	66
1.6 Systematické místo morálky: rámcový řád.....	67
1.7 Legitimace chování podnikatele.....	70
1.8 Místo individuální morálky v globálním světě.....	79
1.8.1 Individuální morální jednání jako konkurenční výhoda?.....	83
1.9 Demokracie jako podmínka tržního hospodářství.....	86
1.10 Sociální tržní hospodářství v Homannově pojetí.....	90
1.11 Morální kvalita tržního hospodářství.....	94
1.12 „Hříchy“ proti tržnímu hospodářství.....	99
1.13 Důsledky tržního hospodářství.....	101
3 Kritické zhodnocení Homannovy koncepce.....	106
1.14 Tři úrovně hospodářské etiky.....	106
1.14.1 Etika řádu.....	107
1.14.2 Podnikatelská etika.....	108
1.14.3 Osobní etika vedoucích pracovníků, zaměstnanců a zákazníků.....	109
1.15 Diskuze nad Homannovou koncepcí.....	110
1.15.1 Morální kvalita tržního hospodářství?.....	110
3.1.1.1 Nedostatky trhu a tržního hospodářství.....	110

3.1.1.2Solidární trh?.....	112
1.15.2Problematika komplexnosti dnešního hospodářství	114
1.15.3Otázka realizovatelnosti rámcového řádu na globální úrovni.....	115
1.15.4Veřejné statky a jejich zneužívání.....	118
1.15.5Moralizující kritika Homanna.....	124
1.16Jiné možnosti řešení hospodářsko-etických dilemat v globálním tržním hospodářství.....	128
1.16.1Amartya Sen.....	129
1.16.2Integrativní podnikatelská etika Petra Ulricha.....	131
1.16.3Steinmann/ Löhr: Etika dialogu	138
1.16.4Donaldson/ Dunfee: hierarchie hodnot.....	142
1.17Hodnocení Homannovy koncepce z pozice katolického sociálního učení církve	144
Závěr.....	151
Seznam použité literatury:.....	156
Abstrakt.....	162
Summary.....	163

Úvod

Karl Homann (1943)¹ je jedním z nejvýznamnějších hospodářských etiků v německy hovořících zemích. Svou koncepci hospodářské etiky nazval „*etika řádu*“ (Ordnungsethik), ta svým systematickým zařazením patří do institucionální etiky. Homann se v ní snaží nalézt řešení dilematických situací, do kterých nás zasazuje současné globální tržní hospodářství. Cílem této disertace je kritické posouzení Homannovy koncepce hospodářské etiky. Základní problém, který by měla hospodářská etika řešit, vidí Homann v situaci, kdy na trhu je znevýhodněn jedinec nebo firma, která má vyšší morální standard než jeho konkurence. Morální chování přináší vyšší náklady, nemožnost realizovat konkrétní obchod nebo získat důležitou informaci. Tedy situace vedoucí k významné konkurenční nevýhodě. Jsou lidé, kteří z tohoto důvodu tvrdí, že v rámci trhu není možné morální jednání.

Tato práce se v první části zaměří na představení situace globálního tržního hospodářství a současné společnosti. To je nezbytné pro pochopení kontextu Homannovy koncepce. Hodnocení by mělo předcházet vydefinování základních pojmů a pozice hodnotitele. Z toho důvodu je zde zařazena podkapitola Definice základních pojmů, která se mimo jiné snaží o systematické zařazení hospodářské etiky v rámci etiky. Vlastní pozice autora této disertace se opírá o základní principy sociálního učení katolické církve a má tedy své náboženské východisko. V závěrečné kapitole budeme hodnotit Homannovu koncepci také z této pozice.

Druhá kapitola disertace se zaměří na samotné představení Homannovy koncepce. V první části půjde o jeho filosofické pozadí a výchozí pozice. Společnost a dnešní globální tržní hospodářství jsou dle Homanna odlišné od hospodářství a společnosti před moderní doby a z toho důvodu se musí lišit sociální etika současnosti. Homann dále také rozlišuje mezi pojmy, které bývají vnímány jako synonyma: morálkou a etikou. Homann svou koncepcí reaguje na globalizované tržní hospodářství, které

¹ Homannova životopisná data: Mezi roky 1963 až 1972 studoval filosofii, germanistiku, a katolickou teologii na univerzitě v Münsteru, tato studia zakončil doktorátem z filosofie. Kromě toho studoval mezi lety 1971 až 1979 národní hospodářství také na univerzitě v Münsteru, které zakončil druhým doktorátem (rer.pol.). V roce 1985 se habilitoval v oboru filosofie na univerzitě v Göttingenu a od roku 1986 do roku 1990 byl profesorem národního hospodářství a filosofie na soukromé univerzitě Witten/ Herdecke. Poté působil na katolické univerzitě v Eichstättu, kde v roce 1990 založil první katedru Hospodářské- a podnikatelské etiky ve Spolkové republice Německu a v jejím čele stál až do roku 1999. Od roku 1999 pracoval jako profesor filosofie se speciálním zaměřením k filosofickým a etickým základům ekonomie na univerzitě Ludwig-Maximilians v Mnichově. V roce 2008 z této pozice odešel do důchodu.

subjekty staví do dilematických situací, ty rozděluje je na chtěné, které nutí aktéry k neustálému vylepšování a inovaci výrobků a služeb. A ty nechtěné dilematické situace, které aktéry nutí k neetickému jednání, ty chce Homann odstranit pomocí implementace etiky do rámcového řádu. Homann nevnímá hospodářství jako hru nulového součtu, ve které by vždy jeden aktér obchodu získával nad druhým. Hospodářský proces a obchod vidí jako přidanou hodnotu, ve které oba aktéři transakce získávají. Blíže bude tento pohled představen v kapitole: Moderní hospodářství jako hra nulového součtu? Homannův výchozí morální princip bude popsán v kapitole Universálně platné etické kritérium. Základní tezí je, že morálka má své systematické místo v rámcovém řádu: systému norem, zákonů a pravidel, které jsou kontrolovatelné a vymahatelné od každého aktéra na trhu. Na druhou stranu by tento rámcový řád neměl umenšovat roli trhu a diktovat účastníkům jednotlivé kroky jejich podnikatelských činů. Trh jako takový má celou řadu pozitiv, na kterých Homann staví jeho morální obhajobu. V této práci budou představeny v kapitole Morální kvalita tržního hospodářství.

Etika rámcového řádu, o které pojednává Homannova koncepce, by měla být jednou ze strategií podnikatele a společnosti na cestě k etickému chování v rámci tržního hospodářství, strategií významnou, ale ne jedinou. Není možné se všemi Homannovými závěry souhlasit, v jeho koncepci je celá řada otevřených otázek. Uvedu zde jen některé, na které budu v této práci a především v závěrečné kapitole hledat odpovědi. Můžeme mluvit o hospodářské etice jen jako o etice implementované do rámcového řádu? Co jiného poradit podnikateli v dilematických situacích, než jen úpravu rámcového řádu? Přináší globální tržní hospodářství jen pozitiva, nebo i zápory? Má etika a ekonomika něco společného nebo jsou to vědy stojící v opozici vůči sobě? Cílem této části je ukázat, že Homannova koncepce má některá nedořešená témata, které vyžadují další zkoumání a obšírnější diskusi. V první části závěrečné kapitoly půjde o připomenutí systematického rozčlenění hospodářské etiky, z kterého vyplývá, že etika rámcového řádu není jedinou disciplínou v rámci hospodářské etiky. Druhá část se soustředí na komentáře některých bodů Homannovy koncepce a otázku praktické realizovatelnosti jeho teorie. Poslední část se pokusí na koncepcích některých hospodářských etiků ukázat jiné možnosti řešení dilematických situací v rámci tržního hospodářství. Závěrem bych chtěl zhodnotit koncepci Karla Homanna z pozice katolického sociálního učení církve.

1 Východisko faktické, hospodářsko-etické reflexe

Cílem této kapitoly je ukázat konkrétní situaci dnešního světa a globalizovaného tržního hospodářství, na kterou Homann svou koncepcí reaguje. Dále je úkolem první kapitoly představit klíčové pojmy a specifický úhel pohledu autora této disertace na etiku. Dílčím cílem této práce je zhodnotit Homannovu koncepci z perspektivy principů sociálního učení církve a tím představit přístup autora disertace na Homannovy závěry. I z toho důvodu obsahuje tato kapitola část věnovanou sociálnímu učení církve a jeho základním principům.

1.1 Globalizace versus regionalizace a stálé rozdělení světa

Tato práce zapadá svým předmětem do oblasti sociální etiky, tedy etiky aplikované na oblast sociálních struktur a institucí. Každá společnost vychází z určitých podmínek a nastavení, které ovlivňují dění v konkrétní časové periodě. Pro pochopení koncepce nebo přístupu je důležité vidět rámcové podmínky, které danou oblast ovlivňují, vidět čím je společnost podmíněna a co určuje sociální skutečnost. Pro tuto práci bude důležité znát čím je podmíněn dnešní svět obchodu, práce, zaměstnání, rodiny, ekonomiky a politiky. Tedy oblasti, které tvoří dílčí části sociální skutečnosti.

Někteří autoři² považují dnešní dobu za stejně revoluční, jako dobu průmyslové revoluce v 19. století. Toto tvrzení, zdá se, není nikterak přehnané. Stejně tak jako počátek novověku byl podmíněn celou řadou dramatických změn, objevů, sociálních převratů a revolucí, tak podobně je tomu i dnes. Zatímco průmyslovou revoluci rozhýbal vynález parního stroje, dneškem hýbou moderní technologie, ať již je to mikroelektronika, nové způsoby přenosu dat nebo genové inženýrství. Jsou to nástroje, které ovlivnily dnešní společnost a přispěly k tomu, že ji nazýváme globální.

Globalizace

Globalizace a globální civilizace jsou výrazy, kterými je společnost této epochy označována. Globální je definováno jako týkající se celého světa, mající celosvětový a celoplanetární dosah. „Globalizace označuje v současné době probíhající celosvětovou technicko-ekonomickou, ale také socio-kulturní, náboženskou a etickou revoluci, kterou vyvolaly především vůdčí technologie elektronického zpracování dat, telekomunikace,

² Např. RENÖCKL, H. Co obsahuje a vyžaduje svoboda. In: *Manažerská etika, 3. díl – inspirace pro 21. století*. Economia, 2002, s. 113 – 123.

biotechniky a genového inženýrství. Podobně jako při průmyslové revoluci v 19. století se tím masivně a nevratně mění dosavadní hospodářské a společenské struktury, ale také vědomí a vzory jednání. Významné výzkumy a hospodářské procesy se staly globálními. Elektronická komunikace, která umožňuje celosvětovou mobilitu informací a zboží, gigantické aplikace vývoje a náklady na zařízení vyžadují globální propojení a transnacionální trhy („Economy of Scale“).³ Vědecký výzkum a technický vývoj probíhá dnes v rozhodující míře mezinárodně, v globálním propojení. Informace, zakázky transformované do balíčku dat, řešení problémů a konstrukce krouží bleskově kolem zeměkoule. Informace, zboží a lidé jsou jako ještě nikdy v dějinách hromadně, rychle a levně pohybliví, ať již dobrovolně či nedobrovolně. Tím lidstvo dosáhlo nejen enormní produktivity a urychlení vývoje, ale také celosvětového měnového a ekologického propojení, mnohvrstevných migračních proudů, vysoké globální mobility pracovních míst a rozhodovacích center. Tím se dosavadní dobře známé hospodářské a společenské struktury masivně zpochybňují a částečně i nevratně ničí, popřípadě nahrazují novými strukturami.

Dnešní civilizace je asi tím nejkomplikovanějším a zároveň nejprovázanějším systémem, který naše dějiny pamatují. Životy miliard lidí jednoho kontinentu jsou ovlivňovány rozhodnutím několika jedinců v úplně jiné části světa. Základní informace jsou k dispozici téměř v tomtéž okamžiku kdekoliv. Zboží denní spotřeby je vyráběno z komponentů, které pocházejí nejen z několika států, ale i z několika světadílů a v některých případech byly dokonce vyvíjeny mimo naši planetu, v průběhu vesmírných, výzkumných letů.

Tyto skutečnosti jsou pro téma této práce velice důležité. Dnešní doba je extrémně konkurenční, pro široké masy nepřehledná a plná rychlých změn. To přináší společnosti celou řadu positív, o kterých bude pojednáváno v následujících kapitolách, na druhou stranu samozřejmě i celou řadu dilematických situací, které působí negativně a u jedinců vyvolávají obavy.

Fakt extrémní konkurence pro nás znamená, že dnes na trhu nesoupeříme se svým sousedem, kolegou v práci nebo firmou ze sousedního města, tak jak tomu mohlo být v minulosti. A je jedno zda jsme podnikateli, manažery podniku nebo zaměstnanci. Konkurence se týká nemilosrdně nás všech. Náš dnešní konkurent je dělník z Indie,

³ RENÖCKL, H. Co obsahuje a vyžaduje svoboda. s. 113.

který pracuje za hodinovou mzdu odpovídající zlomku průměrné mzdy evropské a dokonce i té české (hodinová odměna indického dělníka je v řádu haléřů)⁴. Česká textilní firma musí být schopná obstát před konkurencí z Číny, kde je situace na trhu práce velice podobná jako v Indii a transport tohoto typu zboží do Evropy není vůbec náročný. Na globálním trhu nikoho nezajímá, že česká textilní firma má dlouholetou tradici a zaměstnává celou řadu lidí z regionu, kteří jen stěží najdou práci pokud skončí její provoz.

Skutečností je, že se podobná konkurenční situace začíná objevovat i mezi kvalifikovanou skupinou pracovníků, jako jsou projektanté, programátoři, inženýři, návrháři a dokonce i odborní účetní. O těchto činnostech se ještě donedávna mínilo, že zůstanou ochráněny před konkurencí ze zemí třetího světa. Dnes tomu tak již není. Nejdříve tyto odborné činnosti např. pro firmy ze západní Evropy dělali pracovníci z bývalého východního bloku. Uvedu příklad svého známého, programátora, kterému se vyplatilo jezdit do práce na pár dní v týdnu ze severočeského Liberce do hornorakouského Lince (asi čtyři sta kilometrů). Tento vysoce specializovaný pracovník před nedávnem přijal práci ve Spojených státech amerických, kam vždy na několik dní v měsíci letá. Bohužel ani jemu se nejspíš globální konkurence v budoucnosti nevyhne. Některé firmy z USA totiž začínají tyto odborné práce předávat do Indie, kde se vyplatí vykácet kus deštného pralesa, postavit supermoderní komplex, vybavit jej moderními technologiemi, vyškolit nadané Indы a za zlomek západních platů je nechat vykonávat činnosti, které by jinak musely draze zaplatit v domovských státech. Podobně se dnes řeší otázka účetnictví, poradenství a dokonce i zákaznických linek pro firmy z USA. Vše toto je dnes možné díky výpočetní technice, telekomunikacím a internetu.

Faktem je, že technika se mění, věda vyvíjí stále nové vylepšení a objevuje nové možnosti. Na druhou stranu mají lidé problém se těmito rychlým změnám přizpůsobit, nedokáží se tak rychle přeorientovávat. Hledají jistoty a opory ve svém životě. Dnešek je charakteristický tím, že celá řada lidí nerozumí věcem a souvislostem, které je obklopují. Současnost je pro ně nepřehledná a španť se v ní orientují. Ještě nedávno žili v poměrně malých a uzavřených společenstvích a světové události se jich dotýkaly jen okrajově a často se o klíčových událostech dějin nedozvěděli vůbec nebo po dlouhé době. Nyní je to jinak. Informace o událostech z celého světa jsou dostupné krátce potom, kdy vzniknou. Díky moderním dopravním prostředkům je velice jednoduché se

⁴ http://www.spotrebitel.info/dovolena_volny-cas/clanek.shtml?x=2343995, 3. 2. 2009.

přesouvat z místa na místo, poznávat nové oblasti a kultury. Civilizace s jejich různými hodnotovými měřítky jsou si blíže než kdy před tím byly, prolínají se a střetávají. Dnes a denně nás zaplavují informace o světové ekonomice, politice, terorismu, válkách, utrpení, hladomoru, násilných trestných činech, přírodních katastrofách a neštěstích nejrůznějšího druhu. Lidé říkají: „*tolik přírodních katastrof nikdy nebylo, tolik násilí a lidské lhostejnosti jsme ještě nezažili*“, ale neuvědomují si, že se možná jen změnil způsob toho, jak jsou jim informace zprostředkovávány. Masám připadá tento svět komplikovaný, nepřehledný a nerozumí mu.

Dramatické a rychlé změny, které nás každý den obklopují je děsí. Nevěří, že se jim dokáží přizpůsobit, a že s nimi dokáží držet tempo. Změny tu byly vždy, ovšem jejich tempo se dramaticky zrychlilo. Co včera byla dobrá strategie, je dnes již zastaralá, co v minulosti fungovalo, je dnes již nepoužitelné. Zaběhlé rituály se neúprosně mění a ne každému tento proces permanentní změny vyhovuje. Opět je to něco, co v řadě lidí vyvolává strach a nejrůznější obavy a to je často důvodem, proč se dnes celá řada lidí uchyluje k nejrůznějším esoterickým praktikám, návratu k přírodnímu způsobu života, hledají duchovno a hlubší zakořenění. Je to volání po jistotě, orientaci a pevném postoji, který by dokázal obstát jak v dobách dobrých tak zlých, v dobách konjunktury i recese, zdraví i nemoci, životě i smrti. Je to odpověď, kterou moderní technologie a objevy nedokážou dát. Částečně jí nabízejí některé filosofické směry nebo je nalézána v hlubokých náboženských tradicích lidstva. Jde jen o to, jak na tento hlad po řešení obtížných životních situací dokáže, ta která náboženská skupina reagovat, jak jasně a zřetelně dokáže odpovědět na otázky, které si dnešní člověk klade.

Alan Greenspan, bývalý ředitel americké centrální banky (FED), dnešní situaci globalizovaného světa poměrně dobře popsal ekonomickými termíny. On sám jako obhájce výhod globalizace je přesvědčen, že svět dnes není jen globální a ani do budoucna nebude pouze globální. Jeho slova mohou sloužit jako úvod k další části. „*Zcela globalizovaný svět by se vyznačoval osvobozenou výrobou, obchodem a financemi, jež by byly poháněny hledáním zisku a podstupováním rizika naprosto bez ohledu na vzdálenost a národní hranice. Tohoto stavu nebude nikdy dosaženo. Lidem vlastní averze k riziku a domácí předpojatost působí, že globalizace má své hranice.*“⁵

⁵ GREENSPAN, A. *Věk turbulencí, Dobrodružství ve světě globální ekonomiky*, Fragment, 2008. s. 381.

Regionalizace

Není jen globální civilizace, ale existuje i společnost, kde vztahy mezi lidmi nazývá angličtina „*face to face*“ (tváří v tvář), kde je tím téměř nejdůležitějším kontrolním mechanismem hodnocení sociálního okolí a jeho odsouzení může vést k zatracení ne-li vyloučení z tohoto společenství.

Je to většinou oblast, kde pobýváme rádi, je nám dobře a cítíme se v bezpečí. Je to náš region, ve kterém známe své sousedy, sdílíme podobná hodnotová měřítká, kulturu, stejný jazyk nebo nářečí, máme za sebou stejnou výchovu, historii i tradici. Jen neradi opouštíme tento pro nás známý prostor a bráníme se, pokud nám jej někdo bere, ať už je to cizí agresor z jiného státu, regionu nebo bruselský úředník.

Globalizace je označována jako celosvětová technicko-ekonomická, ale také socio-kulturní a nábožensko-etická revoluce. Slovo revoluce vždy představuje označení pro velký skok v dějinách. V tomto smyslu je zde tento pojem užit správně. Možnosti naší techniky udělaly obrovský skok kupředu, určitým eliminujícím faktorem je zde člověk. Člověk je spíše výtvozem evoluce, tedy pomalého a kontinuálního vývoje, velké změny nemá rád a jen pomalu se jim přizpůsobuje. To je asi také tím skutečným důvodem, proč celá řada aktivistů a nejrůznějších skupin vystupuje proti globalizaci nebo jejím domnělým představitelům. Jako lidé jsme jen stěží schopni se přizpůsobit tak dramatickým změnám, které nás neustále obklopují, z toho důvodu se vracíme zpět do svých regionů, míst kde nám je dobře, kde je pro nás svět přehledný, bezpečný, v němž se dobře orientujeme a kde se již naše já přizpůsobilo tempu kultury dané oblasti. Dá se předpokládat, že tento návrat ke „kořenům“ bude pro řadu lidí stále důležitější. Podívejme se na dnešní venkov v České republice, který se opět pomalu zabydluje, dochází k rekonstrukci staveb, objevují se iniciativy za záchranu venkova, krajinného rázu a tradičního způsobu života. Některé mají nádech romantismu 19. století, jiné jsou racionální odpovědí na přetechnizovaný svět a rychlost životního tempa velkoměst, kterému se není lehké přizpůsobit.

Na druhou stranu to bude možná právě moderní technika jako je internet, mobilní komunikace, nezávislé zdroje energie z obnovitelných zdrojů, které umožní tento návrat k životu v regionech, na venkově, blíže přírodě, kultuře a tradicím našich předků. Asi to již nebude činnost v zemědělství nebo v drobném řemesle, ale celé řadě lidí bude umožněno, právě díky moderní technice, pracovat v rodinném kruhu, budou řídit své

týmy, vytvářet a koordinovat nové projekty, modelovat domy, psát programy a to vše z jejich domovů. Umožní jim to žít klidnější život se svými přátely a rodinou, znát své sousedy, prožívat cykličnost života v přírodě a umožní jim to zastavení tak důležité k uspořádání si vlastního života a vztahů v něm. Není jen globaliace, nastává čas kdy si uvědomíme, že potřebujeme ukotvení, které nám umožní jen blízkost k druhému člověku a zemi kde žijeme, možná to bude čas návratu k regionům.

Rozdělení světa

Nepřehlédnutelným jevem dnešní společnosti je rozdělení světa. Není tím myšleno jen rozdělení ekonomické a sociální, o kterém bude také ještě řeč, a které patří k jednomu z hlavních problémů dnešní doby, jde spíše o rozdělení světa na kulturní oblasti, jejichž obsahem jsou stále jejich specifické národní tradice a zvyky. Pro tuto práci je to skutečnost významná, dokazuje nemožnost jednoho společného filosoficko-kulturně-náboženského východiska, na kterém bychom mohli založit jednotnou etickou koncepci. Huntington na tomto tradičním kulturním a náboženském rozdělení staví svou teorii. *„Filosofické předpoklady, základní hodnoty, společenské vztahy, zvyky i celkový životní názor se v různých zemích významně liší. Tyto kulturní rozdíly posiluje revitalizace náboženství, k níž dochází ve velké části světa. Jednotlivé kultury mohou procházet nejrůznějšími změnami, přičemž jejich dopad na politiku a ekonomii se může v různých obdobích lišit, avšak je zjevné, že hlavní rozdíly v politickém a ekonomickém vývoji jednotlivých civilizací mají své kořeny v rozdílných kulturách.“*⁶ Neexistuje jen jedna jediná globální civilizace, existuje řada značně rozdílných kultur, regionů a tradic, které mají významný vliv ve společenském, politickém a hospodářském životě dnešní civilizace. Základní dvě naproti sobě stojící filosofické interpretace současného světa je možné spatřovat v díle citovaného Huntingtona a v raném díle Fukuyamově *„Konec dějin“*. Huntington vychází z názoru, že stále podstatný vliv v současném světě mají jednotlivé kultury, civilizace a náboženské kořeny. Fukuyama naproti tomu vidí situaci současného světa na cestě k jednomu konečnému systému – stabilnímu stavu, tímto systémem je pro něj liberální demokracie.⁷ Fukuyamova koncepce vzhlíží k liberální demokracii jako k ideálnímu konečnému stavu, který obklopí celou planetu. Huntington spíše zdůrazňuje různost obyvatel země, což může ústit v situaci *„střetu civilizací“*.

⁶ HUNTINGTON, P. S. *Střet civilizací*. Rybka Publishers, 2001. s. 16.

⁷ Srov. FUKUYAMA F., *Konec dějin*, Rybka Publishers, 2002

Co se hospodářské stránky týče, tak žijeme v systému světového tržního hospodářství, ale pořád, kdykoliv dělám obchod, kdykoliv s někým něco směřuji, jde o konkrátního druhého člověka, který vyrostl a byl vychován v nějakém sociálním a kulturním prostředí, které každé má svá specifika a odlišnosti. Srovnáme-li chování a kulturu lidí v geograficky a historicky ohraničené oblasti Evropy, najdeme zde rozdíly, ještě větší rozdíly nalezneme ve srovnání chování americké populace a naší evropské, markantnější rozdíly budou v oblastech ovlivněných islámem. Tyto kultury budou řešit některé etické a morální aspekty, které západní křesťanská morálka jako problém nevnímá.⁸ Je to například otázka úroku z půjček v kulturách ovlivněných Islámem. Svět není jen globální, ale i lokální a regionální. Odpůrci globalizace mají někdy právě strach ze ztráty vlastní národní kultury a tradice, obávají se dalšího prohlubování sociálních rozdílů. Pokud jsou tyto obavy oprávněné, jak tomu zabránit? Renöckl vidí řešení v globalizaci, která bude doplněna regionalizací⁹. Tedy rozumné regionální politice, která bude založena na principu subsidiarity, kdy veškeré pravomoci, které budou moci býti ponechány nižším územněsprávným celkům, jim budou ponechány. A naopak záležitosti, které nemohou být řešeny na nižší úrovni budou předány vyšší. Každý má rád místo, kde se cítí doma, bezpečně, rozumí vztahům a řeči jemu blízkých osob, kde se dokáže orientovat. Má zde hluboké emocionální, kulturní kořeny a přirozeně má starost, zda se právě ta jeho domovina neztratí v globalitě. Jeho víra v to, že se tak nestane, by měla být dána vnitřním přesvědčením, že i vlastní tradice má svou nepostradatelnou hodnotu, kouzlo a krásu. A díky tomu uspěje i ona v mezinárodní soutěži, která se na všech úrovních v globální civilizaci odehrává.

1.2 Přínosy a funkce dnešního trhu

Heslem novověku, na jehož vrcholu se dnešní společnost nachází, bylo racionalizace, zvyšování efektivity a vláda rozumu. Jsou autoři jako například B. Reich, kteří se domnívají,¹⁰ že jsme na počátku 21. století dosáhli určitého vrcholu tohoto vývoje, protože výkonnost současné ekonomiky, objevy moderní vědy a nejnovější technologie se dají jen stěží srovnávat s čímkoliv v předcházejících dějinách. Jsme bohatší, máme

⁸ Srov. KLÖCKER, M.; TWORUSCHKA, M. *Wörterbuch – Ethik der Weltreligionen*. Heslo: Wirtschaft. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1995.

⁹ RENÖCKL H., MACHULA T., *Region budoucnosti jižní Čechy – střední Evropa*, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2004. s. 7-20.

¹⁰ Srov. REICH B., R. *V pasti úspěchu, Diagnóza kapitalismu 21. století*, překlad: Dobal, Prostor 2003. a HANDY, Ch. *Hlad Duchu, Pokapitalistická alternativa: Hledání smyslu v současném světě*, překlad: Medek, Management Press, Praha, 1999.

daleko více příležitostí, lepší a širší výběr produktů a služeb, rovněž komfort našeho bydlení, cestování, zdravotní péče a stravování je nesrovnatelný s před industriální dobou i s dobou nedávno minulou.

Byl to rozvoj vědy, techniky a tržního hospodářství, kterým vdčíme za naše úspěchy. Věda nám přinesla nové objevy, které technika dokázala vyrobit pro široké masy a trh je těmto masám dokázal zprostředkovat efektivně a za dosažitelné ceny. Je ovšem otázkou, zda byly tyto změny jenom pozitivní.

Žijeme v době, která je daleko méně jistá a stabilní. Je to doba neustálých a rychlých změn, ve které žádná z vydobytych pozic není navždy. Díky moderním technologiím a mobilitě jsme vystaveni globálnímu trhu a celosvětové soutěži. V této soutěži vyhrávají ti lepší, kvalitnější, levnější, ale často i ti, kteří mají ostřejší lokty. Konkurence není jen ve vlastním sousedství, ale i na vzdálené straně planety. Na druhou stranu je to právě soutěž, která přináší výhody moderního hospodářství a motivuje ke službě druhému. Snažíme se ne z nějakého přehnaného altruismu k druhým nebo žité lásky k bližnímu, ale z prosté snahy o vlastní obživu, vlastní spokojený život a úspěch. Je to systém založený na přirozené touze každého člověka po vlastním svobodném a šťastném životě.

Trh, směna zboží a s tím související soutěž zde existovala od pradávna, nicméně novověk sebou přinesl mimo jiné jednu podstatnou změnu, kterou byla přeměna malých relativně izolovaných hospodářských jednotek do daleko větších, nejdříve národních a posléze globálních. Následkem toho bylo, že dělba práce jako jedna z hnacích sil moderního hospodářství se prohloubila do netušených možností, tím byla umožněna specializace a díky té se enormně rozrostla efektivita hospodářství. To, co si dříve mohla dovolit jen hrstka vyvolených, je nyní přístupné daleko širší skupině populace. K tomu, aby tyto výhody mohly být zprostředkovány co nejširším masám, byl ale nutný výkonný koordinační mechanismus. A. Smith jako otec moderní ekonomiky jej našel v trhu a soutěži, zároveň si uvědomil, že tento systém může být funkční pouze za předpokladu, že bude vytvořen spravedlivý rámec pravidel, který procesy v rámci trhu bude kontrolovat.¹¹

¹¹ Srov. SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2001. s. 440-480.

Svět se stal s rozvojem moderního hospodářství a posléze globalizace méně přehledný, změnil se a s touto změnou bylo nutné upravit způsob pohledu na něj. Metody, které dříve fungovaly a byly účinné se přestaly osvědčovat. Trh se začal rozvíjet nejdříve v mezinárodní a posléze globální. Podnikatel již nemůže vyrábět sám bez cizí pomoci jeden výrobek, přestal mít možnost kontroly výrobního procesu od začátku až do konce. Akteři, kteří jsou zapojeni do výroby, kompletace a distribuce zboží, se osobně neznají, nepocházejí z jedné vesnice nebo města, již není možné očekávat od partnera nebo konkurenta stejné chování a uznání podobných hodnot, jako když to byl člen stejného společenství.

Homann ve své koncepci vychází z této skutečnosti, řešením se odvolává právě na A. Smitha a na jeho učení o všeobecně platných pravidlech, které mají omezit jinak produktivní faktor, kterým je egoismus a touha po vlastní výhodě každého jednotlivce.¹²

Koupě obleku

Robert B. Reich, bývalý ministr práce a sociálních věcí Clintonovi administrativy, píše o dnešní době jako o věku úžasných obchodů¹³ a pro ilustraci vypráví svůj příběh o koupi obleku. Reich je nevelké postavy, měří asi 147 cm, nicméně jeho obvod pasu nepatří k běžnému průměru desetiletých chlapců, kteří jinak dosahují podobné výšky, proto pro něj bylo problémem pořídit si obstojnější oblečení a trval-li na něm, bylo nutné si jej nechat ušít, což nepatří zrovna k nejlevnějším záležitostem. Často se stávalo, že krejčí, který jeho zvláštní postavu neznal, dodal svršky jiného rozměru, protože nevěřil zadaným proporcím. To se opakovalo do té doby, než Reich objevil webovou stránku, kde stačilo zadat rozměry, vybrat si materiál, barvu a styl střihu přesně podle vlastního přání. Perfektně padnoucí a levný oblek mu byl skutečně v několika dnech doručen. Uvědomil si, že celou dobu jednal pouze s počítačem, který výrobu i distribuci jeho obleku řídil automaticky a za předpokladu maximální efektivity, od přijetí objednávky, přes výrobu až po distribuci. Reich tuto skutečnost komentuje: *„V předindustriální době zhotovovali řemeslníci vše na objednávku, ale bylo to drahé. Potom přišla masová výroba – obří stroje poháněné elektřinou, ohromné tkalcovské stavy schopné utkat veliké plachty látek, stroje, které chrlily desítky tisíc zápalek, cigaret a hřebíků, obří nádrže destilující a rafinující naftu, cukr, alkohol a chemikálie,*

¹² Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: Wirtschafts- und Unternehmensethik. Göttingen, 1992. s. 22.

¹³ REICH B., R. *V pasti úspěchu, Diagnóza kapitalismu 21. století*, překlad: Dobal, Prostor, 2003. s. 32-37.

*ohromné pece na výrobu oceli, velké stroje na tvarování a lisování částí automobilů, rozlehlé montážní linky. S růstem objemu klesala cena každé vyráběné položky.*¹⁴ Masový výrobce musel nejprve investovat, aby zajistil zisk a potom odhadnout, kolik identických položek, za jakou cenu lze prodat a přesnost odhadu přinášela velké zisky, nepřesnost znamenala bankrot.

Jak je možné, že Robert Reich přišel levně ke svému obleku, jenž byl unikátem svými rozměry? Bylo to díky programovatelným robotům, digitálně řízeným nástrojům, rutinním počítačovým systémům a internetu. Na rozdíl od starých strojů a montážních linek, které byly schopné dělat stále dokola jen jednu věc, mohou tyto nové systémy okamžitě vyrobit jedinečnou věc a stejně rychle potom začít vyrábět další originální věc. Reichova objednávka putuje přímo do počítače, kde se změní v digitální symboly a ty jsou pak vyslány do stroje, který vezme kus látky, nastříhá ji podle Reichovy specifikace a sešije vše dohromady. Hotový výrobek se vrací k zákazníkovi. Lidé za tímto účelem naprogramovali roboty, vyvinuli počítačový program, zajistili místo na síti a tam svůj výrobek prodávají. Je ale také možné předpokládat, že nemalý počet lidí dosud ručně stříhá a sešívá tytéž kousky ve špatných pracovních podmínkách, které ohrožují zdraví samotných pracovníků a za třetinu světové mzdy.

Síla konkurence spočívá dnes ve schopnosti být lepší, rychlejší a levnější než rivalové. Masový prodej a reklama ustupují přesně určenému prodeji směřujícímu k jedinečnému zákazníkovi (jako je muž středního věku s abnormálními rozměry), kterému tím uspokojí jeho nejroztodivnější potřeby a přání. Tento příklad chce ukázat na dvě různé stránky moderního tržního hospodářství: velká efektivita služeb přinášející prospěch běžnému zákazníkovi, ale zároveň široké spektrum etických dilemat, které v honbě za touto efektivitou vystávají.

Funkce trhu

Trh jako takový má celou řadu funkcí, které slouží člověku a společnosti. To z něho tvoří systém, který má svou morální kvalitu. Této kvalitě a Homannově morální obhajobě tržního hospodářství se budeme podrobněji věnovat v dalších částech práce. Na tomto místě chci pouze ukázat několik pozitiv, které trh obecně přináší.

¹⁴ REICH B., R. *V pasti úspěchu, Diagnóza kapitalismu 21. století*. s. 32-33.

Trh má koordinační funkci. Koordinuje nespočet rozhodnutí jednotlivých subjektů, jednajících v jeho rámci. Výrobcům dává najevo, co mají vyrábět, spotřebitelé si na základě svých vlastních možností, emocionální a racionální úvahy vybírají, kam investují své omezené prostředky. Každé hospodářství potřebuje určitý řád: existuje celá řada subjektů jednajících v rámci trhu, ať už jsou to podniky nebo domácnosti, a tyto nejsou zpravidla samozásobitelé, nýbrž jsou odkázáni na interakci, buď na straně nabídky nebo poptávky. Tato síť vztahů musí být organizována a tu zajišťuje ve značné efektivitě právě trh. Prostřednictvím ceny dává najevo nedostatek určitého zboží a motivuje tím výrobce a konzumenty k hospodárnému nakládání s nedostatkovými zdroji a surovinami, tím také alokuje kapitál do oblastí, po kterých je poptávka. Trh má svůj ekologický přínos. Drží v šachu náklady výroby a nutí tak podnikatele, aby alespoň ve vlastním zájmu zacházeli s nedostatkovými zdroji šetrně. Výrobce, který lépe a efektivněji využívá zdrojů a surovin tak může nabízet své výrobky laciněji a tím vítězit nad svými konkurenty. To jemu osobně přináší výhodu a zároveň šetří životní prostředí. Samozřejmě existuje i opačný scénář, který je znám z dilematických struktur, kdy trh nutí k neekologickému jednání, pokud rámcový řád jinak neodměňuje ekologicky šetrné aktivity. Je to situace, kdy nejsme například rámcovým řádem nuceni k dodržování přísnějších ekologických limitů a z důvodu udržení zisku neinvestujeme do opatření na ochranu životního prostředí.

Trh odměňuje ekonomicky výhodnější postupy, hledání nových a lepších řešení. Trh má tedy z této perspektivy dvě základní funkce, řeší problém koordinace (plánování) a problém omezenosti prostředků. Historie ukázala, že tyto dvě klíčové funkce ve společnosti upravuje daleko lépe než centrálně řízená ekonomika.

1.3 Definice základních pojmů

Cílem této části je ukázat specifický pohled autora této disertace na základní pojmy, které budou v této práci užívány, a o které se bude hodnocení Homannovy koncepce opírat, zařadit tuto koncepci do určitého kontextu etiky a ukázat morální pozici autora této disertace.

Pojmy jako etika a morálka vyvolávají v některých jedincích negativní reakce, představují si zatrpklého moralistu, jehož „moralizování“ vnímají jako omezování vlastní svobody. Je tomu skutečně tak?

Život potřebuje určitá pravidla, aby se vydařil, byl smysluplný a prožitý ve štěstí. Etiku vnímám jako vědu o takovém životě, v pravé podstatě není omezením svobody člověka, nýbrž umožňuje její rozvoj.

1.3.1 Etika jako věda o zdařilém životě

Jedním z protagonistů tohoto pojetí etiky je rakouský morální teolog H. Renöckl. V duchu Aristotelova pojmu *eudaimonia* definuje etiku jako vědu o zdařilém životě, ve vztahu k sobě samému, k druhým, v životě ve štěstí, zdraví a míru. Předpona *eu* znamená skutečněné spojení s *daimonion*, tím nejhlubším v nás samých, dokonalé štěstí. Aristoteles je přesvědčen, že jen skrze uskutečnění své přirozenosti může člověk dosáhnout tohoto cíle. Tuto přirozenost Aristoteles označuje dvěma navzájem propojenými základními pojmy.¹⁵ Určujícím pro lidskou přirozenost je tzv. Logos: *anthropos zoon logon echo* - člověk je logos (=duch, vědomí, vhled, rozum). Všichni lidé ze své přirozenosti touží po vědění, rozumění, duchovním vhledu do tohoto loga.¹⁶ Plného štěstí je možné dosáhnout také jen jednáním podle rozumu. Vědomí, duchovní vhled a rozum jsou pro mravnost rozhodující.

Logos není jediné, co by pravou přirozenost člověka ovlivňovalo. Stejně důležité jako logos je i Polis: *anthropos physei zoon politikon* – člověk je tvor společenský, tvor žijící ve společenství s druhými. Pro Aristotela je realita obce (Polis) uskutečněním přirozenosti člověka. Člověk je tvor, který ke svému životu potřebuje druhé. Co je obsahem logu, je rozeznáváno tím, co je označováno obcí jako mrav, zvyklost a zákon obce. „Zvyklost, mrav a zákon v reálném životě obce jsou konkrétními a obecnými předpoklady pro mravný život individua.“¹⁷

Člověk má tedy dvojí podstatu: rozumovou a sociální. Je člověkem rozumným a žijícím v určitém sociálním kontextu. Obě tyto entity tvoří podstatu člověka a člověk by nebyl tím, kým je, pokud by obě tyto části nerozvíjel a nebral v potaz, pokud o sobě přemýšlí. Není tedy jen rozumovým individuem, ale i sociálním tvorem. Tomu musíme podřídít i naše uvažování o etice jako vědě obecně a zvláště pak v kontextu hospodářské etiky.

¹⁵ Srov. RENÖCKL, H. *Menschenerweckende Erwachenebildung*, hrsg. Bundesarbeitsgemeinschaft für Karh. Erwachenebildung in Österreich. Herold, 1983. s. 171.

¹⁶ Srov. ARISTOTELES, Nik. Etika I, 7 1098a7, 14.

¹⁷ RENÖCKL, H. *Menschenerweckende Erwachenebildung*, s. 171.

1.3.2 Etika a morálka

Řecké slovo *ethos* nebo latinské slovo *mos* překládáme jako mrav, zvyk, obyčej. Tato slova běžně užíváme třeba při vyjádření, že ten druhý dělá něco dobrého, říkáme: to je mravné nebo naopak z morálního hlediska to nebylo dobře, apod.

Pojmy morálka a etika neznamenají pro Homanna totéž. Tyto dva pojmy od sebe rozlišuje a tímto rozlišením se bude zabývat kapitola: Morálka versus etika. Ve zkratce řečeno, nemusí platit, že každé morální hodnocení okolí je hodnocením etickým. V této části jde o to představit obecně platnou definici etiky a morálky, abychom poté mohli porovnat Homannovu definici.

„Morálka je soustava pravidel lidského jednání, etika je filosofická disciplína, která tato pravidla zkoumá. Můžeme se rovněž setkat s pojetím, které slovem morálka nazývá životní praxi a etikou nazývá reflexi této praxe. ... Etika je již od dob Aristotela praktickou filosofií, která pomáhá určit, zda byl skutek dobrý, nebo zlý, zda byl postaven na určitých rozumových základech.“¹⁸ Zkoumá, zda toto rozhodnutí vede k dobru jednotlivce a spravedlnosti v celé společnosti.

Zřejmě většina má nějaké pojetí o tom, co je dobro a zlo. Dobro chápeme jako něco co nás obohacuje a rozvíjí, naopak zlo pocítujeme jako něco špatného, co způsobuje utrpení. Dobro vnímáme kladně, protože podporuje život, radost a užitek. Zlo naopak pocítujeme jako něco záporného, omezující život, vyvolávající bolest a neštěstí. V této obecné rovině se napříč společnostmi asi shodneme na definici dobra a zla. Otázka vyvstává ve chvíli, když chceme konkretizovat toto dobro anebo se shodnout na cestě k tomuto dobru. Jedna věc může být dobrá pro jednoho a druhá pro někoho jiného.

Jsou vlastnosti, které lidé vždy uznávali jako hodnotné. Člověka s takovými vlastnostmi si vážili a naopak opovrhovali jiným, který tyto vlastnosti neměl. Například hrdinou byl ten, kdo se osvědčil v boji; člověk, který měnil názor ze dne na den, byl opovrhován; lidské soužití bylo podmíněno dodržováním daného slova a plněním smluv; porušování spravedlnosti bylo odsuzováno a přísně trestáno. Tyto vlastnosti jsou ceněny stále, přičemž je důležité si uvědomit, že to nebyla nějaká autorita, která tyto vlastnosti prohlásila za dobré či špatné, nýbrž přirozená potřeba lidí vytvářet společenství dokazovala, že existuje takové mravní jednání, které boří a jiné, jež buduje.

¹⁸ PŘÍKASKÝ V. J. *Etika, Učebnice základů etiky*, Karmelitánské nakladatelství, 2000. s. 8.

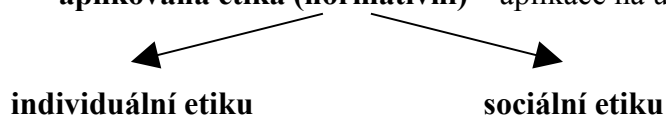
Etika je tedy vědou o této objektivně platné zkušenosti lidstva. Rozděluje vlastnosti a přístupy podle toho, zda jednotlivcům a lidstvu pomáhají nebo mu škodí. Etika chce být vědou o této zkušenosti, chce poskytovat pravidla, které pomáhají k vytváření hodnotného a cenného, to podporovat a chránit.

1.3.3 Rozdělení etiky

Při studiu etiky můžeme rozlišovat tři problémové okruhy.¹⁹ Pro pochopení Homannovy koncepce je důležité vědět, do kterého z nich ji řadíme:

Etika:

- **analytická etika (metaetika)** – analýza jazyka morálky
- **fundamentální etika** – základní principy etiky
- **aplikovaná etika (normativní)** – aplikace na určité oblasti jednání, dále se dělí na:

Analytická etika neboli metaetika analyzuje jazyk morálky, tedy význam mravních slov a vět, jakož i logická a řečová pravidla mravní argumentace. Vychází při tom z daného mravního diskursu.

Základní (fundamentální) etika zkoumá základy etiky, její antropologické předpoklady a její obecné podmínky. Tématy fundamentálně-etického problémového okruhu jsou: pojem svědomí, problém svobody vůle, upřesnění pojmu morality, stanovení základního morálního principu a možných forem argumentace při zdůvodňování norem, obecná teorie povinností, dober a ctností.

Normativní etika neboli aplikovaná etika konkretizuje etickou problematiku tím, že ji vztahuje na určité okruhy jednání. Kriticky posuzuje existující normy a podává argumentativně návrhy na jejich zlepšení. *„Tématem etické reflexe se může stát každá oblast interakcí, neboť každá interakce implikuje praxi. Proto existuje větší množství speciálních etik, jež se vždy týkají více nebo méně specifikovaných oblastí. Mluví se tak o etice techniky, hospodářství, ekologie, sexuality, práva, vědy, volného času, spotřeby, lovu, genového inženýrství a mnoha dalších oblastí.“*²⁰

¹⁹ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. CDK, 2004. s. 10

²⁰ Tamtéž, s. 11.

Přitom je třeba mít na paměti následující: Uspokojivá analýza problémů aplikované etiky předpokládá dvě věci: na jedné straně dostatečné objasnění metaetických a fundamentálně-etických otázek a na druhé straně dostatečnou věcnou (odbornou) kompetenci v určitém okruhu jednání neboli v určité oblasti interakcí.

V normativní etice jde o posouzení a doporučení pro konkrétní jednání člověka a společnosti v duchu dobra a spravedlnosti. Tato doporučení vycházejí z konkrétních ideálů a hodnot dané společnosti a z empirických podmínek, které tyto částečně ovlivňují. Jde o to, že etika nikdy nechce vyžadovat více než je možné. Tomu odpovídá již stará latinská zásada „*ultra posse nemo obligatur*“ – Nikdo není povinen k něčemu, co je mimo jeho možnosti. Dá se to představit následujícím praktickým sylogismem:²¹

1) Normativní ideály/ hodnoty nebo odpověď na otázku: Co chceme?

2) Empirické podmínky nebo odpověď na otázku: Co můžeme?

(např. omezenost zdrojů, soutěž v tržním hospodářství)

3) Rozhodnutí/ doporučení nebo odpověď na otázku: Co máme povinnost dělat?

Z toho důvodu je velice důležitý dialog etiky s ostatními vědami. Etika reflektuje ideály a ptá se po hodnotách ve společnosti. Empirické vědy jako například ekonomika poskytují závěry v tom směru, co je možné za stávajících podmínek uskutečnit a aplikovaná etika, například etika hospodářství, se z toho snaží vyvodit tomu odpovídající závěry: Co je možné za daných podmínek podniknout? Jinými slovy odpověď na otázku: Co máme povinnost dělat? Homann ve své koncepci klade na tento bod velký důraz. Podle něj by bylo neetické, činit člověka odpovědným za věci a procesy, které nemůže svým konáním dostatečně ovlivnit.

Individuální a sociální etika

Etika jako vědecká disciplína byla již definována v předchozím textu. Byla rozdělena do kategorií, z čehož vyloučeno rozdělení etiky na etiku individuální a sociální. ***Individuální etiku*** bychom mohli označit jako povinnost jednotlivce k sobě samému a k druhým. Zabývá se praxí, pokud praxe může být přičítána individuálním osobám

²¹ Převzato z: HOMANN, K.; ENSTE, H. D.; KOPPEL, O.; *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*, Roman Herzog Institut, Mnichov, 2009. s. 12.

a vztahována k jejich osobní odpovědnosti. Jde tedy o to mravně posoudit skutky, motivy jednání a postoje individuálních osob nebo pro ně stanovit normy. Na druhé straně **Sociální etiku** definujeme jako normy a principy lidského spoluzití v institucionalizované oblasti. Zjednodušeně řečeno se sociální etika ptá po spravedlnosti sociálních institucí, hledá např. odpověď na otázky smyslu a mravnosti společenského systému.²² Sociální etika tedy bude posuzovat konkrétní instituce, úřady a struktury, zda odpovídají etickým požadavkům, které vyplývají z fundamentální etiky.

Toto rozdělení je nutné pro pochopení a bližší specializaci v rámci sociální etiky. Hospodářská etika se přitom nevyčerpává jen v oblasti sociální etiky, například v právě již zmíněných otázkách po smyslu a mravnosti konkrétního společenského systému, hospodářská etika klade otázky i individuálně etické, např. manažerovi: zda je osobní rozhodnutí z hlediska vlastního svědomí eticky zodpověditelné?

Podnikatelská a hospodářská etika

Hospodářská etika se zabývá otázkou dialogu dvou oblastí: etiky a hospodářství. Etiky jako vědy o dobru a spravedlnosti a hospodářství, jehož předmětem je nauka o efektivitě, s cílem uspokojit přání a potřeby lidí v duchu maximální možné úspornosti.

Podnikatelská i hospodářská etika řeší, „*jak můžeme uvést v platnost morální normy a ideje za podmínek moderního, tržního hospodářství*“²³. V hospodářské etice jsou adresáti morálních očekávání všichni ti, kteří jsou zapojeni nějakým způsobem do hospodářského dění – státní úřady, instituce, konzumenti, občané, firmy a řada dalších aktérů. Cílem hospodářské etiky je utváření hospodářských systémů tak, aby odpovídaly etickým normám a hodnotám. Jde o vzájemný dialog etiky a hospodářství, tak aby bylo umožněno etické chování jednotlivých aktérů uvnitř tohoto systému. U podnikatelské etiky jsou adresáty tohoto dialogu etiky a podnikání podnikatelé nebo řídicí pracovníci podniku, zaměstnanci, akcionáři, družstevníci a všichni ti, kteří nesou svoji část odpovědnosti za běh firmy a podnikání.

Pro lepší pochopení problematiky použijí rozdělení hospodářské etiky na tři oblasti, tak jak je uvádí Renöckl²⁴:

²² Srov. HÖFFE, O.; FORSCHNER, M. *Lexikon der Ethik*. 5. vydání, München: Beck, 1997. s. 274.

²³ ENDERLE, G.; HOMANN, K.; HONECKER M.; KERBER, W.; STEINMANN, H. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. Freiburg i. Br. u. a.: Herder, 1993. Heslo: Wirtschaftsethik.

²⁴ RENÖCKL, H. *Katholische Wirtschaftsethik vor den Herausforderungen der „Globalisierung“*. s. 107.

1. osobní etika člověka v hospodářském dění (vedoucích pracovníků, spolupracovníků, zákazníků),
2. podnikatelská etika (hodnoty, postoje, postupy, pravidla v podnikání),
3. ekonomická etika řádu, národní a mezinárodní (struktury a pravidla hospodářského dění).

Homannovu koncepci bychom mohli zařadit do třetí oblasti. V oblasti osobní (individuální) etiky nemůžeme na člověka klást v moderním hospodářství přehnané nároky, říká Homann. Místo osobní etiky je pro Homanna ve třetí oblasti (dle Renöcklova rozdělení) v utváření pravidel, norem, struktur. Druhá oblast - podnikatelské etiky, je na okraji Homannova zájmu. Základní závěry Homannovy koncepce jsou ovšem platné i pro sféru podnikatelské etiky.

1.4 Sociální učení katolické církve

Touto kapitolou se práce dotýká oblasti náboženské. Každá žitá morálka, etická úvaha, obraz o člověku je spojen s určitou vírou, filosofií nebo světovým názorem. Bez toho by nebylo možné se zamýšlet nad morálkou. Není potřeba se zříci vlastního světového názoru, je-li pojednáváno o morálce, je jen dobré jej veřejně deklarovat a ukázat na logických argumentech přínos takového postoje.²⁵

V pluralitní společnosti nemůže stát nařizovat, jak má občan věřit nebo jaký světový názor má přijmout, nicméně ani pluralitní společnost není možná bez určitého základního konsensu o hodnotách a normách. Společnost nemůže být hodnotově neutrální z důvodu vlastního sebezachování. V tomto ohledu má sociální učení katolické církve světu co nabídnout. Formuluje určité obecně platné principy, které mají svou platnost bez ohledu na kulturu nebo sociální oblast. Mluví totiž o obecné zkušenosti lidstva, která je globálně platná a snaží se ji zprostředkovat. V této práci chci tyto obecně platné zásady zmínit, abychom i na jejich základě mohli Homannovu koncepci posoudit.

²⁵ Srov. WIRZ, S., *Erfolg und Moral in der Unternehmensführung, Eine ethische Orientierungshilfe im Umgang mit Managementtrends*. Peter Lang, 2007. s. 167.

1.4.1 Sociální zvěstování církve versus sociální etika

Při studiu sociální etiky bychom měli rozlišovat mezi tím, co patří do oblasti *sociálního zvěstování církve*, tzn. jakým způsobem se vyjadřuje církev ústy papeže, biskupů nebo angažovaných laiků ke společenské situaci a sociální etikou jako vědeckou disciplínou.

Sociální zvěstování církve má často formu apelů, výzev a doporučení. Kořeny hledá v Bibli a tradici církve, cílem zvěstování by mělo být motivovat širokou veřejnost ke spravedlivé společnosti a dobrému životu člověka ve vztahu k Bohu a druhému člověku. Tento způsob vyjadřování má svou důležitost právě v povzbuzení, v určení toho správného a žádoucího směru pro člověka a společnost. Určuje konečné cíle a milníky, kam by člověk měl směřovat a dospět. Má funkci výchovnou i varující, většinou však nenabízí konkrétní cesty a metody uskutečnění takovýchto ideálů. Je spíše obhajobou konkrétní pozice a představením zkušenosti církve.

Naproti tomu v *sociální etice jako vědecké disciplíně* jde o správnou systematickou metodu a argumentaci. Podstatné je vidět příčiny a následky našeho jednání ve vztahu k celé společnosti. Být schopen argumentovat své činy druhým a být schopen ovlivňovat dění ve smyslu dobra a spravedlnosti. Nejde tedy o pouhé apely a výzvy, ale o konkrétní argumentaci, která je schopná obstát v diskusi s ostatními, a která na dobrých důvodech vysvětlí doporučenou cestu. Postačujícím odůvodněním často není pouhý odkaz na písmo nebo tradici, neboť to v celosvětové diskusi s ostatními náboženskými a filosofickými směry neobstojí. Důležitější jsou spíše fakta, která dokáží, že ten či onen krok, postup nebo metoda, učiní život lepší a společnost spravedlivější. Na druhou stranu i sociální etika jako vědecká disciplína má vždy svoji výchozí orientaci, svoje zdůvodnění hodnot a pozic, které se správně odvolávají na náboženské přesvědčení nebo velké tradice. Tuto výchozí pozici bychom neměli popírat nebo nějak umenšovat, naopak bychom jí měli přiznat, protože ona je právě tím motivujícím faktorem, který nás vedl k etickým a morálním úvahám o lepším životě a světě. V pluralitní diskusi s ostatními uspěje jen v tu chvíli, kdy je založená na logice argumentu a fungujícím postupu. Prázdňé apely a výzvy nejsou přesvědčující. Pokud budeme stavět pouze na nich, může se nám stát, že vlastní pozice neobhájíme a náš hlas nebude slyšitelným. To by bylo chybou pokud jsme přesvědčeni, že naše stanovisko přináší něco cenného, hodnotného a obohacujícího.

1.4.2 Sociální principy

Sociálními principy nám dává církev základní ukazatele pro hodnocení určitého společenského řádu a jeho součástí. V našem případě je to hospodářství a podnikatelská činnost. Princip personaly, solidarity a subsidiarity, o kterých zde bude pojednááno, mají své odůvodnění v tvořivé činnosti člověka. Člověka, jenž je obrazem Boha samotného, tato skutečnost dává člověku jeho neopominutelnou důstojnost a hodnotu. Sociální principy nejsou platné jen pro věřícího člověka, mají hlubší kvalitu, která se odráží v jejich široké aplikovatelnosti. V této části představím tři základní principy katolického sociálního učení, na jejichž základě bude koncepce K. Homanna mimo jiné hodnocena. Pokud se principu solidarity týče, tak je to princip, který Homann vidí jako základní princip vši morálky a používá jej k hodnocení etické kvality posuzovaného systému. Jedním z cílů této kapitoly je také ukázat, že princip solidarity není jediným principem morálky, že hodnocení systému a odůvodnění morální hodnoty činu je nutné posuzovat více než z perspektivy jednoho principu.

1.1.1.1 *Princip personaly*

V sociálních vědách jde vždy o člověka, jeho interakce s druhými a chápání jeho role ve společnosti. Proto každá reflexe sociální skutečnosti předpokládá jistou definici pojmu člověka, určení jeho role a postavení v celku společnosti. Takový specifický pohled má i sociální učení církve, které zastává svou vlastní světonázorovou pozici a snaží se jí obhájit v diskursu s ostatními. Klíčovým pojmem v reflexi sociálního učení církve je pojem osoby. *„Nejvyšší zásadou sociální nauky katolické církve je tvrzení, že základem, účinnou příčinnou a cílem každého společenského zřízení jsou jednotliví lidé; lidé od přírody obdařeni společenskou povahou a zároveň povolání k vyššímu řádu, který přirozenost přesahuje a pozvedá. Tento nejvyšší princip nese a chrání nedotknutelnou důstojnost lidské osoby.“*²⁶

Veškerý společenský i hospodářský řád musí být podřízen této hodnotě, kterou je člověk. Tato jeho důstojnost vyplývá pro věřící z toho, že je jako tvor obrazem Boha, obdařen rozumem a svobodnou vůlí. Hospodářství a podnikání jsou jím vytvořené instituce, které mohou a mají být utvářeny podle jeho vůle, v závislosti na nových

²⁶ Encyklika Mater et Magistra, 218-220

a neustále se měnících podmínkách. Důstojnost člověka je první a základní východisko pokud mluvíme o principu personality.

Teologicko-antropologický přístup

Tento antropologický pohled by se dal shrnout do pěti základních aspektů, které by v této práci měly být nastíněny.²⁷

- 1) Duch v těle. Na jedné straně je člověk jakožto tělesná bytost částí hmotné přírody, na druhé straně není na rozdíl od zvířete na tuto materiální přírodu omezen, nýbrž žije duchovním životem. Personální jednota obou těchto stránek lidské personality je základem jedinečného místa člověka v kosmu a tím oné nedotknutelné důstojnosti.
- 2) Spolubytí. Člověk je na jedné straně duchovně-tělesná jednota, sám sebou, individualita. Na druhé straně je však také spolubytí s jinými lidmi. Lidská individualita je myslitelná jen ve společenství s ostatními. Člověk je člověkem jen mezi lidmi, je bytostně sociální. Bez druhých jen těžko přežije a jen stěží se bude rozvíjet. Pomysleme na příklad novorozence, který bez pomoci matky nepřežije a na pomoc ostatních je dítě odkázáno snad nejdéle ze všech živočichů.
- 3) Mravní subjekt. Protože může člověk volit mezi dobrem a zlem, rozhodovat se sám na základě rozumu a není určován pouze deterministicky přírodními zákony, je svobodný. Jeho rozum má povahu svědomí, které mu umožňuje volit správnou cestu. 2. Vatikánský koncil se obrací proti tendenci považovat člověka „za pouhou část přírody nebo za bezejmennou jednotku lidské společnosti“ (Gaudium et spes 14), charakterizuje svědomí jako „nejtajnější střed a svatyni člověka; v ní je sám s Bohem, jehož hlas mu zaznívá v nitru“ (Gaudium et spes 16), na druhou stranu z jeho svobody vyplývá i odpovědnost za vlastní skutky.
- 4) Transcendence. Vzhledem k tomu, že člověk je bytostí obdařenou rozumem, dokáže si představit svou smrt, vztáhnout jí k vlastnímu životu a pojímat tedy život jako celek. Z toho důvodu si klade otázky po původu a smyslu celku, vlastního života, přírody a společnosti. Z křesťanského hlediska je proto člověk bytost existenciálně náboženská.
- 5) Hřích. Biblické příběhy i historie celého lidstva ukazují na ambivalentnost člověka jako bytosti. V člověku a celé společnosti jako kdyby bylo vedle dobra vždy obsaženo i zlo. Uvědomění si této skutečnosti je pro tuto práci velice důležité. Při

²⁷ Srov. ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. s. 181.

pohledu na člověka i celou společnost musíme s touto skutečností počítat a brát ji v úvahu při hodnocení i tvorbě rámcového řádu. „*K personálnímu významu hříchu náleží, že může selhat jak individuální osoba při plnění svého určení, tak sociální interakce při uskutečňování řádu či společného dobra. Osobní hřích a sociální struktury hříchu jsou vzájemně propleteny. Křesťanská víra požaduje angažovanost za stále větší sociální spravedlnost, ale na základě této skutečnosti ví, že naplnění (spásu) člověka a lidstva nelze (politicky, ekonomicky, vědecky) realizovat v tomto čase, nýbrž přichází eschatologicky jako budoucí království Boží.*“²⁸

Toto ukazuje na dvojí: Ambivalentnost lidské osoby dokazuje, že ideální svět neexistuje a v tomto světě ani existovat nemůže, popírá jakoukoliv ideologii nebo i filosofické přesvědčení, které by doufalo v uskutečnění ideálního světa již zde na zemi.

Na druhou stranu by nás tato skutečnost neměla uvrhnout do skepse a beznaděje v to, že svět na zemi by nemohl být mravnější a lepší. Dobrá stránka v nás nám velí snažit se o zlepšení podmínek pro život. Co je dobré a co špatné nám pomáhá rozlišovat naše svědomí, které je nejnvtířnější součástí každého a umožňuje nám spojení s moudrostí Boha samotného a tedy rozhodnout se pro to správné.

Problémy sociální etiky mají základ v tom, že v pojmu osoby, tak jak o něm pojednává katolické sociální učení, se spojuje individuální a sociální oblast člověka („*bytí u sebe*“ a „*spolubytí*“). Pokud jde o člověka jako individuum, tak se projevuje to, že člověk je bytostí potřebnou, je zaměřen na potřeby, vlastní cíle a touhy. „*Tyto cíle vyplývají dílem z elementární struktury potřeb dané biologickou organizací těla (například potrava, oděv, obydlí), dílem z různorodé pudové struktury jeho animality, dílem ze světa otevřené kulturality jeho duchovního života.*“²⁹ Jsou to cíle, které souvisejí se sebezáchovou člověka, rodinnými vztahy, kulturním rozhledem, ale i třeba nábožensko-kultickými cíli, které se týkají uvědomění si vlastní smrtelnosti, omezenosti a hříšnosti.

Při realizování těchto cílů se ukazuje druhá oblast člověka a tou je nutnost být bytostí sociální. Jako lidé nejsme schopni realizovat vlastní cíle bez spolupráce s ostatními. Tuto skutečnost mají na mysli i pojednání katolické sociální nauky pokud mluví o sociální přirozenosti člověka. (například Gaudium et spes 12) Z historického

²⁸ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. s. 183.

²⁹ Tamtéž, s. 185.

hlediska je tato tradice sociální nauky vztažena k tradici aristotelismu. Podle Aristotela není člověk jako individuum ve své podstatě autarkní (tj. soběstačný), nýbrž potřebuje už pro pouhý život, a zvláště „dobrý život“ společenství.³⁰

Na jedné straně je tedy člověk přirozeně bytost zaměřená na uskutečnění vlastních cílů, na druhé straně si uvědomuje, že těchto cílů nemůže dosáhnout bez spolupráce s ostatními, bez života ve společnosti. To nutně vyvolává úvahu, jak umožnit tuto bezproblémovou vzájemnou spolupráci ve společnosti, kde cíle řady jednotlivců vzájemně kolidují, ale přitom si subjekty uvědomují, že bez vzájemné spolupráce svých cílů nedosáhnou. I zde katolická sociální nauka přejímá tezi aristotelismu. Podle Aristotela dosahuje člověk „*dokonalé autarkie*“ (soběstačnosti) teprve ve státě, a protože tato autarkie je v podstatě cílem, patří stát k bytostné podstatě člověka, ke kterému je přirozeně zaměřen.³¹ Což z části potvrzuje hlavní Homannovu myšlenku o nutnosti rámcového řádu, který bude vyšší instancí kontrolovatelný.

Z přirozenosti člověka a nutnosti žít ve společnosti vyplývá dvojí aspekt: rada chytrosti a mravní imperativ.

Rada chytrosti: Život ve společnosti je z výše uvedeného výhodný pro každého člověka. Na této logice vytvořený státní útvar, který vytváří, kontroluje a sankcionuje nedodržení základních norem, zákonů a pravidel je v zájmu každé osoby. Na takových úvahách chytrosti se zakládají teorie smlouvy v novověku i v současnosti a z nich vyplývá, že ustanovení práva a státu není požadavkem teprve mravní motivace, nýbrž už egoisticky skrytým vlastním zájmem. Podle Kantova známého výroku je „*problém zřízení státu řešením i pro národ čertů (pokud mají rozum)*“.³²

Mravní imperativ: V tomto příkazu jde o uznání a úctu k osobě kategoricky, tedy nezávisle na úvahách o subjektivních výhodách. Tento mravní imperativ je vyjádřen v rámci různých náboženství i filosofických směrů tzv. zlatým pravidlem: „*Co nechceš, aby ti činili druzí, nečiň ty jim!*“ Totéž vyjadřuje například Bible v přikázání lásky k bližnímu. Obecně je možné považovat mravní zásady také za dobré rady chytrosti, protože přispívají k lepšímu fungování celé společnosti, lidem se v takové společnosti, kde vládne mravní zákon, lépe žije. Na druhou stranu si asi každý z nás dokáže

³⁰ Srov. ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. s. 186.

³¹ Tamtéž, s. 187.

³² KANT, I. *K věčnému míru*. B 61.

představit řadu situací, kdy různé partikulární zájmy jednotlivců jsou pro ně osobně prospěšnější než dodržování mravního imperativu a zohlednění zájmu a prospěchu druhých. Z toho důvodu i katolická sociální nauka uznává důležitost zakotvení mravního zákona v základních právech člověka, jednotlivých zákonech, předpisech a ustanoveních, tak aby tyto mohly být kontrolované a v případě nedodržení i sankcionovatelné. Sociální etika se poté ptá, zda takovéto instituce, struktury a vztahy jsou spravedlivé a zda neopomíjejí důstojnost a svobodu, každého člověka ve společnosti.

Teologicko-antropologické úvahy jsou podstatným prvkem, kterým přispívá křesťanství k zařazení podnikatelského jednání do hlubších souvislostí při hledání smyslu vlastní existence a činnosti. Je to jedna dimenze křesťanské sociální etiky, kterou se liší od jiných náboženských či filosofických koncepcí.

Pro práci jejímž tématem je hospodářsko-etická koncepce Karla Homanna, jsou tyto závěry důležité. Odkazují na hlubší filosoficko-teologické zakotvení Homannovy koncepce a dokazují, že křesťanská sociální etika, vždy uznávala pozitivní roli státu a řádu pro člověka. Na druhou stranu princip personaly chrání nedotknutelnost každého člověka a jeho práv, tím poukazuje i na určité slabiny Homannovy koncepce, které budou zohledněny v závěrečné kapitole.

1.1.1.2 Princip solidarity

Přesná definice tohoto pojmu se v katolické sociální nauce objevuje teprve u Jana Pavla II., který ji definuje takto: „*Je to pevná a trvalá odhodlanost usilovat o obecné blaho neboli dobro všech a jednoho každého, protože všichni jsme odpovědní za všechny.*“³³

V běžném jazyce tento pojem znamená ochotu vzájemně se podporovat, pomáhat si a uznávat se.

Princip solidarity v podstatě vychází ze závěrů principu personaly, když uznává hodnotu každé osoby samu o sobě a vyvozuje z ní právní nárok osob na vzájemnou podporu a pomoc, přičemž musíme mít na paměti dvojí rozlišení:³⁴ Na jedné straně rozlišení mezi rovinou spravedlnosti (právní povinnosti) a rovinou dobrého života (povinnosti ctnosti a lásky) a na druhé straně rozlišení mezi pohledem sociálně-etickým

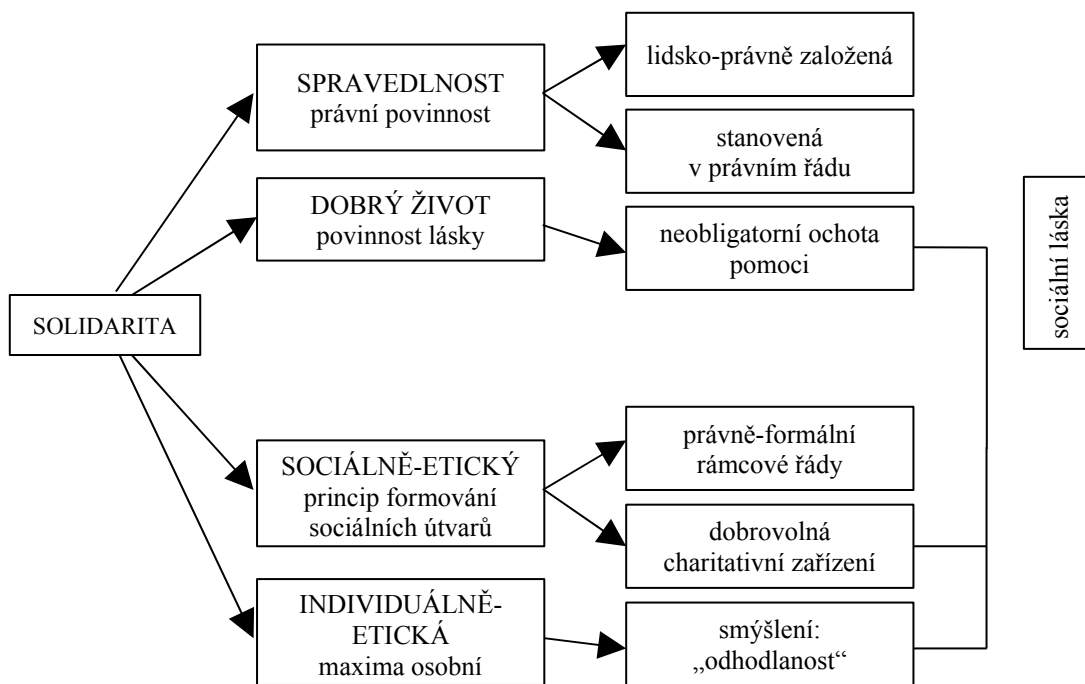
³³ *Sollicitudo rei socialis*, 1987, čl. 38.

³⁴ Srov. ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. s. 198.

a individuálně-etickým. „Tato rozlišení jsou nutná, protože v běžné řeči existuje sklon nemít dostatečně na zřeteli šíři solidarity po stránce spravedlnosti a sociální etiky, eventuálně solidaritu směřovat s nezávislou charitativní a dobročinnou ochotou pomoci a se subjektivním smýšlením.“³⁵

Pokud v principu solidarity jde o povinnosti, které vyplývají z lidsko-právního statutu a nároku osoby, pak solidarita je právní povinnost a je tedy závazná z hlediska spravedlnosti. Naproti tomu v jiné rovině se objevuje solidarita, která je obecnou angažovaností pro blaho bližního jako nepovinná, dobrovolná a záslužná pomoc (např. charita).

Diferenciace pojmu solidarity:³⁶

Na jedné straně je tedy princip solidarity právní povinností plynoucí z neopomenutelné hodnoty každého člověka, která by měla být zakotvena v zákonech a předpisech, tj. stát by z tohoto důvodu měl garantovat sociální zajištění (například pomoc v nemoci, invaliditě) každému občanovi a na druhé straně tento princip motivuje k dobrovolné angažovanosti každého člověka ve prospěch toho druhého, zvláště pak těch, kteří jsou nějak postiženi nedokonalostí světa, společnosti nebo státního zřízení. Na to poukazuje opce pro chudé, postižené, slabé a nemohoucí.

³⁵ Tamtéž, s. 199.

³⁶ Převzato z: ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. s. 199.

Ze sociálně etického hlediska by měla být solidarita implementována do rámcových řádů, struktur, předpisů a institucí. Z individuálně etického hlediska jde o praktikovanou solidaritu mezi lidmi, odhodlanost každého z nás se zasazovat za druhé, ať už je to v rámci určitých neformálních struktur nebo je to snaha, každého z nás o úpravu rámcového řádu tak, aby odpovídaly i vyšší normy a zákony tomuto principu a nebylo nutné se ve společnosti spoléhat jen na dobrou vůli bližních. Pro tuto práci bude toto rozlišení podstatné, protože Homann zdůrazňuje, pokud jde o etiku hospodářství: „*Systematickým místem mravnosti v tržním hospodářství jsou rámcové podmínky.*“³⁷ Na druhou stranu vidíme, že pojem solidarity má daleko více významů a rovin, než jen tuto jedinou, která by nás motivovala pouze ke změně rámcového řádu. Homann, jak bude ukázáno, opomíjí charitativní, neobligatorní ochotu pomoci a individuálně-etickou rovinu solidarity, tím se dopouští značného redukcionismu a zjednodušení právě v principu, který sám označuje jako základní princip vši morálky.³⁸

1.1.1.3 Princip subsidiarity

Klasická formulace principu se nachází v encyklice *Quadragesimo anno* čl. 79-80: „*To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z rukou a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší. ... Státní moc má tedy záležitosti a starosti méně důležité – které ji ostatně rozptylují – ponechávat k vyřizování nižším společenstvím.*“

Věcně se tento princip odvolává na Aristotela a konkrétně na jeho kritiku Platónova ideálního státu.³⁹ Aristoteles zde kritizuje tendence stát příliš sjednocovat, neboť stát je přece svou povahou mnohost. Aristoteles přitom nekritizuje na přílišném sjednocení jen to, že je to nakonec nespravedlivý útvar, ale i podle Aristotela je to nemoudré, respektive kontraproduktivní.

„*Tomu, co je společné velmi mnohým, se věnuje nejmenší péče. Neboť lidé se nejvíce starají o vlastní, méně už o společné nebo jen, pokud se to týká jednotlivce. Každý zanedbává společné mimo jiné proto, že se spoléhá na to, že se o to postará*

³⁷ HOMANN, K., BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 35.

³⁸ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 15.

³⁹ Aristotele, *Politika II*, 1260b-1262b

*druhý, podobně jako při domácích službách mnoho sluhů vykoná méně než málo sluhů.*⁴⁰

Mohli bychom říci, že princip subsidiarity je principem rovnováhy. Návodem jak uspořádat společnost, tak aby jednotlivci nebo menší sociální jednotce bylo ponecháno tolik kompetencí, kolik je možné a až zbytek úkolů byl předán na vyšší útvary. Není, ale možné si představovat, že princip subsidiarity obhajuje pouze deregulaci, privatizaci, decentralizaci nebo to, aby chudí byli odkazováni pouze na vlastní odpovědnost a ponechání bez pomoci. Princip subsidiarity má naopak sloužit obecnému blahu a dobrému sociálnímu řádu.⁴¹ Má být návodem jak nalézt správnou vyváženost mezi svobodou pro jednotlivce a nutností pomoci mu ze strany společnosti nebo státu, když se sám ocitne v neřešitelné situaci nebo podmínkách. Na druhou stranu tento princip jasně potvrzuje příklon církve k nezadatelným právům individua na sebeurčení, vlastní angažovanost a svobodu rozhodovat o svých věcech sám. Tedy ne jakékoliv formě kolektivismu a centralizace, která by nařizovala, kdo se má čemu věnovat, co má vyrábět a čím má sloužit jiným. Princip subsidiarity je výrazným příspěvkem křesťanské sociální nauky k liberálnímu myšlení, obhajobou svobody individua a malých společenství. V podstatě tvoří určité vodítko při vytváření rámcového řádu a společenských institucí.

1.4.3 Mimesis Christi

Klasický traktát morální teologie Mimesis Christi (následování Krista) se odvolává na přikázání lásky, potažmo na osobu Ježíše Krista jako určitého vzoru pro naše jednání. Tento traktát není jen příspěvkem teologickým, ale i přirozeně lidským pro život člověka ve společnosti, a zvláště pak pro práci manažera nebo podnikatele, který je vystaven celé řadě dilematických situací, ve kterých potřebuje orientaci pro vlastní rozhodování.

Každý vedoucí pracovník by měl mít dle F.X.Kaufmanna tři individuální vlastnosti, které konstituují jeho osobnost: jsou to kognitivní, morální a komunikativní schopnosti.⁴² Každý manažer podniku, podnikatel sám nebo vedoucí pracovník by měl mít určitý ethos, který po něm bude vyžadovat věcnou, ale i morální kompetenci. Tato

⁴⁰ Politika II, 1261b

⁴¹ Srov. ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*, s. 216.

⁴² Srov. KAUFMANN, F.X., *Der Ruf nach Verantwortung*. Freiburg, 1992. s. 78-80.

morální kompetence mu umožňuje širší rozhled, který dokáže zohlednit i jiné proměnné než jen odbornou stránku věci, například otázku vztahu k sobě samému, společnosti, kultuře a vůbec okolnímu prostředí. To vše patří k důležitým aspektům řízení, tak aby vedení podniku a jeho management mohl být považován za dobrý a spravedlivý.

Může však křesťanská morálka něčím specifickým přispět k tomuto vyváženějšímu pohledu? První část této kapitoly tvořilo krátké představení učení katolické sociální etiky o sociálních principech, tyto principy takto důkladně formulované se objevují hlavně v sociálním učení katolické církve. Jako takové jsou nezanedbatelným přínosem. Nejsou však použitelné jen pro křesťana, ale všeobecně pro každého přemýšlivého člověka, který uvažuje o tom, co je dobré a spravedlivé v kontextu společenských vztahů. Ukazují na neopominutelnou hodnotu každého člověka, odpovědnost za ostatní a za systém, podle kterého mají být řízeny a koordinovány společenské vztahy.

V této druhé části se chci zaměřit na obraz Ježíše Krista jako vzoru každého křesťana, který je hoden následování. Podle křesťanského porozumění se v Ježíši Kristu zjevila láska Boží, Bůh, který se přiklání k člověku v jeho těžkostech s pochopením. Ježíš Kristus osvobozuje člověka a ukazuje pravou hodnotu věcí, tím se stává předobrazem každého křesťana. *„Protože je člověk vždy jedinečným individuem a nachází se v konkrétním, historicko-sociálním kontextu, nemůže být jen Kristovou pouhou kopií.“*⁴³ Musí být Kristovou interpretací v konkrétní době a situaci, jen tak se stane skutečně jeho pravým obrazem. Tato interpretace pro reálnou historickou etapu může být skutečnou pomocí teologické etiky vedoucím pracovníkům, kteří mají ochotu na sobě v tomto směru pracovat. Pro manažery a vedoucí pracovníky, kteří jsou věřící lidé, dává víra v Ježíše Krista zároveň nábožensky zprostředkovaný smysl jejich práce a angažovanosti. Věřící člověk vidí každou úlohu, práci či úkol i v jiných dimenzích, nehrozí u něj tolik nebezpečí, že se soustředí pouze na jednu oblast problému a ostatní ztratí ze zřetele. Lidé, ať už jsou to jeho spolupracovníci, zákazníci nebo konkurenti, by u věřícího manažera měl být vždy zároveň cíl a ne jen pouhý prostředek k dosažení ostatních cílů.

Tato *„personální určitost“ křesťanské teologické etiky má podle Wirze ještě jednu velkou pedagogickou výhodu oproti etice filosofické. „Tento předobraz (Ježíše Krista)*

⁴³ WIRZ, S., *Erfolg und Moral in der Unternehmensführung, Eine ethische Orientierungshilfe im Umgang mit Managementtrends*. s. 197.

*je něčím fascinujícím sám v sobě, oproti normě má svoji živost a plastičnost. Je to předobraz, který motivuje své následovníky a propůjčuje jim sílu, kterou norma dát nemůže.*⁴⁴ Člověk potřebuje pro svůj život vzory a hrdiny. Filozofové a teologové rádi přemítají o normách, hodnotách a pravidlech pro dobrý a správný život, ale uvědomme si, co skutečně dokáže pohnout (motivovat) člověka k velkým etickým činům. Nejsou to tlusté knihy, plné filosofické a teologické systematiky, ale je to příběh a konkrétní osud, to je to co nás chytne za srdce a otevře nám úplně jinou perspektivu života. Můžeme dlouze popisovat a vysvětlovat pojmy jako je upřímnost, pravda, přátelství a láska, ale zřejmě tím nikoho neovlivníme k tomu, aby se podle definic těchto pojmů řídil. Ve chvíli kdy člověk zažije skutečné přátelství, kdy vidí nebo slyší příběh o člověku, který za pravdu a lásku dokázal obětovat vlastní život, v tu chvíli jako by se v nás uvnitř něco hnulo, jako kdybychom se proměnili a život už nebyl takový jako dřív. Předobraz Ježíše Krista je minimálně takovým příběhem, ať už je posluchačem tohoto osudu člověk věřící nebo nevěřící.

1.4.4 Katolicismus a kapitalismus

Situace, do které Homann zařazuje svoji koncepci, je svět přelomu 20. a 21. století. Je to svět s přívlastkem globální, ve kterém zvítězil ideově kapitalismus nad komunismem a liberální demokracie se prosadila nad ostatními formami vládnutí. V této části práce se věnujeme sociálnímu učení katolické církve. Otázku, kterou bychom neměli opomenout, pokud tato práce má být pohledem křesťanského sociálního etika na Homannovu koncepci, je vztah katolicismu a kapitalismu. Dalším důvodem je, že se Homann často kriticky vyjadřuje na adresu katolické církve právě k jejímu vztahu ke kapitalismu a tržnímu hospodářství.

Jako veškeré vztahy procházejí určitou genezí, tak i vztah těchto dvou „ismů“ měl svůj vývoj, jehož výchozí stav nebyl zrovna bezproblémový. Američan se slovenskými kořeny Michael Novak, který publikoval mnohé o vztahu mezi katolicismem a kapitalismem dokonce mluví o tzv. „*katolické antikapitalistické tradici*“.⁴⁵ Tato tradice se v některých případech odvolává na údajné protestanské kořeny kapitalismu⁴⁶

⁴⁴ WIRZ, S., *Erfolg und Moral in der Unternehmensführung, Eine ethische Orientierungshilfe im Umgang mit Managementtrends*. s. 198.

⁴⁵ Srov. NOVAK, M. *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut, 1992. s. 226–235.

⁴⁶ Jedním z výrazných katolických kritiků kapitalismu je např. Amintore Fanfani, italský křesťansko-demokratický politik a víceletý premiér Itálie s jeho dílem: *Catholicism, Protestantism a Capitalism*. Notre Dame: Univ. Of ND Press, 1984.s. 226-235.

s odkazem na dílo Maxe Webera „*Protestantská etika a duch kapitalismu*“.⁴⁷ Weber se v ní snaží vysvětlit, proč k rozvoji kapitalismu došlo především v protestantských zemích. Důvod vidí v rozdílném přístupu protestantské morálky k vytváření zisku, hromadění kapitálu a finančnímu úspěchu zde na zemi. Positivní přístup k těmto atributům kapitalismu v protestantské etice chápe jako umožnění aktivní činnosti a tvorby kapitálu. Weber má určitě v mnohém pravdu. Pokud je člověk hluboce věřící a neustále je mu zdůrazňováno, že pozemský úspěch je něčím špatným, že veškerý svůj majetek by měl rozdat a hromadit duchovní statky, že usilování o zisk není tím pravým morálním principem, pak se mu bude rozhodně hůře pracovat, podnikat a tvořit, než pokud by jej jeho vnitřní přesvědčení a okolí podporovalo v tom, že je to dobrý účel a cíl. Cílem této kapitoly je ukázat, že i katolická tradice má své kapitalistické kořeny, které nevidí ve vytváření zisku, tržním hospodářství a volné tvorbě cen nic špatného. Tím má být také ukázáno, že se Homann mylí pokud vidí v katolické církvi pouze tu část tradice, která je nastavena proti principům kapitalismu a tržnímu hospodářství.

Michael Novak se ve svém díle *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*⁴⁸ věnuje kritice této zažitě představy, že kapitalismus má své kořeny pouze v protestantismu. „...poukazuje na obecně judeo-křesťanskou tradici etiky, která podporuje člověka v jeho kreativité jakožto účasti na Stvořitelově díle. Katolická etika, která podle něj povolává člověka jednat tvořivě a poskytuje svobodu k odpovědnosti a iniciativě, osvětluje sociální dimenze svobodného hospodářství lépe než etika protestantská. Katolický duch je svou svátostnou láskou ke smyslovému světu lépe naladěn k přijetí světa a stvořených dober než asketický, obrazoborecký či přísně mravně rigoristický protestantismus.“⁴⁹

Nicméně ne vždy byl tento vztah katolicismu ke kapitalismu tak pozitivní. V citované knize „*The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*“ se Novak věnuje vývoji tohoto často ambivalentního vztahu. Výmluvné jsou již jen názvy kapitol první části této knihy, které se věnují minulosti tohoto vztahu především odkazem na encykliky, vyjádření papežů, významných katolických autorů a politiků mezi roky 1891-1931. Cituji názvy některých kapitol z Novakovy knihy: Catholics Against

⁴⁷ WEBER, M. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1934.

⁴⁸ NOVAK, M. *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: The Free Press, 1993

⁴⁹ MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. USA, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2003. 176 stran. In *Studia Neoaristotelica*, roč. 6 (2009), č. 1, s. 140.

Capitalism. (Katolíci proti kapitalismu); Socialism, No! Capitalism? Maybe: Leo XIII. (Socialismus, ne! Kapitalismus? Možná: Leo XIII.); Workers, Yes! Capitalism? Maybe. (Dělníci, ano! Kapitalismus? Možná.)

Výrazný obrat ve vztahu katolické církve ke kapitalismu a volnému trhu nadešel s příchodem papeže Jana Pavla II. Především jeho encyklikou z roku 1991 *Centesimus Annus*, která jako by podtrhla sto let vývoje sociálních encyklik papežů k sociálním otázkám jednoznačným potvrzením přínosu volného trhu a tvorby kapitálu pro svobodnou a prosperující společnost. Tato poměrně nedávná tradice katolické církve a její sblížení s liberálními hodnotami je odborné veřejnosti poměrně známá. Již méně známá je poněkud starší tradice, která odkazuje do pozdního středověku a kde také nalézáme pozitivní vyjádření katolické teologie k tvorbě kapitálu, volných cen a funkcí trhu. Zde také můžeme nalézt kořeny moderních ekonomických teorií.

V poslední době vyšlo také v českém prostředí několik publikací, které se této problematice věnují. Podrobněji zpracovává tuto i zahraniční literaturu Míčka ve své recenzi k Chafuenově knize: „*Faith and Liberty*“.⁵⁰ Míčka také cituje knihu českého rodáka Josefa A. Schumpetera, *History of Economic Analysis*⁵¹, ve které Schumpeter asi jako první objevuje vztah novověkého ekonomického myšlení a pozdních scholastiků. Schumpeter patří spíše k neortodoxním představitelům Rakouské ekonomické školy⁵², kde je obecně nalézáno nejvíce souvislostí mezi scholastiky a moderní ekonomii. Mezi hlavní představitele této školy patří jména jako Carl Menger, Ludwig von Mises a Friedrich August von Hayek. „*Rakouská ekonomická škola je i v současnosti stálým zdrojem inspirace pro ekonomii a je alternativou k hlavnímu ekonomickému proudu představovaného tzv. neoklasickou syntézou. Od ostatních ekonomických škol myšlení se odlišuje zejména svou metodologií, jejíž podstatou je analýza lidského jednání a přísné využívání deduktivní logiky, kdy odmítá využívání metod přírodních věd a vědeckého racionalismu v ekonomii. Představitelé Rakouské školy jsou obvykle považováni za klasické liberály nebo libertariány, kladoucí důraz na morální dimenzi chování člověka.*“⁵³

⁵⁰ MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen *Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics*. s. 138-150.

⁵¹ SCHUMPETER, J.A. *History of Economic Analysis*. Great Britain: Allen and Unwin, 1954. Citováno dle vydání London: Routledge, 1994. s. 73-142.

⁵² KLAUS, V. Je Schumpeterova vize konce kapitalismu stále relevantní? *Politická ekonomie*. č. 1/2009, ročník 57, VŠE, Praha, 2009.

⁵³ MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen *Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics*. s. 139.

A. A. Chafuen se ve své knize⁵⁴ pokouší zpřístupnit myšlení pozdně středověkých a raně novověkých scholastiků k ekonomickému myšlení. „*Tito se totiž více než jiní ve své době potýkali s nově vznikajícím systémem ekonomických vztahů a byli nuceni je promýšlet z morálního hlediska. ... Chafuen chce hlouběji prokázat souvislosti myšlení scholastiků s moderním ekonomickým myšlením, čímž chce napomoci dalšímu sblížení liberálně-ekonomických a katolicko-sociálních pozic.*“⁵⁵ V citované publikaci představuje v jednotlivých kapitolách zaměřených na sociálně-etická a politicko-ekonomická témata učení pozdních scholastiků a jejich vliv na současné ekonomické myšlení. Scholastický přístup k ekonomii je zakořeněn v teorii přirozeného zákona, která se rozvinula zejména právě v postakvinovském období. „*Podle klasické Tomášovy definice je přirozený zákon účastí inteligentních tvorů na věčném Božím zákoně – intelektem člověk poznává, co je dobré a jak by měl jednat. Předmětem věd zkoumajících jednání člověka je, jak člověk jedná, nikoli jak by měl jednat, vědy jako ekonomika, sociologie jsou tedy nenormativní.*“⁵⁶

Na několika následujících citátech je možné ukázat jak aktuální mohou být myšlenky pozdních scholastiků k základním ekonomickým a politickosociálním tématům, kterým se liberální teorie věnuje dodnes a které neztratily po staletí na aktuálnosti.⁵⁷ Svoji důležitost mají i pro tuto práci, neboť ukazují pozdně scholastický pohled na témata, kterým se věnuje Homann a cílem této části je ukázat, že se pohled katolické teologie, při její mnohvrstevnosti, nemusí zase tak lišit od pohledu Homannova.

Soukromé vlastnictví

Pozdní scholastikové kladli velký důraz na ospravedlnění soukromého vlastnictví. Popírali, že společné vlastnictví by bylo biblickým ideálem, a odmítali interpretaci novozákonních výroků v tom smyslu, že by Ježíš zavrhoval vlastnění bohatství.

Ke zdůvodnění svých tezí se nedrželi pouze biblické a teologické interpretace, ale používali i naprosto logických argumentů.

⁵⁴ CHAFUEN, A. A. Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2003.

⁵⁵ MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. s. 141.

⁵⁶ Tamtéž, s. 142.

⁵⁷ V citacích vycházím především z překladu pasáží knihy: Chafuen, A. A. Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2003 in: MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. s. 138-150.

„...protože lidé mají nejvíce rádi věci, které jim patří. Jestliže miluji Boha, je to můj Bůh, Stvořitel a Spasitel, kterého miluji. Jestliže ho miluji toho, který mne stvořil, je to můj otec kterého miluji. Jestliže otec miluje své děti, je to proto, že jsou jeho. Jestliže manželka miluje svého manžela, je to proto, že náleží jí a naopak... A jestliže miluji přítele, je to můj přítel, či můj rodič, či můj soused. Jestliže toužím po společném dobru, je to pro dobro mého náboženství, mé země, mé republiky. Láska vždy vyžaduje slovo >>můj<< a koncept vlastnictví je základní pro přirozenost a podstatu lásky“⁵⁸.

Některé jejich výroky si v ničem nezadají s výroky dnešních liberálních teoretiků.

„Můžeme vidět, že soukromě držené vlastnictví vzkvétá, kdy městem a obcí držené vlastnictví trpí neadekvátní péčí a horší správou....Po ztrátě lidské nevinnosti se stává nutností pro každého jedince sdílet věci tohoto světa, ať již v nemovitém tak i movitém bohatství.... Jestliže obecná láska nepodněcuje lidi aby se starali o věci, soukromý zájem ano. Proto se soukromé vlastnictví bude množovat. Kdyby zůstalo u společného vlastnění, pravdou by byl opak“⁵⁹.

Veřejné finance

Problematika financování veřejných výdajů je dodnes aktuální a i Homann se této problematice věnuje. Politik potřebuje pro svoji práci a financování výdajů státu prostředky, které musí čerpat z daní svých občanů. Faktem, ale také zůstává, že od nepaměti je toto spojeno s otázkou efektivnosti vynakládání takových prostředků a otázkou objemu zdanění občanů. Problémem je, pokud stát není dostatečně efektivní při správě a využívání peněz daňových poplatníků. To, že to není nová problematika, dokazují následující citace...

Diego de Saavedra Fajardo (Idea de un Principe Politico-Cristiano, čl. 191)

„Moc je hloupá a musí být omezena ekonomickou moudrostí. Bez moudrosti zanikají impéria. Římské impérium zaniklo kvůli nepřiměřenému utrácení vládců, kteří tak spotřebovali všechny své poklady“⁶⁰.

⁵⁸ CHAFUEN, A. A. *Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics*. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2003. s. 33–34.

⁵⁹ Tamtéž, s. 34–35.

⁶⁰ CHAFUEN, A. A. *Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics*. s. 38.

Pedro Fernandes Navarrete (Conservacion de Monarquias z roku 1619)

„Původ chudoby je ve vysokých daních. Ve stálém strachu před výběřčími daní se (zemědělci) rozhodují opustit svou zemi, aby se vyhnuli trápení. Jak řekl král Teodorico, jediná sympatická země je ta, kde se nikdo neobává výběřčích daní“⁶¹.

Pedro Fernandes Navarrete jakoby kritizoval dnešní populismus části politické reprezentace.

„...protože jejich nestřídmé utrácení vede k chudobě. Chudoba je špatný rádce. Bude podněcovat lidi k hledání v revoluci toho, co ztratili jen kvůli mrhání a neřesti“⁶².

Nebo Bartolome de Albornóz (*Arte de los Contratos* [1573], čl. 69) slovy:

„Je to obecné pravidlo, že musí veřejné blaho mít přednost před blahem soukromým, je však těžké vědět, co vůbec veřejné blaho je... Mnohokrát se Satan převléká za Anděla světla a my nerozumné považujeme za dobré...“⁶³.

Teorie subjektivní a objektivní hodnoty

Teorie subjektivní a objektivní hodnoty zkoumá, zda existuje objektivní hodnota věcí, zboží a služeb. Tedy daná hodnota, kterou by bylo možné dopředu určit, a která by měla objektivní platnost za jakýchkoliv podmínek. Byla by to hodnota zboží, kterou by bylo možné odvodit např. z množství investované práce, materiálu, surovin a vykalkulovaného zisku. Naproti tomu teorie subjektivní hodnoty se při tvorbě ceny odvolává spíše na tržní mechanismy, na vztah nabídky a poptávky, množství peněz na trhu, užitečnosti a potřebnosti pro zákazníka.⁶⁴

Pro tuto práci má tato teorie svou důležitost v představení pro někoho možná netradičního pohledu na vztah katolicismu k volné tvorbě tržních cen a tedy trhu jako takovému.

„Co se týče teorie hodnoty a teorie cen, tak při úvahách nad stanovováním spravedlivé ceny a tržní ceny zboží při obchodu, pozdní scholastikové svou utilitární

⁶¹ Tamtéž, s. 54.

⁶² Tamtéž, s. 55.

⁶³ Tamtéž, s. 57.

⁶⁴ Je třeba zmínit, že se Homann ve své definici subjektivní a objektivní hodnoty odlišuje od této definice. Za objektivní hodnotu ceny považuje cenu danou dokonale fungujícím trhem, kdy je cena „vyladěna“ působením konkurenčního prostředí. Viz. HOMANN, K., SUCHÁNEK, A., *Ökonomik: Eine Einführung*. 2. vydání., Mohr Siebeck, 2005. s. 216-217.

teorii hodnoty předjímali moderní subjektivní teorii hodnoty. Subjektivní hodnota zboží znamená, že cena se neodvíjí od objektivních faktorů jako jsou náklady a hodnota práce, ale od subjektivního hodnocení jednotlivců, spravedlivou cenu tedy nelze vypočítat nebo stanovit. Teorie subjektivní hodnoty tak hraje výraznou roli při přímém odmítnutí teorie hodnoty práce, spojované nejvíce s Karlem Marxem. Pozdní scholastikové stavěli na Tomáši Akvinském, na odmítnutí myšlenky Johna Dunse Scota, že spravedlivá cena je složena z výrobních nákladů a rozumného zisku a na františkánovi Pierrovi de Jean Olivi, který jako první definoval teorii hodnoty založenou na subjektivní užitečnosti. Tématu se věnoval Thomas de Vio – kardinál Kajetán, sv. Bernardin ze Sieny, Luis Saravia de la Calle, kardinál Juan de Lugo, Luis de Molina.⁶⁵

Není tedy pravdou, že by scholastická teologie upřednostňovala tzv. objektivní cenu, která by byla daná a neměnná, kterou by bylo možné dopředu určit, která by odvolává na určitý objektivní řád ve společnosti nebo hospodářství.

Sv. Bernardina ze Sieny (Opera Omnia, kniha 2, řeč 35, kap. 1, 335)⁶⁶:

„Věci mají dvojitou hodnotu: Jedna je přirozená a druhá je založená na užítku. Prodejné zboží je hodnoceno touto druhou. A tato užitečná hodnota může být poznávána ze tří perspektiv: 1. užitečnost [virtuositas], 2. vzácnost [raritas], 3. žádoucnost [complacibilitas]“.

Obchod a obchodování

Setkáváme se s určitými morálními předsudky vůči obchodu a řemeslu obchodníka. Lidé pochybují o morálnosti tohoto způsobu obživy. Obchodníkům je předhazováno, že vlastně nic nevytváří, mají jen minimální riziko, například oproti těm, kteří zboží vyrábějí a nesou tím břímě investic a možného neúspěchu. Obchodníci podle takových názorů jen zdražují zboží, které distribuují, o svoji provizi. Homann stojí v opozici vůči těmto názorům, jak bude ukázáno v dalších částech práce.

Co na toto téma říkají pozdní scholastici?

Bartolome de Albornóz v knize Arte de los Contratos [1573]⁶⁷:

⁶⁵ MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. s. 148.

⁶⁶ CHAFUEN, A. A. Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. s. 81.

⁶⁷ CHAFUEN, A. A. Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. s. 75.

„Kupování a prodávání je nervem lidského života, který udržuje svět. Prostřednictvím kupování a prodávání je svět sjednocen, spojující vzdálené země a národy, lidi rozličných jazyků, zákonů a způsobů života. Kdyby nebylo těchto kontraktů, někteří by postrádali zboží, kteří jiní mají v přebytku a tito by nebyli schopni sdílet zboží, kterého mají mnoho s těmi zeměmi, kde je ho nedostatek“.

Obchod jako takový udržuje zboží a služby v koloběhu. Stará se o to, aby bylo vždy to, co je potřeba tam, kde je to potřeba. Aby zákazníci netrpěli nedostatkem a výrobci měli pro své zaměstnance práci. Proto je také povolání obchodníka jedno z mála, které je neustále nabízeno a k dispozici. Obchod je uměním, které se jen těžko učí a jen málo je těch, kteří jej skutečně ovládají. Takoví lidé pak mají místo v každé firmě otevřené, protože jsou to právě obchodníci, kteří roztácejí kola výroby. Jak potřebné je toto řemeslo vidíme právě v dobách velkých hospodářských problémů, kdy chybí práce pro celá odvětví a hledají se ti, kteří opět dokážou nastartovat kola odbytu. Dnes není problémem zboží vyrobit, ale zajistit jeho prodej konečnému zákazníkovi. To je právě úkolem obchodu.

V současnosti (počátek roku 2009) je v souvislosti s probíhající finanční krizí znovu otvírána otázka domácího protekcionismu, tedy ochrannářských opatření, které mají za cíl chránit domácí výrobce, producenty a tím domácí pracovní místa před levnějším zbožím ze zahraničí. Liberální teorie tuto strategii odmítá s tím, že se jedná o zbytečné prodražování konečného zboží pro konečného zákazníka. Ale opět to není nová myšlenka.

Leonardo Lessio (De Iustitia, čl. 280) k tomu říká⁶⁸:

„Jestliže úředníci (Magistratus) bezdůvodně vylučují cizí prodejce (alios venditores) a z tohoto důvodu se poptávkou zvyšuje cena zboží, měli by občanům kompenzovat tuto újmu způsobenou takovým zvýšením.“

⁶⁸ CHAFUEN, A. A. *Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics.* s. 76.

2 Homannova koncepce hospodářská-etiky jako etiky rámcového řádu

Cílem první kapitoly bylo vytvořit předpoklady pro pochopení koncepce K. Homanna. Popsat základní atributy dnešní společnosti a globálního tržního hospodářství, na které Homannova koncepce reaguje, definovat základní pojmy a hodnotící kritéria, podle kterých bude jeho koncepce posuzována. Úkolem této kapitoly je Homannovu koncepci představit a vytvořit tak základ pro její posouzení.

1.5 Homannovy výchozí pozice

Homann ve své koncepci vychází z předpokladu globalizovaného světa (tedy i hospodářství) a liberalismu jako vůdčího myšlenkového směru dneška. Na základě toho nabízí etickou koncepci rámcového řádu. Tato část se zaměří na Homannovy výchozí pozice, filosofické pozadí jeho koncepce a jeho chápání liberalismu.

1.5.1 Filosofické pozadí Homannovy koncepce

Pokud chceme pochopit Homannovu koncepci hospodářské etiky, měli bychom nejdříve reflektovat filosofické kořeny, na kterých Homann staví. Tyto kořeny najdeme v klasickém liberalismu. Homann zde nalézá řešení situace globální, pluralitní společnosti, ve které nevládně shoda v otázce původu a závaznosti etických norem, a která nemůže být za současných podmínek založena na společném etickém konsenzu.

Pro lepší porozumění Homannovu pojetí liberalismu je možné si vypůjčit definici tohoto pojmu z lexikonu, na jehož tvorbě se podílel. „*Liberalismus je označení pro ideál individuální svobody, závazný systém politických principů, který vzniká jako reakce na zhroutení feudální společnosti, na náboženské a občanské války. Liberalismus zkouší dát odpověď na otázku, jak usměrňovat společnosti, ve kterých se jejich tradiční hodnotový konsens (např. nábožensky zprostředkovaný) zhroutil, jaké podmínky musí být splněny, aby bylo možné mírové soužití.*“⁶⁹ Omezíme-li se na stěžejní myšlenky liberalismu, tak by odpověď mohla být následující: Pokud se přestaví mechanismus společenské rozumové koordinace tak, že se změny řízení prostřednictvím hodnot, na omezení pomocí pravidel, otevře se tím možnost mírového a dokonce

⁶⁹ ENDERLE, G.; HOMANN, K.; HONECKER M.; KERBER, W.; STEINMANN, H. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. Freiburg i. Br. u. a.: Herder, 1993. heslo: Liberalismus, s. 610-613.

svobodnějšího společného života. Podaří-li se vytvořit takový systém rámcových pravidel a institucí, které budou kontrolovat chování jednotlivce a společnosti, pak je možné vysvětlit motivy jednotlivce jako jeho soukromou věc. To se ukazuje u liberálního postoje k náboženské svobodě a svobodě smýšlení, stejně tak jako u liberálního požadavku, na zařazení hospodářského jednání do systému tržního hospodářství. Z toho pak vyplývá, že se na trhu není možné odvolávat pouze na dobrou vůli jedince.⁷⁰ Což je postoj, o který Homann opírá svou koncepci.

Podobně jako socialismus chce také liberalismus odstranit lidské utrpení, útlak, vykořisťování a odcizení, navíc jde liberalismu o tvorbu a opatrování individuální svobody člověka. Individuální svobodu ovšem nemáme chápat jako sumu jednotlivých svobod. Mnohem více spočívá její kvalita v měřítku, ve kterém je jedinci umožněno rozvíjet se podle svých představ ve společném životě s druhými. Podstatný rozdíl mezi socialismem a liberalismem spočívá v tom, že poslední výsledná korektura není přímo prováděna manipulací jedince při konkrétním jednání, nýbrž pouze nepřímo pravidly. Tímto anti-intervencionismem má být zabráněno tomu, že se jednatel (skupina) bude obohacovat na náklady druhých, neboť pravidla řádu platí pro všechny členy společnosti stejně. Individuální svoboda bude utvářena na základě všeobecných pravidel (zákonů), určité chování bude dovoleno nebo zakázáno. Toto instrumentální omezení a rozšíření jednotlivých svobod je nástrojem, který slouží liberalismu k umožnění a podporování individuální svobody všech občanů. Na příkladu práva soukromého vlastnictví je to obzvláště zřetelné. Na jedné straně podporuje právo na soukromé vlastnictví větší hospodářskou efektivnost, na které participují i relativně nemajetní a na druhé straně nenamítá liberální teorie nic proti tomu, omezit právo soukromého vlastnictví v situacích, kdy dochází k znečišťování a poškozování životního prostředí.⁷¹ Pro liberalismus je rozhodující, zda pravidla, kterými se řídí chování jedince, stojí ve službě všem.

Liberalismus jako teorie vzniká na základě zhroucení jednoho institucionálního uspořádání, které svoji materiální produkci vytvářelo v relativně malých výrobních celcích, a jejichž výrobky byly poměrně jednoduchou cestou distribuovány konečným odběratelům, tedy zákazníkům do jednotlivých domácností. To bylo hospodářství před-

⁷⁰ Srov. SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. s. 16.

⁷¹ Srov. ENDERLE, a kol. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. heslo: Liberalismus, s. 610-613.

moderní doby, ve kterém byly prohřešky proti jednotným mravním kritériím poměrně jednoduše kontrolovatelné a sankcionovatelné.

1.5.2 „Morálka“ v předmoderní společnosti

S příchodem novověku, průmyslové revoluce a posléze i globalizujících tendencí se výrazně mění společnost. Malá a přehledná společenství se stávají stále většími a mění se v globální společnost.⁷² Tyto tendence sice mají své limity, o tom jsem se zmiňoval v části „*Globalizace versus regionalizace a stálé rozdělení světa*“, na druhou stranu určitě změnily tvář současného světa. Jednou z Homannových představ je, že se tím musí změnit i pohled na etiku.⁷³

Podle Homanna byla etika před-moderní⁷⁴ doby utvářena náboženskými představami, příkázáními, společenskými normami a klasickou etickou tradicí. Byla to etika pro malá společenství, pro společnost, kterou angličtina označuje „*face to face*“. Pokud se člověk prohřešil proti normám a pravidlům společnosti nebo tradičnímu mravnímu étosu, byl potrestán. Tento trest měl nejrůznější podoby. Často šlo o neformální zavrnutí jednotlivců, jejich opovržení nebo vytěsnění na okraj společnosti, což mohlo mít pro jednotlivce katastrofální důsledky. Tato pravidla si byla v mnohém podobná a to díky jednotným náboženským přesvědčením nebo působením církví, které i přes odlišnosti mělo společný základ.⁷⁵ Za porušení dobrých mravů bylo pokládáno třeba již to, že někdo nepomohl sousedovi se záchranou majetku při požáru. Tresty byly – podle dnešních měřítek - přehnaně přísné. Pokud došlo k vyloučení ze sociálního společenství, z obce, města nebo cechu nemuselo to znamenat jen materiální nouzi spojenou s nemožností distribuce svého zboží, ale i ztrátu jakéhokoliv sociálního zázemí. V některých případech takový trest sociálního okolí vedl až k fyzické likvidaci jedince. Rozsudky lidu nebyly spravedlivé, někdy se zakládaly na lžích, pomluvách, klepech nebo ordálech (božích soudech) a potrestán byl často jedinec bezúhonný. O spravedlnosti v dnešním slova smyslu nemůže být řeč, avšak tento respekt každého před tím co si myslí ostatní a strach z možného trestu, působil jako kontrolní

⁷² Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 10-13. Dále se v této části se opírám o kontext Homannových přednášek, které jsem navštěvoval v ZS 2002 na LMU Mnichov.

⁷³ Tuto Homannovu tezi potvrzuje i M. Schramm v: *Christliche Wirtschaftsethik: Markt und Moral in der Moderne*, s. 214. In: Höhn J.-H., *Christliche Sozialethik interdisziplinär*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1997.

⁷⁴ Předmoderní dobou označuje Homann periodu před průmyslovou revolucí (konec 18. stol. a začátek 19. stol).

⁷⁵ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 11.

mechanismus tradiční morálky. Společnost byla malá, přehledná⁷⁶ a určitý typ prohřešku se vyskytoval u konkrétních jedinců, které každý znal a pokud se vyskytl prohřešek nový, tak pro přehlednost celého systému nebylo těžké viníka odhalit. Převáděno na hospodářskou úroveň, šidil-li obchodník při vážení, bylo-li zboží od jednoho výrobce nekvalitní, podváděl-li někdo, tak to každý věděl a lidé u toho dotyčného nenakupovali a podnikatel měl dvě možnosti, buď zlepšit chování, nebo přijít o zdroj svého příjmu. To vytvářelo automatický kontrolní a sankční mechanismus, který byl funkční a nestavěl aktéry do dilematických situací: Ten kdo byl nepoctivý, byl potrestán.

1.5.3 Nová etika v novém hospodářství

Dnešní hospodářství je jiné: „*Moderní hospodářství se vyznačuje enormním rozdělením pracovního procesu, anonymní procesy výměny a směny, dlouhými distribučními cestami při podílení se velkého množství aktérů, rostoucí interdependencí (vzájemnou závislostí) a zvyšující se komplexností. Interdependencí je myšlena skutečnost, že výsledek práce není již závislý jen na jednání samotného subjektu, nýbrž (také) od reakce (té vědomé i nevědomé) na jeho jednání těch druhých*“.⁷⁷

Otázkou je, jak v této nepřehledné situaci zajistit možnost kontroly morálních norem a pravidel. Některé formy společenské kontroly se zachovaly z dřívějších dob, některé mohou dostat jinou podobu a fungovat stejně dobře, ne-li lépe např. vlivem moderních medií, o jejichž roli bude ještě zmínka. Homann poukazuje na problém, že tento typ kontroly nemůže být vždy použit. „*Koordinace chování jednotlivců, subjektů hospodářského systému, není dnes dále možná motivy, jako sympatie nebo pocity, je nutné ji založit na pravidlech a institucionálně úzce propojených výměnných procesech s vlastním kontrolovatelným a měřitelným průběhem*“.⁷⁸

Homann říká, že v této komplexní situaci, kdy žádný podnikatel neprodukuje své zboží sám, kdy výrobu ovlivňuje řada faktorů, z nichž většina má globální původ, výrobky jsou složeny z celé řady komponentů, které pocházející z nejrůznějších částí planety a kdy se na produkci podílí řada pracovníků, nemůžeme činit podnikatele

⁷⁶ HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*. Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 49.

⁷⁷ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 21.

⁷⁸ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 21.

zodpovědným za konečný výsledek jeho činnosti. Výrobce skládá výrobek z mnoha součástí, na které měl při jejich výrobě jen nepatrný vliv.⁷⁹

Jak umožnit v této situaci morální chování subjektů? Řešení, které vychází z klasické liberální teorie, nabízí i Homann a odvolává se přitom na A. Smitha. Spočívá v tom, že vzájemná interakce a očekávané chování není možné zajistit skrze altruistické motivy nebo společné cíle účastníků, nýbrž přes společná pravidla všech, které musí aktéři dodržovat. Jsou to: ústava, zákony, hospodářský systém, podmínky hospodářské soutěže, justiční aparát, správní předpisy a smluvní podmínky.⁸⁰ Je to jako v silničním provozu, když má někdo na semaforu zelenou, dává svou jízdou v sázku život a doufá, že ten druhý, který by mu jinak křížil cestu, má červenou, dodrží silniční pravidlo a bude stát. Nepotřebuje přemýšlet o motivech toho druhého, je mu jedno jestli zastavil z egoistických nebo altruistických motivů, s ohledem na jeho vlastní rodinné příslušníky, vlastní děti nebo jen ze strachu před pokutou ze strany policie. Výkonnost dnešního hospodářství byla docílena vzájemným provázáním aktérů, zřeknutím se společných cílů, altruistických a solidárních motivů.⁸¹ Tím vzrostla efektivnost celého systému a morální chování se stalo jakýmsi vedlejším produktem, který vznikl, dle Homanna, samovolně.

V tom spočívá smysl slavné věty, z knihy A. Smitha: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. *„Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládka nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Neodvoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o jejich výhodách, které z toho budou mít.“*⁸²

Společný resultát je určován pravidly, které řídí vzájemnou interakci. Musíme najít rozdíl mezi rámcem pravidel a jednáním uvnitř tohoto rámce nebo vyjádřeno jazykem sportu: mezi pravidly hry a konkrétním jednáním hráčů (Spielregeln vs. Spielzügen).⁸³ A. Smith mluví o jednání nebo o pravidlech tohoto jednání. *„V rámci těchto pravidel následují hospodářské subjekty svůj vlastní cíl. Společensko-hospodářské ospravedlnění*

⁷⁹ Tamtéž, s. 21.

⁸⁰ Srov. HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. Mnichov: 2002. s. 10

⁸¹ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 22.

⁸² SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. s. 16. Jiný překlad této známé věty: „Ne, z touhy po dobru řezníka, sládka a pekaře očekávejme, co dostaneme k jídlu, nýbrž z toho, že budeme vnímat jejich vlastní zájmy. Neobracejme se na jejich lásku k bližnímu, ale na jejich lásku k nim samým, nezmiňujme jejich vlastní zájmy, ale mluvmě o jejich výhodách“

⁸³ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 23.

proto neleží v ospravedlňování ‚egoismu‘, ‚soukromých zájmů‘ nebo ‚touhy po zisku‘, nýbrž v tom, že takový hospodářský řád slouží více všeobecnému dobru než řád, který by se snažil řídit společnost zdůrazněním společných cílů jednotlivců.“⁸⁴

Důvodem, proč je toto rozdělení mezi pravidly hry a jednáním v rámci těchto pravidel tak zásadně důležité pro tuto práci a pro přiblížení Homannovy koncepce je následující: Pokud chceme umožnit, aby se subjekt v globální společnosti mohl chovat morálně, musíme se dle Homanna zaměřit na úpravu pravidel hry (rámcového řádu, zákonů, norem, atp.) tak, aby odpovídala našim představám o tom, co morální je a co není. Pokud se stane, že subjekt tyto pravidla poruší, musí pro něj následovat sankce. Ten, kdo se nebude chovat morálně (v souladu s pravidly), bude potrestán (např. finančně sankcionován) a ten kdo se neprohřeší proti těmto pravidlům, může v poklidu následovat svých cílů. Pokud nebude mít morálka své systematické místo v řádu pravidel, (tak) bude znamenat morální chování v globální společnosti neekonomické chování. To si nemůže podnikatel, ale i ostatní hráči v tržním hospodářství dovolit. Z toho důvodu je Homann zastáncem implementace etiky do rámcových pravidel a ne apelů na motivy jedince.

1.5.4 Dilematické situace

Homannova koncepce vychází ze skutečnosti dilematických situací, ve kterých se ani jedno z nabízených řešení nejeví jako morálně ideální. Pro pochopení jeho práce je představení problematiky dilematických situací klíčové, protože tyto ukazují na složitost problémů moderního tržního hospodářství. Pro jejich efektivní překonání je nutné chápat jejich komplexnost a uvědomit si následky jednotlivých činů, kterými mají být řešeny.

Lidé ve společnosti jsou během svého života vystaveni interakci s jinými jedinci, berou na sebe nejrůznější role, podle toho, ve které situaci se zrovna nachází, řeší celou řadu problémů, které jim přináší život, a které vyplývají z jejich společenského, kulturního nebo profesního postavení. Role ve společnosti nás nutí řešit neustále konfliktní situace – konflikty se sebou samým, se svým svědomím, s druhými jedinci, institucemi, nároky společnosti nebo zaměstnavatele, jde o dilematické situace, kdy proti sobě jsou položeny společné a konfliktní zájmy. Na jedné straně povinnost vůči

⁸⁴ Srov. HAYEK, F.A. zvláště (1952/1976), (1960/1971), (1969), (1973-1979/1980-1981). Nově také Pies (1991), citováno v: HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 24.

akcionářům nebo zaměstnancům společnosti dosáhnout hospodářského růstu, vyvolává na druhé straně vnitřní morální spory o oprávněnosti rozhodnutí, které se týká možnosti poškození sociálního okolí, životního prostředí, národních zájmů, rodiny nebo samotného aktéra. Morálky i zisku často nelze dosáhnout společně.

To, co bylo doposud napsáno o tržním hospodářství, bude touto kapitolou zasazeno do modelu dilematických struktur (Dilemmastrukturen). Tyto struktury jsou někdy nechtěné, jsou to ty, které vedou k ničení životního prostředí, neplacení zdravotního a sociálního pojištění, opomíjení podmínek bezpečnosti práce na pracovišti, atp., ale často jsou potřebné a chtěné, v takových jsou aktéři postaveni do situace, kdy se musí rozhodnout pro chování, které slouží spíše obecnému blahu než jejich absolutní výhodě. Mezi takové můžeme zařadit situace, které nutí podnikatele na trhu snížit svůj zisk ve prospěch klienta nebo neustále vylepšovat daný produkt, aby obstál v konkurenčním boji.⁸⁵ Je na nás, abychom rozlišili chtěné a nechtěné dilematické struktury. Potom je to otázka konkrétních rozhodnutí a politických kroků, ty chtěné dilematické struktury etablovat a na základě právních úprav je udržet při existenci (např. ochrana volného trhu pomocí úřadu na ochranu hospodářské soutěže) a ty nechtěné překonat (např. zavedením výrazných sankcí v případě daňového podvodu).

Příklad: Dilema manažera

Cílem této části je ukázat na příkladu, jaké důsledky pro ekonomiku podniku, ale i celé společnosti, může mít morálně motivované chování v rámci trhu, pokud není podpořeno rámcovými podmínkami.

Představme si manažera podniku, který se rozhodne, že udělá „morální skutek“, ohleduplný čin vůči životnímu prostředí. Rozhodne se v podniku na výrobu pracích prášků zavést přísnější ekologické limity na vypouštění odpadních vod. To znamená, že musí přestavět současnou výrobu, vyměnit strojní zařízení, zaškolit pracovníky a investovat do nové čističky odpadních vod. Pokud takovéto přísnější limity nevyžaduje stát zákonem, tak to pro takového výrobce bude znamenat obrovské náklady, které jeho konkurence mít nebude. To může vést k prohlubujícím se ztrátám a nakonec i bankrotu. Což znamená propuštění zaměstnanců, kteří se ze dne na den ocitnou bez prostředků. Stát přijde o daně a k tomu musí platit sociální dávky a region

⁸⁵ Srov. HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*. Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 99.

bude postižen zvýšenou nezaměstnaností. Mnohé z postižených rodin neumožní svým dětem vysokoškolská studia, protože nebudou mít na jejich financování. Tento bankrotující podnik měl určité dodavatele a odběratele, kteří s jeho zrušením přijdou také o část své práce, což povede i v druhé vlně k propouštění. Horší skutečností je, že odchází z trhu ten, který jednal správně a snažil se prosadit ekologické ideály. Takto ztrácí bankrotující manažer možnost utvářet své prostředí např. změnou rámcového řádu, který by umožnil morální chování všem. Tedy ten „špatný“ zůstal a ten „spravedlivý“ musel odejít a tento prostor lidské aktivity tím přijde o jednoho nadějnějšího jedince. Příklad je ukázkou nechtěné dilematické situace, kterou bohužel trh vytváří a snaží se ukázat, že velice záslužné etické jednání, může ve svých důsledcích způsobit zlo.

Ilustrace: Dilema vězně

Homann ukazuje jeden z možných postupů řešení dilematických situací na příkladu věžňova dilema (Das Gefangenendilemma).⁸⁶ Tento model uvažuje o scénáři hry, kdy můžeme rozlišit *pravidla hry* od *jednotlivého jednání (herních aktů)* aktérů. Toto dilema je vědomě konstruováno tak, že zobrazuje situaci, ve které dva hráči nemohou realizovat společný zájem, ačkoliv by to bylo za jiných okolností možné. Jejich situace se dá představit následujícím způsobem: Dva prozrazení zločinci, Bonnie a Clyde, jsou předvedeni, každý zvlášť, před soudce, za nelegální držení střelné zbraně, s tím, že soudce by je chtěl odsoudit i za jiné trestné činy, které spáchali, ale pro které nemá dostatek důkazů. Soudce je konfrontuje s následujícím rozhodnutím: Mohou se přiznat nebo zapřít, že daný čin spáchali. Přiznají-li se oba současně, bude každý odsouzen k osmi letům, budou-li zapírat oba, budou odsouzeni každý ke dvěma letům. Přihodí-li se, že jeden bude zapírat a druhý se přizná, postihne je tzv. křížové pravidlo. Ten kdo se přiznal, bude volný, kdo zapíral, dostane nejvyšší trest – dvacet roků. S touto informací je každý vězeň odveden do své samostatné cely, bez možnosti vzájemné domluvy. Toto schéma bychom mohli přenést do následující početní matice (obr. 2).⁸⁷

⁸⁶ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 29-34.

⁸⁷ Srov. MANKIW, G. N., *Zásady ekonomie*, Grada Publishing, 1999, s. 349.

		Clyda	
		zapírá	přizná se
Bonnie	zapírá	1. 2, 2 S, S	2. 20, 0 W, B
	přizná se	3. 0, 20 B, W	4. 8, 8 T, T

Obr. 2: *B je anglické ‚best‘, S ‚second‘, T ‚third‘ a W je ‚worst‘, takže každý ze zločinců (pokud se nechce ohřát přes zimu ve věznici), bude preferovat nejspíš toto pořadí B-S-T-W. Výsledek před čárkou platí jako výsledek pro Bonnie, výsledek za čárkou pro Clyda.*

Pravidla této hry jsou utvořena tak, že nejlepší společné řešení obou vězňů je až druhé nejlepší z individuálního pohledu každého z nich a obráceně, to jejich společně nejhorší řešení z individuálního pojetí je až to druhé nejhorší. Ani jeden ze zatčených nemá možnost se domluvit a tím pádem nezná rozhodnutí svého partnera. Zamysleme se nejprve nad rozhodnutím Bonnie. Ta uvažuje následovně: „*Nevím, co Clyde udělá. Bude-li zapírat, je pro mě nejvýhodnější přiznat se, protože pak budu volná a nestrávím dva roky ve vězení a pokud se přizná on, je přiznání také pro mě nejlepší strategií, protože pak strávím ve vězení osm let místo dvaceti. To znamená, že bez ohledu na to, co udělá Clyde, je pro mě výhodnější se přiznat.*“ V terminologii teorie her se strategie nazývá dominantní strategie, jestliže je pro hráče nejlepší strategií bez ohledu na to, jakou strategií se budou řídit ostatní hráči. V tomto případě je přiznání dominantní strategií pro Bonnie. Stráví totiž ve vězení méně let, když bude vypovídat bez ohledu na to, zda Clyde bude také mluvit nebo bude i nadále mlčet.

Když se stejným způsobem zamyslíme nad Clydovým rozhodnutím, zjistíme, že má stejný problém volby jako Bonnie a pokud bude uvažovat racionálně, bude se řídit stejnou dominantní strategií jako jeho partnerka. Nakonec se oba rozhodnou, přiznat se a stráví ve vězení osm let. Z jejich pohledu je to dost špatný výsledek. Kdyby byli oba mlčeli, byli by na tom bývali oba lépe, protože by ve vězení strávili pouze dva roky za nedovolené držení zbraně. Jelikož ani jeden nevěděl, jak se zachová druhý a oba chtěli sledovat svůj vlastní zájem, je konečný výsledek pro oba vězně horší.

Celou tuto situaci převedme do tržního hospodářství.

Podnikatel, který nabízí na trhu svoje zboží, se ocitá v podobné situaci. Také na trhu jsou pravidla hry, kterými se každý podnikatel musí řídit. K tomu mají všichni podnikatelé přání co možná nejvyšších cen, avšak kvůli konkurenci je každý nucen ceny držet co možná nejnižší, aby jeho zboží bylo konkurenceschopné a on ho mohl prodat a tím dosáhnout zisku. Stejně tak, jako mají dva vězni velký zájem na tom se společně domluvit, tak mají i podnikatelé velký zájem na tom, domluvit si společnou cenu, za kterou budou prodávat tak, aby zrušili tuto prospěšnou dilematickou situaci, ze které má největší prospěch každý zákazník.⁸⁸

Tomu by měly na trhu zabránit takové instituce jako je třeba Úřad pro ochranu hospodářské soutěže. Kartely jsou pro trh stejně nebezpečné jako pro soud možnost domluvy mezi dvěma vězni. Následující schéma dilematické situace (obr. 3)⁸⁹ nám pomůže si představit klasickou situaci na trhu, mezi dvěma navzájem si konkurujícími podnikateli, z hlediska výhodnosti pro ně samotné a výhodnosti pro celou společnost. Příklad pomůže určit, kde je třeba zásahu zákona, předpisu nebo smlouvy k tomu, aby byla umožněna efektivní existence soutěže s pozitivy, které přináší.

Producent B

(Rámcovými podmínkami nutno zamezit)

		Kooperativní	Defektní
Producent A	Kooperativní	1. Kartel 3, 3	2. 1, 4
	Defektní	3. 4, 1	4. Tržní hospodářství soutěžní podmínky 2, 2

(Požadovaná situace)

Legenda: 1 – situace, která je pro podnikatele, kterého se týká nejhorší. Podnikatel s tímto hodnocením je držen v úzkých konkurenci, která např. neváhá použít i protizákonných praktik. 2 – situace, kdy pro oba podnikatele jsou stejné zákonné podmínky, které jsou u obou stejně vymahatelné. 3 – Oba podnikatele se

⁸⁸ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 31-33.

⁸⁹ Srov. HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. s. 14.

domluvili na protitržních opatření ke škodě společnosti a konzumenta. 4 – Nejvýhodnější situace pro podnikatele s touto známkou. Konkurence se drží zákona nebo dodržuje podmínky kartelové dohody, zatímco podnikatel s touto známkou je porušuje nebo našel mezeru v zákonné úpravě.

Jednotlivé kvadranty:

- 1) *Slovo kartel* neznámá požadované chování v systému tržního hospodářství. Kooperací je zde míněna spolupráce mezi dvěma podnikateli, kteří se snaží svoji spoluprací odstranit nátlak, který na ně vyvíjí tržní hospodářství, což je pro konzumenty nežádoucí. Zákonnými prostředky je nutno této domluvě zabránit.
- 2) Situace, kdy producent B buďto porušil podmínky kartelu nebo se proti své konkurenci, která se téhož neodvažuje (např. ohrožení životního prostředí), snaží využít nedostatků v systému zákonů, pravidel, v ekologických předpisech atp.
- 3) Příklad přesně obrácený k předchozímu. Situace, kdy producent A buďto porušil podmínky kartelu nebo se proti své konkurenci, která se neodvažuje téhož, snaží využít například nedostatků v systému zákonů, pravidel, v ekologických předpisech atp.
- 4) *Tržní hospodářství*, stav kdy vládou dokonalé soutěžní podmínky, tento bod je požadován konzumenty. Soutěž nutí oba podnikatele k maximalizaci svého zisku, ale za přesně daných podmínek, které jsou v souladu s morálními pravidly, normami a regulacemi, což v konečném důsledku znamená neustálou snahu a podbízění se zákazníkovi – cenou, novinkami, inovacemi, designem nebo stálým vylepšováním výrobku. Neustálý zápas o to, kdo bude na trhu lepší, kdo nejlépe poslouží zákazníkovi. „Ne touze po dobru podnikatele, ale této logice soutěže vděčíme za blahobyť širokých vrstev obyvatelstva.“⁹⁰

Sám Homann připomíná, že tato logika trhu nemá jen své světlé stránky, které byly zmíněny, ale i svoji odvrácenou tvář. Tato situace je postavena tak, že se vězeň raději přizná, i když se vůbec žádného přečinu nedopustil nebo podnikatel bude raději jednat méně efektivně jen proto, aby dosáhl maximalizace svého vlastního užitku.

Na trhu je to tak. „*Kdo se nedrží podmínek trhu – a to neznámá nic jiného než, že se snaží maximalizovat svůj zisk - ten bude postižen hospodářským zruinováním a to nezávisle na tom, zda se soutěže nemohl zúčastnit nebo se nechtěl zúčastnit z morálních důvodů (při deficitu kvalitního rámce pravidel). Soutěž nemůže rozlišit mezi chybějícím*

⁹⁰ Srov. HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. s. 14.

výkonem nebo morální zdrženlivostí např. z důvodu ochrany životního prostředí (viz. Kvadrant 2 pro A). Trh postihuje obojí stejně. Shrňme-li to: Na jedné straně spočívá výhoda trhu v nucení podnikatele ke spořivému hospodaření s nedostatkovými prostředky, ale na druhé straně, snaží-li se někdo investovat, např. do ekologičtějšího provozu, postihne ho stejně jako toho, kdo hospodařil neefektivně.“⁹¹

Uvedu ještě jeden příklad, abychom pochopili stinnou stránku dilematických struktur. Představme si dvě společnosti – Exxon a Arco – vlastní sousedící ropná pole. Pod poli je společné jezero ropy, které má hodnotu dvanáct milionů dolarů. Náklady na nový vrt pro těžbu ropy dosahují jeden milion dolarů. Pokud každá společnost udělá jeden vrt, bude mít možnost vytěžit polovinu zásob ropy a vydělat tak pět milionů dolarů zisku (šest milionů dolarů hrubý zisk minus jeden milion dolarů na náklady). Jelikož je jezero ropy společným zdrojem, nebudou ho společnosti využívat efektivně. Předpokládejme, že každá společnost bude moci udělat druhý vrt. Když bude vlastnit jedna společnost dva ze tří vrtů, vytěží dvě třetiny ropy a vydělá zisk šest milionů dolarů (osm milionů je příjem a náklady na dva vrty dosahují dvou milionů dolarů). Když si udělají dva vrty obě společnosti, budou se zásoby opět dělit na půl. V tomto případě ponese obě společnosti náklady na druhý vrt, takže každá z nich dosáhne zisk pouze čtyř milionů dolarů. Vyvrtání dvou vrtů je dominantní tržní strategií pro obě společnosti, nicméně vede nakonec obě společnosti k horšímu výsledku, než kdyby se domluvily a těžily každá jen prostřednictvím jednoho vrtu.⁹²

Pro Homannovu koncepci má tento model dilematických struktur podstatný význam, který shrnuje v několika bodech:⁹³

- 1) Koncept dilematických struktur potvrzuje, že se na trhu nemůžeme odvolávat pouze na individuální morálku.
- 2) Překonání a etablování dilematických struktur musí být zásadně dvoustupňové: Jde vždy o utváření podmínek, nikdy ale o zrušení logiky těchto struktur, například skrze altruistické modely, které by požadovaly odstranění trhu a logiky soutěže.
- 3) Existuje základní asymetrie mezi kooperací a defektním chováním (u velkých skupin): Pro kooperaci musí (téměř) všichni spolupracovat, pro defektní chování

⁹¹ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 34.

⁹² Příklad převzat z: MANKIW, G. N., *Zásady ekonomie*. s. 355.

⁹³ Srov. HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. s. 13.

stačí jeden, který se postaví proti, dokonce jen předpoklad existence takového jedince stačí, aby všechny ostatní nutil k defektnímu chování.⁹⁴

- 4) Z hlediska této vzájemné závislosti chování, nemůže být nikomu dávana v koncepci dilematických struktur jednostranná vina. Ne charakter nebo charakterově slabé stránky aktérů, jsou odpovědné za výsledek, nýbrž tyto struktury vzájemné interakce.
- 5) Jádro veškeré morálky je individuální snažení se o vlastní výhodu; proto nemůže být tato individuální snaha o vlastní prospěch vysvětlována jako podstata morálního zla na světě.
- 6) Koncept dilematických struktur klade do středu pozornosti pozitivní ekonomiky současně společné a konfliktní zájmy. To byl a je problém veškeré etiky. Tímto příspěvkem ekonomiky interakcí v dilematických strukturách je normativní etická tradice endogenizovaná (endogenisiert) pozitivní ekonomikou.

Model dilematických situací a Homannovo řešení těchto struktur vyžaduje upravení pravidel soutěže tak, aby chtěné chování subjektu ve vzájemných interakcích, bylo řízeno ku prospěchu celku a to ne přímo skrze zásahy do jejich jednotlivého jednání, ale nepřímo upravením podmínek, za kterých do těchto vzájemných vztahů mohou a mají vstupovat. Neříkat podnikatelům a institucím co mají dělat, vyrábět, produkovat, ale upravit pravidla tak, aby jejich snaha v rámci tohoto systému pravidel vedla k našemu požadovanému cíli (např. snižování exhalací CO₂, ochrana čistoty vod, snižování spotřeby neobnovitelných zdrojů, dodržování bezpečnosti práce, atp.). Toho můžeme dosáhnout stanovením jasných pravidel, jejich kontrolou a sankcemi při nedodržení. Nemá jít o odstranění těchto dilematických situací, nýbrž o jejich efektivní využití, nebojovat proti snaze o zisk jedinců, ale upravit ji tak, aby vedla k obecnému dobru nebo solidaritě.

1.5.5 Morálka versus etika

Dnes jsou pojmy morálka a etika často používány jako synonyma, Homann je ve své definici rozlišuje a používá je v různých významech. Z toho důvodu je nutné poukázat na rozdíly mezi těmito pojmy, tak jak je chápe Homann.

⁹⁴ Srov. KOHÁK, E. *Vystrašený nový rok*, Právo 2. 1. 2003.

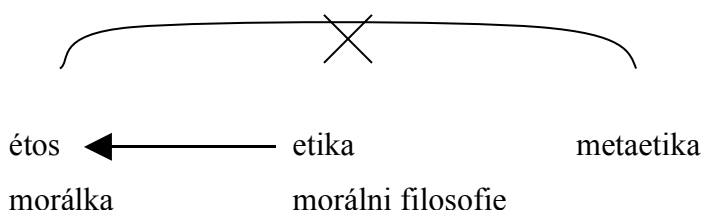
„Morálka je, dle Homanna, komplex norem a ideálů, které mají určit nebo vést jednání člověka, a jejichž přestoupení vede k výčitkám jak ze strany vlastní osoby tak ze strany druhých. Ekvivalentem tohoto slova by také mohla být slova jako společenský étos nebo mravnost.“⁹⁵ Této definici asi nejlépe odpovídá slovo ethos. V doslovném překladu tohoto slova bychom našli výrazy jako: dům, domácnost, místo pobytu, konkrétní situace člověka, ve které se nachází, systém pravidel společnosti podle kterých jedná.⁹⁶

Etika je naproti tomu vědecká teorie, jejímž úkolem je teoretické odůvodnění morálky a její systematizování. Ekvivalentem tohoto slova by mohla být morální filosofie, morální teorie nebo v širším slova smyslu praktická filosofie. Je to podle Homanna teorie lidského jednání zaměřená na dobro a zlo, na morálně správné a morálně nesprávné⁹⁷. Jednání může být dle Homanna nazvané dobrým na základě různých východisek – dobrého motivu, podstaty jednání jako takového, na základě očekávaných cílů nebo následku takového jednání. Úkolem etiky jako vědy o morálce je analyzovat, organizovat a odůvodňovat. Jde o odůvodnění etických požadavků, přičemž toto odůvodnění může vycházet z vůle Boží, výkladu Bible, tradice církve, historického, sociálního vývoje nebo současného mravního diskursu. Tímto odůvodňováním se zabývá metaetika.⁹⁸ To je skutečná vědecká teorie, odpovídající na otázky, kde vznikají etická pravidla, kdo je určuje, jak vzniká vědomí toho, že něco je nazýváno jako morálně špatné nebo dobré.

Pro lepší pochopení bychom mohli použít následujícího náčrt vztahu mezi těmito třemi pojmy⁹⁹ (obr. 1):

Metaetika: jde o vědeckou reflexi/odůvodnění morálky

Vztahuje se k vědě, nikoliv přímo k žité morálce

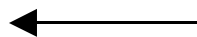
⁹⁵ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 16

⁹⁶ ANZENBACHER A. *Úvod do etiky*. Academia, 2001. s. 17

⁹⁷ Srov. HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002 / 2003*. s. 6-7. Publikace nemá ISBN.

⁹⁸ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 16.

⁹⁹ HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*.

mravy

praktická filosofie

Metaetika řeší otázky typu: Jakým způsobem jsou formulovány etické výpovědi? Jaký jazyk je použit při jejich formulaci a co ovlivňuje etiku? Teprve východiska etiky mají poté konkrétní vliv na mravy jedinců a morálku společnosti. Metaetika je vědou o etice, vztahuje se jen na vědeckou část etiky, na to jak jsou její pravidla utvářena a kde mají svůj původ. „Analyzuje jazyk morálky, tedy význam mravních slov a vět, jakož i logická a řečová pravidla mravní argumentace.“¹⁰⁰

Morálku chápe Homann jako vnitřní pocity, hodnocení situace a problému nebo hodnocení sociálního okolí v kontextu toho co je vnímáno jako dobré a zlé. Někdy u morální úvahy může chybět, dle Homanna, aspekt systematického rozvažování o příčinách a následcích činu. Morální hodnocení vychází oproti etickému z vžitého přesvědčení o správnosti nebo nesprávnosti určitých činů, někdy je příliš rychlé a chybí mu objektivita. Takový „morální“ výrok může být například: „*Manažer propouštějící zaměstnance jedná nemorálně, protože jejich rodiny přijdou o příjem.*“ Dalším stupněm morální úvahy je pak moralizování, které je již obecně pocíťováno jako něco negativního. Etika je naopak pro Homanna objektivní vědeckou teorií, která se ptá po důvodech, nahlíží na problém s vědeckou precizností a systematicky. Etická úvaha by se již měla, dle Homanna, zabývat tím, proč byl například manažer nucen propustit zaměstnance a zda měl možnost volit jiné řešení nebo by například nepropouštět mohlo vést k likvidaci celého podniku a k daleko horším následkům.

1.5.6 Ekonomika v Homannově pojetí

Ekonomika je dle Homanna teorií hospodářského jednání,¹⁰¹ vědou o zacházení s nedostatkovými zdroji. Ekvivalentní by mohly být slovní spojení: věda o nákladech. Nákladem je myšlen opak užitku, který při volbě jedné alternativy vzniká tím, že nebyla realizována druhá možná alternativa. Homann svou koncepcí reaguje na život člověka, který stojí na podmínkách všeobecného nedostatku, skromnosti, omezeného množství zdrojů a prostředků. V ekonomice je při této situaci nedostatečných zdrojů brán ohled

¹⁰⁰ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*. s. 10.

¹⁰¹ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. 16.

na lidské potřeby a přání. Jedná se zde o materiální i nemateriální zboží, produkty, ale také o osobní schopnosti, vědomosti, vědění a čas.¹⁰² Ekonomika je podle Homanna vědeckou disciplínou, která se snaží o rozumné nakládání s těmito nedostatkovými zdroji na základě principu racionality. Cílem této kapitoly je představit Homannovo pojetí této disciplíny, její vztah k etice a teologii.

2.1.1.1 Vztah etiky a ekonomiky

Je celá řada lidí, kteří chápou etiku a ekonomiku jako dvě zcela odlišné disciplíny, které spíše stojí v opozici proti sobě, než aby měly nějaký bližší vztah. Homann je autorem, který chce svojí koncepcí nabídnout řešení tohoto možného dualismu etiky a ekonomiky.

Kritici možného mírového soužití etiky a ekonomiky argumentují tím, že spolu nemohou spolupracovat dvě tak rozdílné vědy. Ekonomika podle jejich názoru vede k maximalizaci zisku, vlastní výhody a prospěchu. Naproti tomu etice jde podle nich o pravý opak altruismus, solidaritu a pomoc druhému. Pravým viníkem tohoto ambivalentního vztahu je podle nich tržní hospodářství, se svým hlavním instrumentem, kterým je soutěž každého s každým. Řešením, které navrhuje je odstranit trh, tržní hospodářství a soutěž. Jak neúčinný tento krok je ukázala historie a společně s Homannem se budeme morální obhajobě tržního hospodářství věnovat v jedné z následujících kapitol. Pravdou je, že: *„Tento dualismus mezi etikou a ekonomikou je vládnoucí názor nejen mezi veřejností, ale i ve vědecké diskusi mezi hospodářskými etiky.“*¹⁰³

Homannova odpověď na tento způsob uvažování je následující: *„Morálka nemůže dlouhodobě vystupovat proti vlastnímu zájmu člověka, protože za podmínek tržního hospodářství budou vždy postiženi právě ti aktéři, kteří se snažili chovat morálně a nakonec budou donuceni trh opustit.“*¹⁰⁴ Pokud tomu chceme zabránit, musíme podle Homanna tento vztah mezi etikou a ekonomikou nastavit jinak.

Podle Homanna nevede demarkační linie mezi morálním a nemorálním jednáním mezi altruismem na jedné straně a egoismem na straně druhé, ale mezi individuální snahou o vlastní prospěch, z které mají také ostatní svoje výhody a maximalizací zisku,

¹⁰² Srov. HOMANN, K. *Rationalität und Demokratie*. Tübingen, 1988. s. 53.

¹⁰³ HOMANN, K., SUCHÁNEK, A., *Ökonomik: Eine Einführung*, Mohr Siebeck, 2005. s. 408.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 408.

kteřá druhým škodí. Tržní hospodářství je koncipováno tak, že v jeho rámci jsme motivováni ke službě druhému. Zisku dosahuje ve správně fungujícím trhu jen ten, který přináší druhému něco, co on chce nebo potřebuje. Tržní hospodářství je „praktikovaná solidarita na základě usilování o vlastní výhodu. Je to nejlepší, doposud poznáný, instrument k uspokojování potřeb lidí. Nicméně aby mohl být funkční, musí být tato soutěž, jako každá jiná, podřízená pravidlům. Totální soutěž bez pravidel morálky a práva vede k boji všech proti všem, o kterém již mluvil Thomas Hobbes.“¹⁰⁵ Homann není zastáncem teorie, že trh vyřeší vše sám. Trh jako každá jiná soutěž potřebuje jasná pravidla, která jsou kontrolovatelná a jejichž nedodržení je možné sankcionovat. Představme si, jak by to vypadalo jen třeba na fotbalovém hřišti, pokud by fotbal neměl svá jasná herní pravidla a nebyl by tam rozhodčí, jenž by jejich dodržování kontroloval. Pravidla nás v každém případě omezují, jejich smysl ovšem spočívá v tom, že i přes toto omezení nám otevírají možnost svobodnější aktivity, kterou bychom neměli, pokud bychom se neustále museli obávat, že nás někdo podvede, okrade nebo dokonce usmrtí.

Systematicky to tedy znamená, že usilování o vlastní výhodu a morálka nemusí stát v dualistickém vztahu proti sobě, pokud existují pravidla, která koordinují jednání aktérů na trhu. Touha po zisku a vlastním prospěchu slouží jako hnací motor společnosti, umožňují uspokojení přání a potřeb lidí, to v ekonomickém slova smyslu není nic jiného, dle Homanna, než naplnění etického principu solidarity.

2.1.1.2 Teologie a ekonomika

Homann se vztahu těchto dvou disciplín dotýká v jednom ze svých nejnovějších děl: „*Ekonomika a teologie*“¹⁰⁶. Homann je autorem, který se často vyjadřuje kriticky k výrokům teologů i samotné Římskokatolické církve, také z toho důvodu je nutné představení jeho názorů k této problematice.

Teologie stejně jako filosofie má tradičně co dočinění s celkem věcí, zatímco ekonomika je dílčí disciplínou s vlastní metodologií a postupy. Teologie jako věda reflektuje náboženské poselství a otázku zjevení. Jednou z úloh teologie je toto poselství zpřítomňovat a činit je srozumitelným pro společnost té které doby. K tomu je důležitá znalost dílčích věd jako je například ekonomika. Jde o neustálou aktualizaci zjeveného,

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 408-409.

¹⁰⁶ HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*.

za situace dané společnosti, při zohlednění nejaktuálnějších poznatků ostatních věd. Teologie na druhou stranu může obohatit dílčí vědy tím, že zprostředkovává pradávné sny, přání a utopie lidstva, tím ukazuje na absolutní cíle, jako je dobro, spravedlnost, láska Boha a všech lidí. Chybou by ovšem bylo, pokud by zůstala teologie u pouhých apelů, nutné je hledat cestu k uskutečnění těchto ideálů a v tom hrají dílčí vědy svoji nezanedbatelnou roli. Ukazují efektivní cestu k uskutečnění dílčích cílů. Tak například ekonomika jako věda o nakládání s nedostatkovými zdroji se tyto snaží efektivně využít a ukázat cesty uspokojení potřeb lidí.

Problém vzniká ve chvíli kdy si teologie nárokuje více než jí přísluší. Homann kritizuje to, že se církev a s ní i teologie nepoučila z procesu s Galileo Galileem, jenž byl jedním z nejdůležitějších sporů o to, kde končí kompetence teologie a začíná kompetence dílčích věd. *„Církev se sice po 350 letech omluvila za tento omyl, ale stále se objevují nové diskuse např. o nauce Charlese Darwina, někteří teologové vyčítají ekonomům jejich 'zúžený pohled na obraz člověka' a ‚redukcionismus‘. Přitom tak málo jako má Bible co říci ke Galilelově fyzice, stejně tak málo může křesťanský obraz člověka vystupovat proti Homo economicus, například právě protože posledně zmíněný není žádným obrazem člověka, ale teoretický konstrukt určený k řešení dílčích, vysoce selektovaných a speciálních vědeckých problémů.“*¹⁰⁷ Teologie i ekonomika by si měli vzájemně uvědomovat své hranice, zároveň však v situaci dnešního světa není dále možné, aby společně nekomunikovali a vzájemně se neovlivňovali.

Homann je přesvědčen, že teologie má být ochotna naslouchat ekonomice, pokud se týká jejího předmětu zájmu. Je nutné se vzdát utopií, které nevedou k požadovanému cíli a být ochoten akceptovat ekonomické pravdy ověřené zkušeností. Jako jeden z příkladů takové chyby uvádí Homann představu, že se chudoba ve třetím světě odstraní přerozdělováním a obětí.¹⁰⁸ Pokud by teologie tvrdila opak a produkovala ekonomické nesmysly, ztratí dle Homanna důvěryhodnost a těžko jí pak bude někdo naslouchat. Mezi dalšími historickými příklady takovýchto omylů teologie uvádí Homann například zákaz úroků nebo teorii spravedlivé ceny. Aktuální příklady nalezneme v některých výstupech proti „*Shareholder value*“ (analýza hodnoty podniku s ohledem na investora-akcionáře) při současném propouštění zaměstnanců nebo odpor vůči soutěži moderního tržního hospodářství. *„Obojí slouží ve fungujícím tržním*

¹⁰⁷ HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*. s. 11

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 77.

*hospodářství většině – tedy obecnému dobru – lépe než některé formy direktivního normativního řízení s udržovacími garancemi, jejichž následkem je stagnace.*¹⁰⁹

Homann je obecně odpůrcem centrálně řízené ekonomiky, která by nerozlišovala řízení pravidly a řízení konkrétního jednání a každé sociální politiky, která by zohledňovala pouze příjemce pomoci a nikoliv ty jež vytvářejí hodnoty, které pak mohou sloužit k sociálnímu zabezpečení. „*‘Chudým’ se bude dařit lépe pouze tehdy, když se bude dařit lépe ‘bohatým’, tedy když tito budou moci očekávat tržně spravedlivé výnosy za své investice. Neboť hospodářství není hra nulového součtu, ale hra pozitivního součtu.*“¹¹⁰ Jinými slovy: pouze ve fungujícím tržním hospodářství získávají všechny strany a systematicky se pracuje na odstranění chudoby a utrpení. Je chybou pokud si to teologie a s ní i církve neuvědomuje. Katolická teologie vždy vysoce cenila tzv. opci pro chudé. Příklon daný již biblickou zvěstí k těm, kteří žijí v nedostatku. Je prohřeškem proti této opci, pokud teologové a církevní představitelé vystupují proti této základní hodnotě. Jako příklad můžeme uvést protesty proti přesouvání továren a pracovních míst z Německa na východ. Zde často působí trh solidárněji než mnohé výroky těch, kteří si kdysi vzali za svou starost o chudé a potřebné.

2.1.1.3 Křesťanská přikázání a jejich možná ekonomická interpretace

Homann není jen kritikem katolické církve a křesťanské teologie. Sám katolickou teologii studoval¹¹¹ a vidí v křesťanství obohacující prvky. V nejnovější publikaci se věnuje mimo jiné i ekonomické interpretaci křesťanských přikázání. Poznání tohoto možného výkladu je důležité pro přiblížení aktuálnosti Biblické a křesťanské zvěsti i lidem nevěřícím, které vlastní svědomí táhne k úvahám o otázkách dobra a spravedlnosti. Na tomto místě bych chtěl zmínit některé z těch, které popisuje Homann¹¹² a jenž se mimo jiné dají interpretovat ekonomicky. Na začátku této práce byla etika definována jako věda o zdařilém životě, jak v životě vlastním, tak životě individua ve společnosti. Do tohoto kontextu zapadá také Homannova interpretace křesťanských přikázání.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 77.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 77. Pojmy hra pozitivního součtu a nulového součtu budou vysvětleny v dalších částí práce.

¹¹¹ Mezi roky 1963 až 1972 studoval filosofii, germanistiku a katolickou teologii na univerzitě v Münsteru.

¹¹² HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*. s. 15, 43-61.

Pojem trvalé udržitelnosti

Jedním z hesel dnešní doby, reagujících na současnou ekologickou situaci, je trvalá udržitelnost. Ta vychází z určitého širšího pohledu na celek věcí a z pochopení konsekvencí konkrétního jednání. Etika jako praktická filosofie byla vždy zastávkyní tohoto moudrého pohledu na skutečnost věcí, podporovala vždy dlouhodobou kalkulaci proti té krátkodobé a krátkozraké. I v Bibli se objevuje toto zaměření na dlouhodobou kalkulaci a připomínka zaměření na konsekvence činů. Například čtvrté přikázání se dá interpretovat jako před moderní mezigenerační smlouva: „*Cti svého otce i matku, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh.*“¹¹³.

„*To co je v teologické etice viditelně dáno z vnějšku jako vůle Boží, je možno ekonomicky pochopit jako odpověď na interakční problém systematicky otevřené budoucnosti.*“¹¹⁴ V situaci, kdy neexistuje žádná jiná forma sociálního zabezpečení než je vlastní rodina, je existenčně nezbytné mít přikázání, které bude motivovat k úctě k vlastním rodičům. Je to jejich jediná jistota poklidného stáří.

Podobně bychom mohli interpretovat učení o posmrtném životě. Pro sociální řád je tragédií, pokud lidé nevidí možnost vlastní budoucnosti. Kdo nemá budoucnost, stává se Desperadem a hráčem, který si neváží vlastního života. Proto je víra v posmrtný život společensky tak důležitá. Ten kdo věří v život po své smrti, se bude vždy ptát, zda způsob jakým žije zde na zemi, odpovídá tomu, co bude muset z eschatologické perspektivy vysvětlovat někomu vyššímu než je on sám.

Homann není zastáncem teorie, že pouhé následování vlastního zájmu přinese výhody většině.¹¹⁵ Proto, aby byly morální příkazy účinné, musíme nejdříve něco udělat. Poukazuje na rozdíl mezi tradiční před moderní morálkou malých, uzavřených a přehledných skupin, která se objevuje například v Bibli a morálkou velkých anonymních společností, které jsou situací dneška. S čím tradiční morálka nemohla počítat je moderní tržní hospodářství. Možnost využití neformálních kontrolních mechanismů tradiční morálky je v globálním tržním hospodářství, dle Homanna, jen velice malá. V současnosti se nemůžeme dále spoléhat pouze na neformální kontrolní mechanismy, ale stále je nutnější jejich formalizace.

¹¹³ Exodus 20, 12

¹¹⁴ HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*. s. 16.

¹¹⁵ Srov. HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*. s. 44.

Předmoderní hospodářství neznalo pojem hospodářský růst. Spravedlnost z toho důvodu byla tedy spíše otázkou spravedlivého rozdělení jednoho koláče. Až s příchodem moderny se nám objevuje pojem hospodářský růst a tedy situace, kdy se díky soutěži v rámci tržního hospodářství může všem dařit lépe, neboť obchodem, dělbou práce, specializací a směnou vznikají nové možnosti a hodnoty. Z toho důvodu se Homann ve svojí koncepci soustředí spíše na efektivnost a růst než na pojem přerozdělení.¹¹⁶

Zajištění vlastnických práv „Nepokradeš“

Zákaz přivlastnění si cizích věcí se objevuje na více místech Bible. Asi nejznámější zmínka je v Exodu 20, 15: Nepokradeš. Toto přikázání nemá dle Homanna svoji důležitost pouze ve smyslu zákazu krádeže, ale daleko hlubší smysl v potvrzení institutu soukromého vlastnictví. Tato instituce je nenahraditelným ekonomickým faktorem, neboť soukromý vlastník věci vždy s touto věcí nakládá šetrněji, pečlivěji a efektivněji než s věcí, která je obecným majetkem nebo majetkem někoho jiného. Pokud by neexistovala instituce nebo pravidlo, které by chránilo jeho vlastnické právo, a majitel by si nemohl být jistý tím, že plody své investice bude moci užívat on anebo jeho rodina, neexistoval by motiv pro efektivní a ohleduplné zacházení s věcmi a zdroji. Celospolečenské důsledky takovéto chybějící instituce nebo pravidel jsou poté vidět v nedostatku základního zboží a služeb ve společnosti, tak jak jsme je zažili v době vlády Komunistické strany i u nás. *„Kdo by sel, když jiní budou sklízet? Toto je základní problém socialismu a všech podobných forem vládnutí, které odmítají instituci soukromého vlastnictví. Pokud každý obdrží určitou část produkce národního hospodářství, nezávisle na tom, kolik sám k produkci zboží přispěl, pak to vytváří všeobecně nedostatečnou motivaci ke spoření, vynalézání, učení, investování nebo práci.“*¹¹⁷ V důsledku to poté bude znamenat, že bude produkováno málo zboží nebo zboží v nedostatečné kvalitě a to uvrhne celou společnost do nedostatku.

O problému společného vlastnictví statků se píše již ve Starém Zákoně. Například v příběhu o Abramovi a Lotovi (Genesis 13, 6-15). Jejich společné pastviny nemohly unést spásání jejich dobytkem, až se museli rozdělit. Jen to umožnilo udržení a znovuobnovování jejich pastvin a tedy základu jejich živobytí. Tam kde se přirozeně každá strana snaží maximálně využít společného vlastnictví, tam vždy dochází

¹¹⁶ Tamtéž, s. 46.

¹¹⁷ HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft.* s. 50.

k drancování. Na podobnou situaci v podstatě ukazuje schéma dilematických situací, které hodnotíme jako nechtěné.

Nevydáš proti svému bližnímu křivé svědectví

Náklady transakcí se zvedají jak na straně nabídky, tak na straně poptávky ve chvíli, kdy si nemohou obě strany důvěřovat, že jednají poctivě a říkají si o nabízené službě nebo produktu pravdu. Vezměme si příklad koupě staršího vozu. Pokud nemám jistotu, že mi prodejce v bazaru říká pravdu o počtu najetých kilometrů, majitelů a poruchách, pak jsem ochoten zaplatit méně za jinak možná poměrně kvalitní vůz anebo si pozvu mechanika, který vůz prohlédne a to mě opět stojí nějaké peníze. Dobrým obchodním vztahům slouží důvěra mezi partnery a z dlouhodobého horizontu nebude úspěšný ten obchodník, který svým zákazníkům lže. Lidé si jednoduše nebudou kupovat od toho, kde nemají jistotu, co si pořizují.

Podobným způsobem bychom mohli pokračovat dále v ekonomické interpretaci biblických přikázání. To ovšem nebylo cílem této kapitoly. Důležité bylo spíše zařazení tohoto ekonomického pohledu do kontextu základní definice etiky z počátku této práce. Etiku jsem tam popsals jako vědu o zdařilém životě. Na uvedených příkladech vidíme, že i základní etické výpovědi Bible se dají vykládat v duchu této definice i ve vztahu k obchodu a podnikání, a že Homann je sám tím, který této interpretace využívá.

2.1.1.4 Moderní hospodářství jako hra nulové součtu?

Teorie hry nulového součtu vychází z předpokladu, že na zemi je určité, přesně dané a omezené množství zdrojů, služeb a kapitálu. Jestliže někdo nabyl surovinu, majetek nebo kapitál, musel zákonitě někomu jinému ubýt, neboť jejich objem je neměnný.

Homann patří ke kritikům této teorie¹¹⁸ a pro pochopení jeho teorie je tento přístup klíčový. Nelze sice popírat omezenost surovin na Zemi, ale reálně existuje velký rozdíl v tom, jak efektivně jsou tyto suroviny využity, zda jsou použity jen jednou nebo je nalezen způsob jejich recyklace (tedy neustálého koloběhu). Teorie nulového součtu nezhledňuje dostatečně lidskou kreativitu a schopnost vytvářet nové věci, produkty a služby. Připomeňme známý fakt, že 80 % dnešního hospodářství tvoří oblast služeb. Tedy oblast, která je z velké části recyklovatelná, protože vychází z lidské práce a kreativity.

¹¹⁸ HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*. s. 13.

Opakem této teorie je tzv. hra pozitivního součtu (Positivsummen-Spiel). Tato teorie říká, že na základě směny zboží se vytváří určitá nová hodnota, která je pro oba partnery transakce pozitivní. Tato teorie je v podstatě morální obhajobou obchodu. Obchodníkům je často předhazováno, že nevytvářejí žádnou novou hodnotu, avšak obchodník na základě toho, že uskutečňuje směnu, umožňuje průběh transakce, jež je pro obě strany výhodná a přináší hodnoty oběma partnerům, jak prodávajícímu tak kupujícímu. Prodávané zboží jde z rukou jednoho, který si ho cení méně, do rukou toho, jež si ho cení více, v jehož vlastnictví má větší hodnotu, pro které je výhodnější jej koupit, než aby je musel sám vyrábět.

Jako příklad uveďme následující situaci:¹¹⁹ Nacházíme se v době druhé světové války v koncentračním táboře. Od červeného kříže dostáváme čas od času balíčky potravinové a věcné pomoci, obsahují nejrůznější potraviny jako čokoládu, margarín, sušenky, sýr, ale také cigarety. Jednoho dne po obdržení takového balíčku se zkušený obchodník rozhodne uplatnit své řemeslo. Ráno vyrazí ke kolegům s jedním kusem sýru a pěti cigaretami. Večer se vrátí s ovocem, čokoládou, margarínem, jedním kusem sýra a pěti cigaretami. Jak se to mohlo stát, aniž by náš zajatec někoho okradl? Pokud bychom uvažovali podle paradigma hry nulového součtu, tak musel zákonitě někdo něcotratit, protože se zajatec vrátil s více zbožím, než na začátku dne vyšel.

Mohlo to být i jinak. Zajatec se mohl naopak chovat produktivně a ostatní spoluvězně ještě obohatit. Popíšme si, jak to mohlo vypadat: Na začátku dne vyměnil se silným kuřákem dvě cigarety za dvě čokolády, které kuřák měl ze svého balíčku, ale které mu nechutnaly. Pro oba to byl zisk. Kuřák mohl uspokojit svou potřebu a obchodník měl další velice cenné zboží. Obchodník jde o ubikaci dále a vymění jednu tabulku čokolády za dvě cigarety od nekuřáka. Opět oba získali, avšak obchodník má v tuto chvíli již čistého navíc jednu čokoládu. Tímto způsobem pokračuje až do večera. V podstatě nedělal celý den nic jiného než, že uspokojoval konkrétní potřeby ostatních spoluvězňů. Tím ovšem sám získával. V tomto příkladu tedy můžeme mluvit o hře pozitivního součtu (Positivsummen-Spiel).

Proč je toto rozlišení, mezi paradigma hry nulového součtu a hry pozitivního součtu tak důležité pro tuto práci? Důvodem je, že celá řada „morálních předsudků“

¹¹⁹ Jedná se o upravený příběh z: HOMANN, K., SUCHÁNEK, A., *Ökonomik: Eine Einführung*, Mohr Siebeck, 2005. s. 128.

a neporozumění tržnímu hospodářství vzniká právě na základě tohoto chybného přístupu k moderní ekonomice. Musíme si uvědomit, že dva nejhorší totalitní režimy minulého století (nacismus a komunismus) stavěli svou ideologii, mimo jiné, také na paradigmatu hry nulového součtu. Toto paradigma je v podstatě obhajobou jak třídního boje v komunismu, tak nacionalistického hnutí, vyžadujícího tvrdý boj vůči imigrantům a cizincům vůbec. Jestliže při každé obchodní transakci ten, který získal „okradl“ toho, co své zboží odevzdal (i za cenu zisku), jestliže je v každém obchodě jen jeden vítěz a ten druhý prohrávající, tak je poté jasné, že existuje třída vykořisťovatelů a těch vykořisťovaných. Manažer továrny nebo její majitel, který dává zaměstnanci práci, je v podstatě také „vykořisťuje“, protože on je ten, který hlavně získává z nadproduktu jeho práce. Stejně tak tomu je v nacionalistickém hnutí. Jestliže je v naší zemi omezené množství zdrojů, surovin, služeb a práce, tak nás logicky každý další imigrant, každý další cizinec „okrádá“ o tyto suroviny a pracovní místa. Jestliže je ve světě omezené množství pracovních míst, tak nás každý přesun pracovního místa z Evropy do třetího světa stojí možná zrovna náš způsob obživy.

Taková logika může vést až ke komunistické revoluci, o které čelní představitelé KSČM mluví dodnes nebo k pogromům na Židech, cizincích a jiných národnostech, které aplikují nacionalistické hnutí.

Pokud bude opuštěno toto paradigma a lidé si uvědomí, že transakcemi získává každý, pak není důvodu ke strachu a obavám. Zaměstnavatel živí své zaměstnance a dává jim práci, cizinci přinášejí často pracovní nasazení, kterého občané západních zemí nejsou schopni (viz. dělníci z Ukrajiny v ČR), dále pak služby které mohou nabízet pouze oni, protože jsou typické pro tu kterou kulturu nebo jsou zdroji kontaktů na země, kde můžeme rozvíjet nové exportní možnosti. Pokud lidé přestanou vnímat třetí svět jako „zloděje“ pracovních míst nebo jako pouhého příjemce naší humanitární pomoci, ale jako ideální cíl našich investic, pak se možná všem bude dařit lépe.

1.5.7 Univerzálně platné etické kritérium

Bylo objasněno, jakým způsobem definuje Homann některé základní pojmy této práce, ale stále chybí jednotící kritérium, které pomůže určit co je dle Homanna dobré, správné a co ne. Co je pro Homanna tím, co určuje moralitu činu nebo instituce? A může vůbec existovat jedno kritérium, podle kterého posoudíme situaci v různých kontextech

a kulturách po celém světě? Záměrem této kapitoly bude odůvodnění norem a ideálů v Homannově koncepci.

Pro Homannovu koncepci je tímto základním jednotícím principem solidarita všech lidí.¹²⁰ Tuto solidaritu je možné označit jako moderní verzi Zlatého pravidla. „*Co nechceš, aby jiní činili tobě, to nečiň ani ty jim.*“ V křesťanství bychom podobné pravidlo objevili v nejdůležitějším přikázání „*Miluj bližního svého jako sám sebe*“¹²¹. Vyskytuje se i napříč všemi ostatními důležitými náboženstvími a filosofickými směry celého světa, jak to dokazuje Küng ve své knize *Světový étos pro politiku a hospodářství*¹²². V novověké filosofii najdeme obdobu tohoto pravidla v kategorickém imperativu I. Kanta. „*Jednej tak, aby se maxima tvé vůle mohla stát v každém okamžiku principem všeobecného zákonodárství.*“ Tuto formulaci můžeme dále upřesnit jako formulaci na základě účelu o sobě. „*Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.*“¹²³ Jinými slovy jde právě o nalezení univerzálně platné normy, ale i lidského jednání, v té které situaci. Každé jednání, má-li být eticky odůvodnitelné, by mělo, dle Homann, obstát před tímto testem univerzální platnosti. Pokud jednání určitých např. zájmových skupin neobstojí před tímto kritériem, měli bychom je s náležitým vysvětlením odmítnout.

Základní otázkou pro Homanna v jeho koncepci bude: „*Jak je možné tuto solidaritu všech uplatnit za podmínek moderního hospodářství a společnosti?*“¹²⁴ Jinými slovy jde o otázku implementace této solidarity, jako jednoho ze základních etických kritérií sociální etiky.

1.6 Systematické místo morálky: rámcový řád

Homann sám nazval svoji hospodářsko etickou koncepci jako „*etiku řádu*“ (Ordnungsethik)¹²⁵. Snaží se vytvořit koncepci hospodářské a podnikatelské etiky, která by byla použitelná za podmínek moderního tržního hospodářství, liberální demokracie a světa, jenž nese přívlastek globální. Odmítá koncepty, které například mluví o socialismu s lidskou tváří, a které podle Homanna neberou při tvorbě sociálního

¹²⁰ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 15.

¹²¹ Mt 7,12; Mk 12,31

¹²² Srov. KÜNG, H. *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Praha: Vyšehrad, 2000.

¹²³ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Academia, 2001. s.57.

¹²⁴ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 16

¹²⁵ Tamtéž, s. 20.

systemu ohled na lidský egoismus, touhu po zisku, ale ani na touhu po tom utvářet sám svobodně svůj životní prostor, podnikat, vytvářet materiální a duchovní hodnoty. Homann hledá právě z tohoto důvodu odpovědi na hospodářsko etické problémy spíše v klasické liberální teorii než v sociálních utopiích, které by vycházely z modelu ideálního světa.¹²⁶

Chceme-li tvořit sociální systém, měl by tento sociální systém být prověřen konstruktem, který sociální věda jmenuje jako homo oeconomicus.¹²⁷ Je to obraz člověka jednajícího krajně racionálně a s ohledem pouze na vlastní prospěch a výhodu. Na druhou stranu není možné si o tomto konstrukt myslet, že je obrazem skutečného člověka. Je to jen model potřebný k rozvíjení teorie, k přezkoušení její platnosti a odolnosti vůči náporům praktického života. Tržní hospodářství a jeho význam je pro Homanna základem, na kterém staví svoji teorii. Chceme-li kriticky posoudit platnost určité teorie pro tento typ hospodářství, musíme se ptát, zda tato teorie nestojí na chatrných základech, zda obstojí i v situaci extrémně přiosťřené, kdy bude systém vystaven pouze racionálně jednajícím jedincům, kteří budou hledat pouze vlastní prospěch a výhodu, bez ohledu na ostatní.

*„Za podmínek dilema struktur je systematické – ne však jediné – místo morálky v tržním hospodářství v rámcovém řádu“.*¹²⁸

Základním principem, který pohání světové hospodářství je rozvinutý princip racionality. Ten nutí aktéry v tomto systému jednat s maximální efektivitou, racionalitou a rozmyslem, tak aby obstál v tvrdém konkurenčním boji. V takovéto situaci vyostřené globální konkurence, hledají jedinci jakoukoliv příležitost pro to, aby ušetřili, vyrobili levněji, lépe, kvalitněji a atraktivněji. Ten, kdo se ještě neměl možnost konfrontovat s tímto koloběhem moderního tržního hospodářství a s jeho nároky, jen těžko pochopí, jak obtížné je v něm obstát. Manažeři a podnikatele hledají jakoukoliv příležitost proto, aby se udrželi v této dravé soutěži. Seběmenší nevýhoda může znamenat jejich prohru a tedy opuštění trhu. Takovou nevýhodou by dle Homanna mohl být i morální apel nejbližšího okolí, který by nutil k chování, které by mohlo přinést ekonomickou nevýhodu a ke kterému není nucen konkurent z druhé strany světa nebo třeba jen z jiné obce.

¹²⁶ Tamtéž, s. 47.

¹²⁷ Tamtéž, s.47.

¹²⁸ HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. s. 18.

„Adjektivum ‚systematický‘ má zvýraznit, že je teoreticky nesmyslné realizovat morální intence skrze trh, a tím je uplatňovat v místech, kde má trh své mezery a slabá místa.“¹²⁹

Homann nepopírá, i když tuto teorii dále nerozvíjí, že přímé morální jednání má v tržním hospodářství svůj smysl (např. v podnikatelově čestnosti, důvěře v uzavřenou smlouvu), ale hlavní místo pro etiku a morálku vidí v rámcovém řádu.

Pokud uvažujeme o hospodářské etice, měli bychom mít stále na paměti otázku podobné té, kterou si klade Homann na začátku práce při definici role hospodářské etiky: Jak umožnit platnost etických norem za podmínek dnešní společnosti a globálního tržního hospodářství? Jak obstát v systému, který nutí k nemorálnímu chování pod hrozbou bankrotu např. k neekologické výrobě, která je levnější než ekologická; transportu zbraňových systémů do regionu, kde hrozí jejich nekalé využití; k dětské práci v oblastech třetího světa? Pokud těchto možností podnikání nevyužije jeden podnikatel, využije jich jeho konkurence.

Jsou to právě tyto otázky, které tvoří jádro hospodářské etiky a na ně by měly být hledány odpovědi. Přitažlivé je na hospodářsko etické koncepci K.Homanna, že jsou to právě tyto problémy, které se snaží řešit a které tvoří páteř celé jeho práce.

To, co je základem Homannovy koncepce, je tvrzení, že individuální morálka nemůže být vyžadována od jednotlivce, který by svou rozvážností, ohleduplností a cti měl vyplnit mezery v rámcových podmínkách např. právu (jak státním, tak mezinárodním). To od něj není možné požadovat, protože v důsledku by to znamenalo, že tento jedinec bude donucen k opuštění soutěže (trhu), tak jak to vyžadují dilematické situace. Ty neumějí rozlišit mezi neefektivním chováním v důsledku neschopnosti a morálním chováním, jehož výsledkem může být vyšší cena např. v případě, že se podnikatel rozhodne dodržovat přísnější ekologické normy, než je vyžadováno od jeho konkurence.

Homann je toho názoru, že by systém neměl ovlivňovat přímo jednotlivé jednání aktérů (Spielzüge), to by vedlo k určité formě centrálně spravovaného systému. Historická zkušenost dokazuje, že centrálně řízené ekonomiky vykazují daleko menší míru efektivity, výkonu a svobody než ekonomiky vystavené volnému trhu. Úkolem

¹²⁹ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 37.

hospodářské etiky je spíše, tyto představy o morálce přenést do řádu pravidel, kterými pak nepřímo můžeme ovlivňovat a kontrolovat chování všech aktérů. Jak tento řád pravidel bude vypadat, zda to bude globální ústava, celosvětově platné zákony, předpisy, hospodářský řád, nebo zda to budou uzavřené smlouvy uvnitř podnikatelských svazů, smlouvy mezi jednotlivci a korporacemi, to už je na dalším vývoji a praktickém využití této koncepce.

1.7 Legitimace chování podnikatele

To, že je rámcový řád systematickým místem morálky v tržním hospodářství má podle Homanna významné konsekvence pro legitimaci podnikatelského jednání. Znamená to, že jednání, které se koná pod tlakem podmínek soutěže tržního hospodářství, je morálně svobodné a oprávněné. Usilování podnikatele po dlouhodobě udržitelném zisku není privilegiem podnikatele, za které by se musel stále omlouvat, nýbrž spíše jeho morální povinností, protože přesně toto chování – za předpokladu vhodného rámcového řádu – slouží nejlépe zájmům konzumentů a veřejnosti.¹³⁰

V kapitole Filosofické pozadí Homannovy koncepce jsem uvedl, že Homann používá rozlišení, které nabízí liberalismus, a které vychází z jeho tradičního pojetí: řízení prostřednictvím hodnot, které odkazuje na tradiční pojetí morálky a pomocí pravidel, které nabízí liberální teorie. Stanovení těchto pravidel, za kterých se bude podnikatelské jednání odehrávat, je nutná podmínka pro legitimaci podnikatelského chování.

Snahou podnikatele by pak mělo být za prvé dodržovat tento rámcový řád, do kterého byla implementována morálka a za druhé se v rámci toho systému snažit dosáhnout maximálního zisku. Otázka, která vyvstává je: Jak postupovat, pokud tento systém má svůj deficit, své mezery v zákonech, nepřesné formulace a slabé stránky? Nemůžeme z těchto deficitů stále jen obviňovat zákonodárce za jejich nepřesnou, nekvalitní nebo nezodpovědnou práci. Stejně tak, jako si tradiční morálka nemohla klást otázky, které si dnes klade Homann, zákonodárce nemůže předem upravit veškeré možnosti lidského jednání, snažení anebo třeba výzkumu. Zvláště obtížné je to v současnosti, kdy nás moderní věda a technika v podstatě dnes a denně zaplavuje informacemi o nových objevech a možnostech, které přináší lidská činnost.

¹³⁰ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 38.

Tím stále neznáme odpověď na otázku: Jak postupovat pokud systém pravidel, k jejichž dodržování je podnikatel nucen, není zcela funkční? Jak má podnikatel konkrétně jednat vyskytne-li se v takové dilematické situaci, kde si není jist, zda jeho chování je zcela v souladu s morálními pravidly, normami nebo veřejným míněním? Tento proces bychom mohli podle Homanna rozdělit do tří stupňů, s třemi otázkami, které si podnikatel postupně musí položit, a na které má odpovědět.

- 1) Jsou morální požadavky na nás kladené logicky odůvodněné? Tyto otázky po odůvodnění morálních norem jsou nanejvýš komplexní a spojeny s velkými problémy. Jako měřítko platnosti by měla podnikateli v moderní etice, dle Homanna, sloužit **zásada univerzálnosti**. Homann zde vychází z tradice západní etiky (Kant), ale toto zdůvodnění nalézáme i v ostatních světových filosofických a náboženských systémech. Otázka by mohla znít takto: Je možné rozumnými důvody obhájit takové chování jako platné pro každého ve společnosti? Jak by v případě univerzálního doporučení takového chování vypadala společnost? Pokud jednání neobstojí před takovou otázkou, pak je možné, že morální požadavky, nebo nároky veřejného mínění jsou jen lobbistické zájmy určitých skupin, které jsou při všeobecné realizaci nežádoucí. To mohou být například: Ochrana před strukturálními změnami, odmítnutí opatření na ochranu životního prostředí, protekcionismus, ochrana před trhem, subvence, atd. Pokud se jedná o požadavky takového druhu, pak by podnikatel měl s patřičným vysvětlením zákazníkům, tyto neoprávněné nároky na jeho jednání odmítnout.
- 2) Na druhou stranu jsou-li nároky oprávněné a naše případné jednání by neobstálo před zásadou univerzální platnosti takového chování, musíme provést další zkoušku platnosti, totiž: Zohlední stávající rámcový řád takové žádoucí morální jednání? *„Tento druhý krok je důležitý, protože podle logiky tržního hospodářství má samo o sobě na zisk orientované chování podnikatele svou morální kvalitu.“*¹³¹ V případě, že rámcový řád obsahuje morální pravidla, kterými se chci řídit, mám za úkol tyto normy dodržovat. V tomto případě také nevzniká žádný morální problém, protože ke stejnému chování je nucen (např. důkladnou kontrolou, dostatečně vysokými sankcemi) i každý můj konkurent a já tedy nemusím mít strach, že ztráty (náklady morálního chování) postihnou jenom mne.¹³²

¹³¹ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 159. nebo Srov. *Pokoj a dobro*. List k sociálním otázkám v České republice, Česká Biskupská konference, 2000. s. 38.

¹³² HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 159.

Na druhou stranu může nastat i opačná situace, kdy bude mít rámcový řád svůj deficit a morální jednání není schopen ocenit a zvýhodnit. Pro dokreslení si uvedme následující situaci: Podnikatel ve zbrojním průmyslu, je osloven vládou jedné exotické země, která se zdatně připravuje na válečnou agresi vůči jinému státu. Mezinárodní společenství reaguje nedostatečně a nebyl doposud vydán žádný předpis, směrnice, ani norma, která by zakazovala dodávky zbraní, zbraňových systémů nebo materiálu do této země (typickým příkladem je Irák před vyhlášením sankcí v roce 1991). Podnikatel stojí před rozhodnutím, vidí na jedné straně obrovské nebezpečí z toho, že jeho dodávka bude zneužita k těm nejhorším možným účelům, na druhé straně ví, že stejnou nabídku dostala bezpochyby i jeho konkurence. Pokud on tento obchod odmítne, pak se zajisté najde někdo z konkurence, kdo tuto nabídku neodmítne. Bude-li se takto ve svém podnikání chovat častěji, učiní-li z tohoto případu pro sebe precedens, je tu velké nebezpečí, že brzy bude ohrožena existence firmy, to bude znamenat propouštění, ne-li bankrot podniku a tím velké sociální problémy pro řadu zaměstnanců, pro celý region, pro společnost. Konkurence bude díky tomuto silnější, tím bude ohrožena funkce soutěže a kontrola bude ještě obtížnější. Z toho vyplývá třetí otázka pro podnikatele.

- 3) Co může podnikatel dělat v této situaci, kdy má rámcový řád svůj deficit? Homannova odpověď zní takto: „*Vzhledem k této výchozí situaci jsou možnosti jednání jednotlivého podnikatele omezeny na jeho politické aktivity. Obzvláště velké podniky jsou zavázány pokusit se ovlivnit jak národní, tak mezinárodní politiku, aby mezery v rámcovém řádu byly uzavřeny tak, aby zákazy a etické normy platily pro všechny zúčastněné. ... Za podmínek chybějícího rámcového řádu se ukazuje hlavní úloha podnikatelské angažovanosti v politické spoluzodpovědnosti a ne v jednostranných morálních aktech v rámci soutěže.*“¹³³ Jinými slovy se podnikatel, který je vystaven této situaci, musí snažit upravit rámcové podmínky, ať už mezinárodní normy, předpisy Evropské Unie, zákony státu, nebo dvou a vícestranné smlouvy se svými konkurenty tak, aby umožnily eticky zodpovědné jednání. Co když se mu to nepodaří, buďto vůbec nebo v dostatečně krátkém časovém horizontu? Homann pro tento případ zmiňuje možnost použití tzv. soutěžní strategie.

¹³³ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 162.

Pokud bychom tedy Homannův návrh řešení shrnuli, má podnikatel v této fázi rozhodovacího procesu mezi morálkou a rentabilitou dva hlavní možné směry jednání, dvě možné strategie: Jsou to: Strategie změny rámcových pravidel a soutěžní strategie. Přibližme si teď tyto dvě alternativy.

a) Ke strategii číslo jedna – Demokracie je systém na jehož utváření se podílejí všichni občané a předpokladem demokracie je aktivní účast občanů na tomto procesu. Tím není myšleno jen jednou za čtyři roky jít volit do parlamentu, ale především aktivní účast na občanském životě. To nemusí znamenat snahu o dosažení nejvyšších politických pozic ve státě, ale např. „jen“ účast na samosprávě obce, ve které žijí nebo aktivní členství ve spolcích a organizacích. To je snaha, kterou může a měl by vyvinout každý z nás. Podnikatelé silou svého loby buď přímo na své zastupitele nebo nepřímo přes svůj svaz, sdružující podnikatele podobného zaměření, má možnost změnit rámcové podmínky tak, aby mu morální chování a rozhodnutí v konkrétních situacích bylo umožněno skrze tyto normy. To v konečném důsledku bude znamenat, že pravidla a normy, do kterých jsou implementována morální pravidla, budou platná a vyžadována od každého. Tedy jednání podle příkazu jeho svědomí nebude pro jednotlivého podnikatele znamenat ohrožení jeho pozice, ale výhodu.

b) Soutěžní strategie - Ale co když přijde situace, kdy není možné v dostatečně krátké době změnit tyto podmínky tak, aby morální chování bylo vyžadováno od všech účastníků na trhu? V takovém případě má podnikatel možnost využít tzv. soutěžní strategii a pokusit se ze zdánlivé nevýhody udělat výhodu. Například podnikatel, který je vystaven podobné dilematické situaci, jako ve zmíněném příkladu (dilema manažera ve zbrojařské firmě), má možnost, např. upozorněním médií informovat o této problematické situaci veřejnost a požádat ji o spolupráci. Udělat problém ze dne na den tak viditelný, že si konkurence nedovolí, pod hrozbou silné nevole ze strany veřejnosti, ale třeba i zaměstnanců, realizovat tento obchod. Nebo takováto medializace problému může vést k daleko rychlejší práci příslušných politických reprezentantů, kteří se budou bát o ztrátu svých volebních preferencí.

K tomu však musí být tato společnost vychována, musí to být veřejnost, která si problémy, které přináší globální svět uvědomuje a je schopna na ně reagovat. Společnost, to je každý z nás konzumentů a občanů, kteří podporují existenci podnikatele nebo jeho pád. Je třeba, aby si co možná největší část populace byla

vědoma těchto problémů a toho, že za jejich řešení je zodpovědný každý z nás. Tedy vidět problémy, reflektovat současnou situaci, pěstovat vědu, která se postaví těmto problémům čelem a bude se na ně snažit hledat odpovědi ve světě, který nese přívrstev globální. Slovo globální je často chápáno jako spleť, těžko průhledná síť vztahů a závislostí, ve které není lehké se orientovat. Je úkolem pro společnost vidět začátek, průběh a následky těchto vztahů, tedy vidět podstatu, ale i důsledky jednotlivých situací.

Poslední otázkou, která by měla zaznít, je:

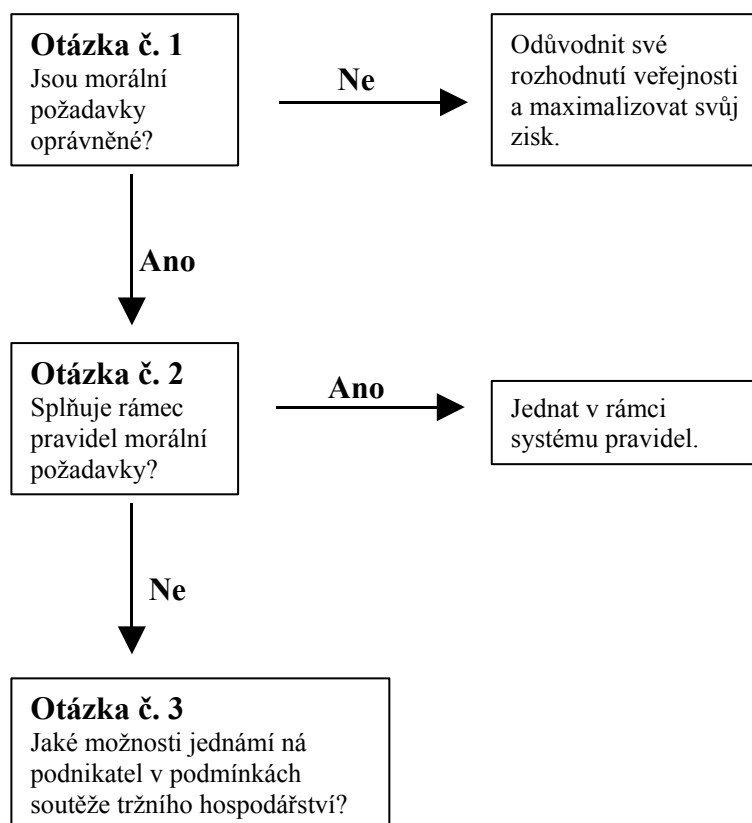
Co když ani jedna ze dvou možných strategií nevyjde anebo není použitelná v dostatečně krátké době? Pak, podle Homanna, má podnikatel povinnost dodržovat platné právo a snažit se dosáhnout ziskovosti vlastního podniku.¹³⁴

Homann se schématem snaží dát odpověď na ty nejzávažnější otázky, které si řídicí pracovníci musí klást. To je na jeho koncepci to zajímavé. Tím, ale samozřejmě dochází k tomu, že se pohybuje na hranici toho, co je možné ještě uznat jako morálně zodpovědné jednání. Příklady, kterými se Homann zabývá, nejsou z říše sci-fi, ale jsou to situace ze života, které každý den musí řešit nejen vrcholoví manažeři firem. Na druhou stranu z etického hlediska není možné souhlasit s tím, že si podnikatel v takto vyhraněných situacích bude pouze hledět principu maximalizace zisku. Blíže se na tuto problematiku zaměřím v závěrečné kapitole.

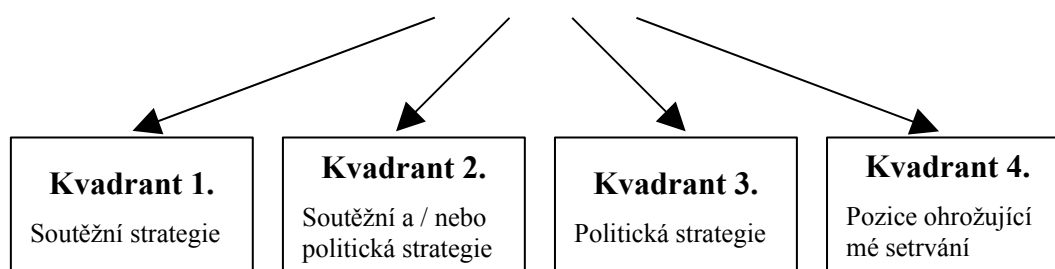
¹³⁴ V tomto závěru se opírám o kontext textu na s. 162 (HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik.*) a o můj osobní rozhovor na toto téma s Homannem při mé zkoušce na LMU Mnichov v ZS 2002.

Následující schéma graficky přibližuje předešlou kapitolu (obr.4).

Schéma podnikatelského rozhodovacího procesu:¹³⁵

„Jaké možnosti má podnikatel, závisí na tom, jaké bude mít jeho případné chování vliv na jeho podnikatelský úspěch a jak zareagují jeho konkurenti.“¹³⁶ Pro naše účely rozdělíme možnosti rozhodování do čtyř možných kvadrantů.

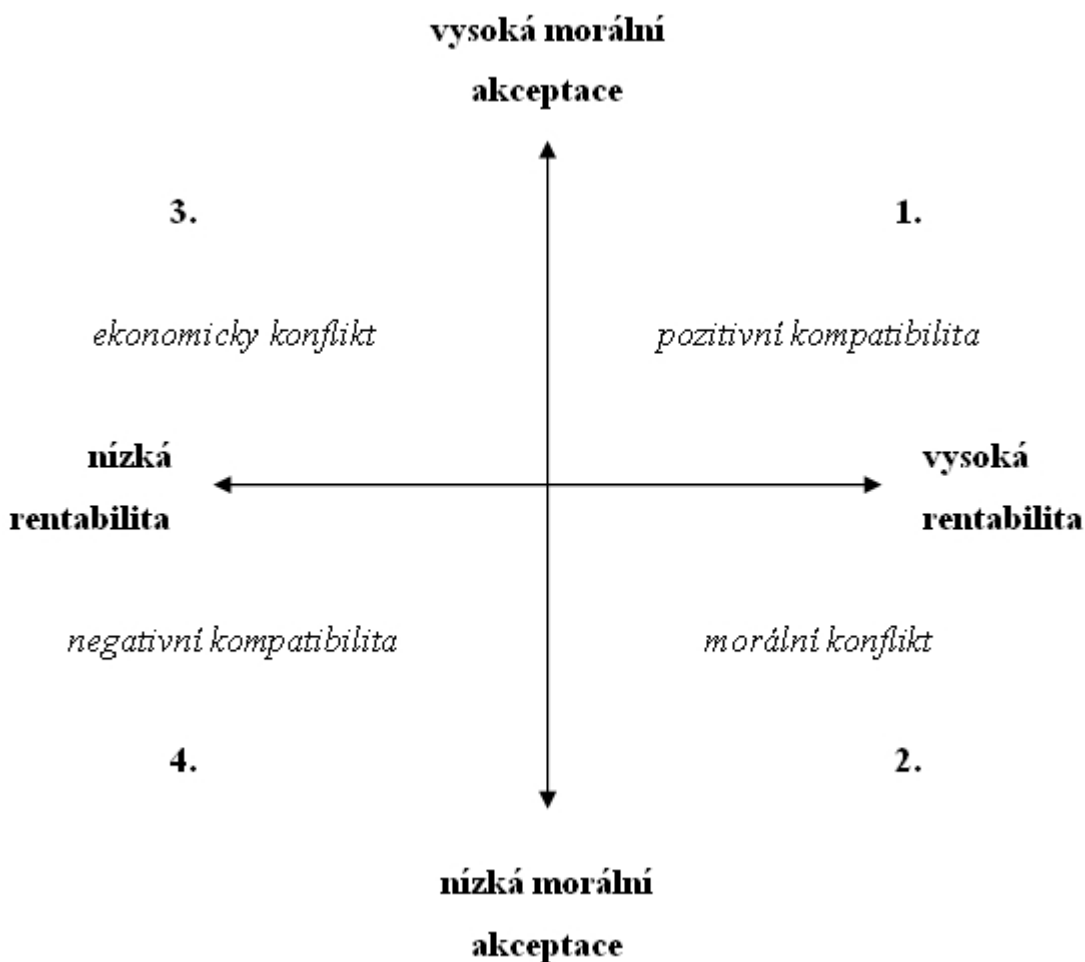
Podnikatel má ve fázi rozhodovacího procesu mezi morálkou a rentabilitou čtyři možnosti jak jednat. Čtyři možné směry, kterými jeho jednání může směřovat. Tomu odpovídají dvě strategie jednání. **Soutěžní strategie (Wettbewerbsstrategie) a strategie změny politického řádu (ordnungspolitische Strategie)**. Diferencované zasazení

¹³⁵ Převzato z: HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 158.

¹³⁶ Tamtéž, s. 159

podnikatelů do čtyř možných polí jejich jednání, schématicky znázorňuje obrázek pod textem. (Obr. č. 5)¹³⁷

Kvadrant 1 – Příklad „*pozitivní kompatibility*“: Podnikatel v tomto kvadrantu může svým morálním chováním realizovat své ekonomické cíle, protože je morální chování vyžadováno rámcovými podmínkami nebo je jinak ve společnosti zvýhodněno. Morálku je v tomto kvadrantu možno postavit do služby podnikatelskému úsilí po dosažení zisku, neboť přináší i ekonomickou výhodu. Platí zde heslo: „*Good ethics is good business.*“ Morálně dobré podnikání se vyplácí. Podnikatel tedy v podstatě jen maximalizuje svoji výhodu v rámci tohoto kvadrantu a měl by se snažit svou pozici vylepšit tzv. soutěžní strategií v severovýchodním směru.

Kvadrant 2 – Podnikatel má v tomto kvadrantu „*morálního konfliktu*“ možnost volby mezi dvěma strategiemi. První spočívá ve změně vlastního chování, druhá spoléhá na to, že se změní chování jeho konkurentů. Obě strategie mají stejný cíl. Mají

¹³⁷ Převzato z: HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 133.

změnit tento „morální konflikt“ na kvadrant „pozitivní kompatibility“. Jde tedy o pohyb ve směru z kvadrantu 2 do kvadrantu 1. Této změny může podnikatel dosáhnout přímo, soutěžní strategií (přímá orientace podnikatele na dosažení zisku), tak aby ze své nevýhody udělal výhodu. Anebo nepřímo změnou politického řádu (podnikatel se snaží změnit pravidla soutěže tak, aby mu umožnila morální jednání), tak aby morální jednání bylo vyžadováno i od ostatních aktérů na trhu. Obě tyto strategie by se měly vzájemně doplňovat a ani jedna by neměla zůstat přehlédnuta. V tomto kvadrantu musí podnikatel počítat s určitými náklady tohoto morálního jednání. Ty se dají ale chápat, jako investiční strategie k zajištění dlouhodobého podnikatelského zisku.

Kvadrant 3 – „*Ekonomický konflikt*“ – Podnikatel v tomto kvadrantu není v situaci, kdy by mohl morální přání prosadit svým vlastním jednáním. „*I v tak složité situaci, jako je transport zbraní do krizových regionů, je logika trhu neúprosná. Nutí podnikatele (manažera), v nejhorším případě střednědobě až dlouhodobě, maximalizovat svůj zisk, aby tak zajistil přežití svého podniku.*“¹³⁸ To neznamena, že by na podnikatele v tomto poli nebyla kladena žádná morální zodpovědnost. Nemůžeme po něm ale chtít, aby ignoroval realitu tržního hospodářství a tak umožnil své konkurenci, aby jeho podnikání ohrozila. Na příkladu dilematických situací bylo ukázáno, že se podnikatel často nachází v situacích, kdy ani jedno z možných řešení není zcela morálně uspokojivé. Každé přináší morální problémy. „*V dilematických situacích jsou apely na svědomí nejen neúčinné, nýbrž dokonce ohrožením morálky.*“¹³⁹ Jak tedy zní Homannovo doporučení pro tento případ? Pokud není možné chápat náklady procesu prosazení morálních přání do podnikání jako investici do budoucího zisku, nebo pokud by takové náklady podnik neunesl, nemůže po něm být požadováno, aby svým jednáním přímo ohrozil svou existenci, jako podnikatelského subjektu. Možností je snažit se kolektivním sebeomezením v rámci určitého svazu, organizace, zákonů, pravidel, smluvních podmínek mezi konkurenty, etablovat tyto morální přání a požadavky do rámce pravidel. To tedy klade odpovědnost na podnikatele, aby se snažil o změnu těchto pravidel, pokud si je vědom jejich nedostatečnosti, jejich mezer nebo slabých stránek. Homann sám říká, že to nevylučuje možnost hledání ještě dalších řešení, pokud jsou účinná.¹⁴⁰ Například zmiňuje strategii „*oko za oko, zub za zub*“ (Tit-For-Tat), kterou blíže popsal Axelrod¹⁴¹. „*Za určitých podmínek, pokud jeden z hráčů*

¹³⁸ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: Wirtschafts- und Unternehmensethik. s. 145

¹³⁹ Tamtéž, s. 146.

¹⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 147.

¹⁴¹ AXELROD, R. *Die Evolution der Kooperation*. München, 1984.

nezná počet opakování určité situace, strategie *Tit for Tat* může přinést jednotlivým hráčům výhodu. Jeden hráč začne hru tahem, který značí, že je připraven ke kooperaci (přátelský tah) a čeká na odpověď protihráče. V druhém tahu jedná stejně jako jeho protihráč, pokud hraje přátelsky, bude i on hrát přátelsky a naopak. Tímto způsobem mohou být pomalu utvořeny normy a pravidla jednání.¹⁴² Podobnou strategii můžeme vidět v jednání například Izraele vůči Palestinské samosprávě. A po určitou dobu to byla účinná strategie. Izrael vyšel se vstřícným krokem, např. stáhnutí vojáků z určité části sousedního státu a čekal na odpověď. Pokud byla příznivá, udělal další ústupek a tak to mohlo pokračovat, až do úplného vyřešení problému. Obtížná situace nastává, pokud na tuto strategii konkurent nereaguje pozitivně.

Kvadrant 4 „Případ negativní kompatibility“ – Je to pole, kde se setkávají dva negativní faktory. Nízká morální akceptace a velmi nízká rentabilita (ziskovost) takového jednání. Pokud podnikatel v tomto kvadrantu v dohledné době nesplní ani hospodářsko podnikatelské požadavky, ani určité morální očekávání, bude donucen opustit trh. V této situaci nenabízí ani soutěžní strategie, ani strategie změny politického řádu výhled na podnikatelský úspěch. Podnikatelské aktivity v tomto kvadrantu nevypadají ani z dlouhodobého hlediska na to, že by mohly přinést určitý společenský užitek. Podnikatel by měl zvolit strategii opuštění trhu. To by se na první pohled mohlo zdát jako „negativní strategie“ vůči tržnímu prostředí. Situace v tomto kvadrantu je ovšem tak špatná, že zdroje, s kterými tento podnikatel pracuje, jsou tak negativně využívány jak z krátkodobého, tak dlouhodobého hlediska, že je lépe nechat tyto prostředky na spravování a využívání někomu jinému.

Cílem této kapitoly bylo odpovědět na otázku: Jakým způsobem by měla probíhat legitimace podnikatelského jednání v situaci, kdy je vystaven morálním požadavkům ze strany svého okolí?

Homann jako řešení navrhuje odpovědět na tři otázky, které mají pomoci v orientaci. První se táže na to, zda jsou požadavky, které má na podnikatele jeho okolí eticky obhajitelné, druhá se ptá, zda danou situaci upravují nějaká kodifikovaná pravidla a třetí hledá možnosti, pokud tomu tak není. Řešením je dle Homanna buď změna rámce pravidel, nebo využití tzv. soutěžní strategie.

¹⁴² HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 147

1.8 Místo individuální morálky v globálním světě

Z předešlého přiblížení Homannovy koncepce by se mohlo zdát, že pro Homanna je individuální morálka jednotlivce zbytečná. Tak tomu není. Homann si je vědom důležitosti individuální morálky v dnešním světě jen ji přisuzuje systematicky různé místo. Tato kapitola by měla Homannův postoj k problematice systematického začlenění individuální morálky v dnešní společnosti přiblížit.

Žijeme v demokracii, kde neseme zodpovědnost za utváření zákonů, norem, pravidel, podle kterých se všichni řídíme a za jejichž nedodržení můžeme být také sankcionováni. Tady hraje individuální svědomí podle Homanna velkou roli. Pomáhá v uvědomění si toho, co je správné, morální v sobě objevit a poté implementovat do řádu pravidel.¹⁴³ Měli bychom si být vědomi toho, co je správné nebo nesprávné, dobré a zlé. Není to jen zákonodárce, jenž by měl být odpovědný za utváření pravidel a norem, je to každý, ať je to manažer nadnárodní firmy, prodavač nebo úředník. Samozřejmě má manažer vlivné firmy daleko větší možnosti lobbovat a ovlivňovat, to na něj z morálního hlediska klade o to větší zodpovědnost, ale tato zodpovědnost se v konečném důsledku týká všech. Ptát se potom co je správné a co ne, kde je možné ublížit, kde by pochybení mohlo znamenat poškození spotřebitele a kde je naopak potřebné společnosti pomoci. Velké ideje se vždy rodí v hlavách jednotlivců, ten je také může uskutečnit na nižší úrovni a v případě jejich funkčnosti je implementovat do stále vyšších norem a širších struktur. Každá diktatura, ať komunistická, národně sociální nebo církevní, musí zákonitě selhat, pokud staví svou existenci na potlačení iniciativy, angažovanosti a snahy každého jednotlivce.

„Morálka a morální motivace jednotlivce jsou nepostradatelné, ony mají pouze (v Homannově modelu) jiné místo než u bezprostředního hospodářského jednání, které je v principu morálně neutrální. Individuální morálka je důležitá u utváření, u akceptování a u následování těchto morálních pravidel.“¹⁴⁴

Hlavním Homannovým doporučením je: Změnit řád tak, aby bylo toto morální jednání umožněno. To nemusí nutně znamenat změnit přímo státní zákonnou normu, která by toto chování upravovala.¹⁴⁵ Proč se snažit změnit pravidla celého státu, když se

¹⁴³ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 40.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 40.

¹⁴⁵ HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*. Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 213.

často problém týká jen určitého regionu (města, kraje) nebo jen určitého sektoru podnikatelského zájmu? Například: téměř všechny pojišťovny na trhu v České republice jsou sdruženy v tzv. České asociaci pojišťoven (ČAP). Sektor pojišťovnictví má své etické problémy, které musí řešit, ale které nejsou stejné pro jiný sektor podnikatelské činnosti a již vůbec by je nebylo smysluplné upravovat nějakou vyšší zákonnou normou. Pojišťovny se rozhodly vytvořit kodex etiky, který bude jejich činnost na českém pojistném trhu upravovat a regulovat. Je to specificky oborový kodex, který stanoví pro danou oblast činnosti rámec, ve kterém se mohou zástupci pojišťoven i jejich zaměstnanci pohybovat. Pokud by tato dohoda byla kontrolovatelná a sankcionovatelná, pak by jakákoliv vyšší úprava byla zbytečná. Mimo motivaci přísnou kontrolou a postihem by se mohly firmy vykázat např. v reklamě tím, že se k těmto etickým zásadám rozhodly a to by pro ně v očích zákazníků byla určitá značka kvality. Porušením pravidel by se v těch běžnějších případech odsoudily k peněžitému trestu, v těch vážnějších k odsouzení svými zákazníky. Je také možno uvažovat o určité stupnici kvality, pak by trestem bylo posunutí na nižší příčku žebříčku a nejzávažnější případy by byly trestány vyloučením ze svazu. Taková situace by pak mohla vést ke ztrátě reputace a prestiže.

Problém je, že takových kontrolních systémů je v naší společnosti jako šafránu. Chybí tu podpora z vyšších např. státních struktur, které by podporovaly existenci takových nezávislých kontrolních mechanismů. Firmám by mohly být poskytnuty daňové úlevy, slevy z pokut za nedodržení předpisů svých zaměstnanců, pokud firma dokáže, že se snažila těmto chybám předejít, např. zaměstnáním odborného pracovníka kontrolujícího dodržování etických norem nebo zapojením se do výše zmiňovaného kontrolního mechanismu svojí asociace. Podobné modely fungují již ve Spojených státech amerických.¹⁴⁶ Pokud chceme, aby platilo heslo „*good ethic is good business*“, musíme se ptát, zda: firma neinvestuje do etických norem, ze kterých nebude mít žádný

¹⁴⁶ Palazzo, B. *Unternehmensetik als strategischer Erfolgsfaktor*. in Management č. 1,2/2001, s. 48 – 55, výtah –bou-, in: Moderní řízení 7/2001. *Etika jako strategie úspěchu*. Článek popisuje přístup k hospodářské etice v USA v porovnání s Evropou. Do nejvyšších hierarchických stupňů podniků byly zapojeny tzv. Rady ředitelů pro etiku (Ethics Committees of Board of Directors) s cílem, aby etika zakotvila i ve špičkovém managementu. Rozhodujícím právním podnětem pro zavedení etických kodexů se stala reforma amerického státního práva z r. 1991 (Federal Sentencing Guidelines). Tato pravidla/směrnice pro ukládání trestu jsou zaměřena na to, aby organizace všeho druhu, podniky, firmy a úřady mohly být tvrději trestány za porušování platných zákonů. Na druhé straně umožňují i snížit navržené rozsudky až o 5% stanovené pokuty, když odsouzený podnik udělal vše co mohl pro to, aby zajistil dodržení zákonů. Ukázalo se, že podniky zapojené v tzv. Ethics Officers Association (napomáhající výměně zkušeností mezi podniky, v oblasti dodržování etických norem), které etické normy efektivně používají, mají o 107% vyšší obraty oproti podnikům, které se do tohoto systému nezapojily.

přímý, ani nepřímý prospěch. Přitom náklady vyššího morálního standardu ponese sama.

Tolik tedy k prvnímu opatření, které by podnikatel měl uplatnit, pokud zjistí, že systém, kterým by se měl řídit, má určité mezery a nedokonalosti. Ale co když přijde situace, kdy se v systému objeví tato mezera a je nebezpečí, že ji využije moje konkurence v můj neprospěch? „*V případě deficitu v rámcovém řádu padá odpovědnost za hospodářské jednání zpět na podnikatele.*“¹⁴⁷ To vystavuje podnikatele dvojí obtížné situaci. Za prvé musí přemýšlet o tom, co je od nich morálně požadováno – od společnosti, zákazníků, zaměstnanců, partnerů, nebo životního prostředí, za druhé musí být otevřený pro morální argumentace a vložit se do morálního dialogu. To není pro podnikatele a manažery, kteří se v kontextu soutěže musí snažit o podnikatelský zisk, v žádném případě samozřejmé. Musí se učit přijímat kritické skupiny jako rovnocenné partnery dialogu. Jako důvody pro tuto strategii uvádí Homann/Blome-Drees nebezpečí kritiky veřejného mínění, které dnes často rozhoduje o úspěchu či neúspěchu podnikatele.

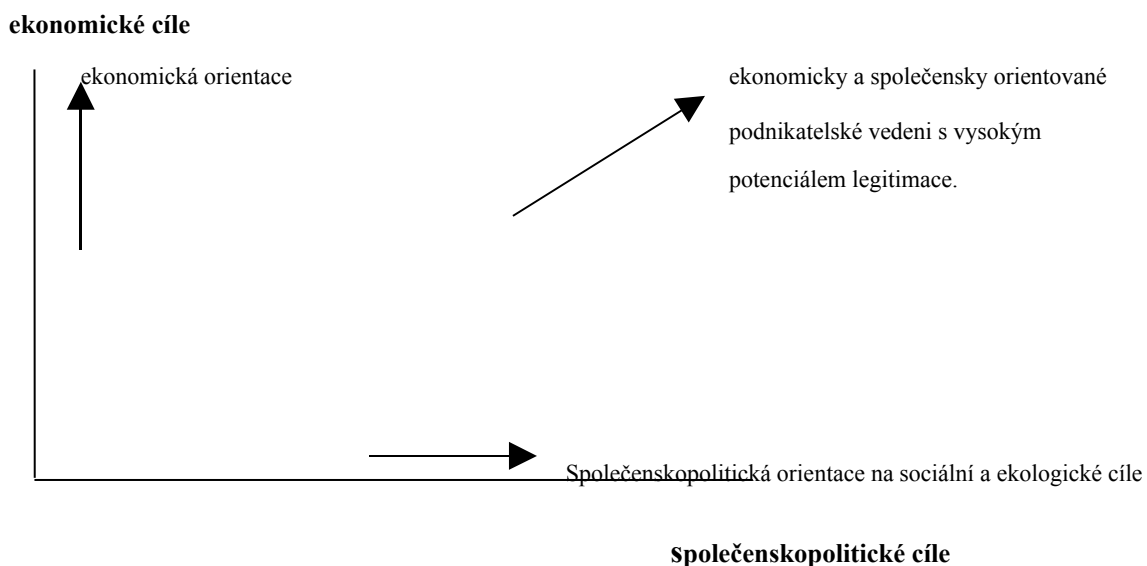
Stejně tak nevýhodný může být pro podnikatele špatný dojem, který vzbuzuje jeho firma u případných uchazečů o zaměstnání i přes dnešní nezaměstnanost se podnikatelé stále potýkají s nedostatkem skutečně kvalitních a schopných spolupracovníků. Ti budou mít daleko menší zájem pracovat pro podnik, který má na veřejnosti pověst toho, jenž nedodrжуje etické standardy, jehož chování není legitimováno společností, o kterém se ví, že v něm panuje špatná pracovní atmosféra. Stejně tak tato špatná pověst může mít negativní vliv na angažovanost a identifikaci zaměstnanců pro podnikové zájmy. Z těchto důvodů i Homann uvádí: „*Zajištění společenské akceptace je pro podnikové vedení jedna z centrálních řídicích úloh.*“¹⁴⁸

Stále však musíme mít na paměti, že úkolem podnikatele je dosahovat zisku. Pokud se mu ho nebude dařit dosahovat, může to mít i horší etické následky (propouštění, bankrot podniku), než negativní hodnocení společenského okolí. Jak toto dilema mezi vlastními ekonomickými cíly a společenskou akceptací řešit?

¹⁴⁷ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 126.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 130.

Homann/Blome-Drees představují následující schéma: Podnikatelské vedení mezi ekonomickými a společenskopolitickými cíly (obr. 6).¹⁴⁹

Podnikatelé by se měli, dle Homanna, orientovat jak na společensko-politické, tak na ekonomické cíle, přičemž východiskem by měla být rovnovážná hladina, mezi těmito oběma krajními variantami. „Jenom takováto dvojí orientace zajišťuje vysokou míru společenské akceptace a zároveň umožňuje ekonomicky obstát. V tomto smyslu integrované podnikatelské vedení, které je zároveň zaměřeno jak společenskopoliticky, tak ekonomicky, může být předpokladem ekonomického úspěchu.“ I tato strategie je důkazem toho, že střední cesta mezi krajními pozicemi je cestou eticky správnou. Nalezení této vyváženosti není určitě bezproblémové a bude to vyžadovat od účastníků vedle věcné kompetence i nemalou dávku citlivosti pro požadavky zainteresovaných skupin.

Homannovu koncepci jsme v této části dále rozvedli. Rámcový řád Homann nechápe pouze jako státní zákonné normy, ale jako jakékoliv předpisy, které upravují chování přímých konkurentů, jsou stejně kontrolovatelné a vymahatelné. Hlavní podnikatelskou a individuálně etickou odpovědností je úprava tohoto rámcového řádu, tak aby vyžadoval etické chování od každého účastníka na trhu. Přičemž se nemusí nutně jednat o státní zákonné normy, ale třeba jen úpravu v rámci konkrétního podnikatelského svazu. V případě, že takové normy chybějí, má podnikatel z individuálně etického pohledu dvojí možnost volby: mezi ekonomickou

¹⁴⁹ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik* s. 130.

a společensko-politickou orientací. Cílem je zvolit správný kompromis mezi oběma variantami, tak aby bylo podnikání dlouhodobě ekonomicky udržitelné a zároveň společensky akceptovatelné.

1.8.1 Individuální morální jednání jako konkurenční výhoda?

Homann ve své knize „*Vorteile und Anreize*“¹⁵⁰ jmenuje řadu modelů, kde individuální morální jednání může být konkurenční výhodou i v rámci tržního hospodářství. Nabízí tak určitou alternativu k dominantní strategii nabízené jeho koncepcí, kterou je tvorba rámcového řádu jako řešení dilematických situací. Tím z určité části reaguje na kritiku své teorie, která mu vyčítala, že individuální morální jednání vůbec nezohledňuje. Všeobecně lze říci, že individuální morálka může být nápomocná v oblasti kde soutěž a trh mají své slabé stránky nebo nefungují dobře. Například:

- I) V zákonných a institucionálních pravidlech rámcového řádu jsou mezery a slabá místa, která nejsou řízena nebo jinak upravena. I když jsou rámcové podmínky zpočátku vystavěny dokonale, stává se časem změnami ve společnosti, vývojem technologií nebo novými objevy, že se vyskytují místa, která nejsou stávajícími předpisy nijak upravena. Není možné vinit za tyto nedostatky zákonodárce, protože v době vzniku těchto předpisů nemohli vůbec tušit, kde se současné problémy mohou objevit. V takových případech je často manažer, podnikatel, úředník nebo občan první kdo si uvědomí, že někde existuje nejasnost, slabé místo nebo mezera v zákoně. Každý by se měl i ve vlastním zájmu snažit na problém upozornit a pokusit se jej odstranit, například úpravou rámcového řádu.
- II) Dalším klasickým příkladem jsou nedostatky sankčního systému. Každý systém, chce-li být funkční, by měl mít spolehlivý kontrolní a sankční systém. Náklady odhalení nemorálního nebo dokonce protiprávního jednání jsou někdy vysoké. Zde je od každého podnikatele vyžadována vnitřní kontrola ve smyslu morálních požadavků. Ale i zde Homann připomíná, že bychom od jedince neměli požadovat příliš. Individuální morální chování může podpořit systémovou úpravu, ale nemůžeme ji nahradit. Jinak by mohlo dojít k tomu, že podnikatel bude muset z důvodu vysokých nákladů opustit trh. Individuální morálka by měla sloužit jako

¹⁵⁰ Převzato z: HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*, Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 25 a násl.

určité doladění systému, nikoli jako záchranná brzda, která bude vždy nahrazovat nedostatky systému.

Viděno z druhé strany, morálka ve smyslu vnitřního sankčního mechanismu, může představovat úsporu transakčních nákladů. To jsou náklady smluvního vztahu, uzavření smlouvy, kontrola dodržování smluvních podmínek (informací uvedených ve smlouvě, dodržování postupů jednání) a právního poradenství. Všechny tyto náklady je možné ušetřit ve chvíli, kdy svému partnerovi mohu plně důvěřovat a spolehnout se na jeho čestné slovo. Aktuální ceníky právních služeb dokazují, že se jedná o úspory nemalé.

III) Třetím případem je situace, kdy určitý rámcový řád není zcela funkční nebo není platný například pro konkurenci z jiného státu. To je typický problém mnoha rozvojových zemí. Výroba v těchto zemích je levnější z mnoha důvodů. Jedním z nich je i velice slabá ochrana pracovníků v továrnách před pracovním úrazem nebo nemocí z povolání. Lidé v těchto závodech pracují často v otřesných hygienických podmínkách. Tato skutečnost šetří firmám náklady a výrobky z takových zemí i z tohoto důvodu cenově válčují konkurenci ze západu.

Je logické, že firmy využívají nedostatečné legislativy v daných státech. Pokud by tak nečinily, získaly by konkurenční nevýhodu. Na druhou stranu je jasné, že to není společensky ani morálně žádoucí. Otázka tedy vyvstává, co s tím podnikatel může dělat? Homannova odpověď by byla následující: Změnit zákony tak, aby morální jednání bylo vyžadováno od firmy, stejně tak jako od kterékoliv její konkurence. Pokud to v dostatečně krátké době není možné, tak se pokusit udělat z této nevýhody výhodu. Například tím, že na současnou situaci v dodržování hygienických podmínek upozorní v médiích a firma bude vyzdvížena jako ta, která se již nyní snaží přísné předpisy sama ze své vůle dodržovat. Tím se stane, pro řadu schopných zaměstnanců, velice zajímavým zaměstnavatelem i bez nutnosti navyšování mezd.

IV) Nové morální ideje se nerodí kolektivně, ale v hlavách jednotlivců. Ti pak mohou přimět ostatní ke společnému postupu při řešení dnešních problémů a společně se pokusit ovlivnit veřejné mínění. Aktivně mají hledat cesty, jak uskutečnit morální ideály v podmínkách tržního hospodářství (např. hledání nové organizační formy; úpravy daňových zákonů tak, aby zvýhodňovaly morální jednání). Takové iniciativy a aktivity mají být podporovány státem.

V) V moderním hospodářství hraje významnou roli jeden důležitý aspekt a to jsou náklady transakcí. Pokud jsou spojeny určité věcné i lidské zdroje dlouhodobě s jedním jediným partnerem, dochází k výrazné úspoře nákladů, což vede ke spokojenosti na obou stranách. Přibližme si takovou situaci na příkladu. Je firma, která disponuje jako jedna z mála na trhu určitým strojním zařízením, jehož pořizovací náklady jsou obrovské, vyškolení zaměstnanců pro práci s takovým strojem stojí nemalé částky a doprava na místo použití je také náročná. Na druhé straně je firma, která toto zařízení potřebuje pro svůj provoz. První partner nemůže tuto investici realizovat s žádným jiným partnerem na trhu, proto se rozhodnou ke vzájemné dlouhodobé kooperaci a tím se stává jeden partner závislým na druhém na řadu let dopředu. V tomto případě mluvíme o transakčně specifické investici. V průběhu času se však mohou smluvní podmínky, za kterých partneři uzavírali investici měnit, protože data, s kterými pracují, informace a podmínky se nedají dlouhodobě předvídat. Mnohé případy, které přinese život, se nedají smluvně dopředu vyřešit. Jsou-li partneři vzájemně vázáni důvěrou v toho druhého, může jim tento postoj výrazně uspořit náklady a daleko lépe dosáhnou dohody. Morální chování v tu chvíli není přítěží, ale naopak výhodou v podnikání.

VI) Velký důraz Homannovy argumentace je kladen na kolektivní domluvu, která je formálně uzavřena, písemně zajištěna, nabyta právní moci, její dodržování podléhá odpovídající kontrole a systémů sankcí. Sám Homann přiznává, že to není ve všech případech nezbytné. Normy mohou vzniknout do jisté míry spontánně, sami od sebe v sociálních procesech. Zde hraje významnou roli strategie Tit-for-Tat (něco za něco). Myslí tím, že může být od jednotlivého podnikatele vyžadováno, aby se v případech, které ho nestojí velké náklady, rozhodl pro určitý morálně motivovaný krok jako první. Cílem takového vykročení morálním směrem je vyzkoušet, zda konkurenti ocení tento jeho postoj a odpoví na něj s podobnou reakcí nebo zda toho jen zneužijí. Pokud se stane, že ostatní na trhu odpoví pozitivně a ocení tento morální krok (zachovají se podobně), může se podnikatel rozhodnout, že bude jednat podobně i v budoucnu. To se nazývá strategie Tit-for-Tat (něco za něco). Tato strategie je zvláštní směsicí přátelskosti, kooperace, sankce a trestu. První aktér začne jednat určitým, v našem případě, morálním způsobem a čeká, jak na tuto akci bude reagovat jeho partner, podle toho také opět odpoví. Pokud reakce bude nemorální (defektní), vrátí se i první aktér zpátky k soutěžní strategii, naopak odpoví-li druhý partner v morálních intencích, tak

i první jedná dál stejným způsobem. Tím se roztáčí spirála pozitivních akcí a reakcí. Takto se mohou postupně etablovat normy bez formální domluvy. Důležité je, aby v případě defektního chování druhého partnera následovala od prvního ihned odpověď ve formě sankce.

Vidíme, že Homann doporučuje využít individuální morální jednání pouze v situaci, kdy může pro podnikatele znamenat určitou výhodu. Stále tedy platí hlavní Homannovo doporučení o zařazení morálky do systému pravidel, protože dle jeho mínění platí: *„Podnikatel nemůže použít morálku malých skupin na jednání ve velké anonymní společnosti. Filosofická a teologická etika západu je paradigmaticky etika malých skupin a podnikatel nemůže v tomto systému moderního hospodářství následovat své individuální etické a morální motivy.“*¹⁵¹

1.9 Demokracie jako podmínka tržního hospodářství

Homann sice patří do liberálního proudu politické filosofie, ale není autorem, který by se ve své teorii spoléhal jen na neviditelnou ruku trhu. Východiskem jeho koncepce je systematické umístění etiky do řádu pravidel. Rámcový řád, podle něj, umožňuje efektivní funkci trhu a trh potřebuje ke své správné funkci politický systém. Systém, který by umožnil legitimovat pravidla hry, podle kterých se pak jednotliví účastníci musí řídit a tímto politickým řádem může, dle Homanna, být jen demokracie.

Jakýkoliv systém, který chceme vystavět, musíme odůvodnit a podřídít jej určitým pravidlům. Odůvodnění takového systému nebo souboru pravidel bylo v minulosti různé. 1) Řekové se odvolávali na „kosmos“, řád přírody, který pak přijímali jako vzor pro sociální řád obce - jejich městských států. Podobné zdůvodnění můžeme dnes nalézt v sociální biologii, která se snaží odvodit sociální normy z poznanych souvislostí v živých tvorech. 2) Mojžíšovi byl dán zákon na Sinaji v podobě dvou desek, které obsahovaly také sociální normy společnosti. Povinnost dodržovat tento zákon se odvolávala na vůli Boží, zjevenou právě na těchto tabulích. 3) Jiné normy se odvolávají na tradici, jako nositelku moudrosti dějin. 4) Karel Marx věřil, že se pravidla dají vyčíst pozorováním průběhu dějin od feudalismu přes kapitalismus až po komunismus. 5) Jedna z moderních variant etiky, tzv. etika diskursu (K. O. Apel, J. Habermas) věří, že je možné odvodit pravidla pro společnost pozorováním struktury rozhovoru. Otázka

¹⁵¹ HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*. s. 41.

vyvstává: Můžeme dnes některé z těchto zdůvodnění považovat za společensky akceptovatelné celou globální společností, kde vládne pluralismus hodnot?

Homannova odpověď by mohla znít: Tento všeobecný konsens nemůžeme založit na odůvodnění Božími příkazy, zákony kosmu, přírody, dějin, evoluce nebo dnes zákonitostmi, na kterých je vystaven rozhovor (tak jak je tomu v etice diskursu).

Jediným kritériem, podle Homanna, které umožní všeobecný konsens, je rozumový souhlas většiny zúčastněných. Tento souhlas s určitým řádem docílíme jen tím, že jedinec uvidí v konkrétním systému pro sebe určitou výhodu.¹⁵²

To je i důvod, proč jedním z nejdůležitějších systémů v dnešní ekonomii, kterým se interpretují sociální systémy, je teorie smlouvy. Tato teorie vychází z fiktivního stavu, ve kterém neexistuje žádný řád a pravidla ve společnosti. V tomto „*přirozeném stavu*“ kalkulují jednotlivci výhody a náklady pro sebe samotné. Thomas Hobbes interpretuje tento počáteční stav jako válku všech proti všem. Teorie smlouvy se snaží rozkrýt, zda by jednotlivci v takové situaci začali vytvářet nějakou společnost a jak by vypadala. Tvrdí, že ano, protože společenský řád v konečném důsledku přináší výhodu každému. Odstraní totiž tuto počáteční nedůvěru, tento boj všech proti všem.

Modernější verze tohoto „*přirozeného stavu*“ je „*věžňovo dilema*“, které vychází z teorie her. Stát je etablován z toho důvodu, aby bylo zabráněno, že se defektní chování ve společnosti bude vyplácet. Jednotlivec se tím vzdává možnosti dělat si, co se mu zlíbí a podřizuje se dobrovolně řádu ve společnosti. Dále je mu dáno právo veta, aby se nemohlo stát, že se většina ve společnosti rozhodne vystoupit proti jemu samému. V moderní společnosti toto právo veta známe z deklarace základních lidských práv, kde jsou uvedena práva, která má jednotlivec a žádná většina je nemůže přehlasovat. (např. právo na život)

Souhlas většiny se systémem nezískáme ničím jiným než rozumovou argumentací založenou na výhodách, které tento systém přinese každému jedinci. Jedním z hlavních bodů obhajoby morální kvality tržního hospodářství v Homannově koncepci je uváděna celospolečenská efektivita tohoto systému. Sám Homann uznává, že tato efektivita není dostačující podmínka k tomu, abychom získali souhlas všech zúčastněných s tímto systémem. Tržní hospodářství nepřináší jen pozitiva, má i své slabé stránky. „*Na trhu je*

¹⁵² Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 56-61.

„lepší“ nepřítelem toho „dobrého“, to přináší neustálý institucionální tlak ve směru inovací nejrůznějšího druhu: inovace produktu, procesu, finanční, vědecko-technické, atd. S tím je spojená stálá změna, poměrně radikální převraty jako jsou bankroty firem, útlum výroby, propouštění pracovních sil.“¹⁵³ Tento tlak je vynucován spotřebitelem a splnění zákaznickova přání je nejvyšším cílem každého podnikatele. Tyto neustálé změny, převraty a zlomy přináší velkou efektivnost dnešního systému a tedy obecné dobro (blahobyt) širokých vrstev. Homann sám připomíná, že „výhody tržního hospodářství jsou ve své většině dosahovány v poměrně malých porcích. Vyrůstají z obrovského množství malých, stále probíhajících zlepšení, snižování nákladů, vylepšování produkčních cest, technických inovací, které např. při koupi auta jednotlivec jen těžko vypozeruje.“¹⁵⁴ Při hodnocení užiteků tržního hospodářství mají občané bývalých komunistických zemí výhodu. Viděli, kam může dospět hospodářství a technický pokrok, když se popře tato aktivita každého jednotlivce, když se vytratí tento systémový tlak tržního hospodářství na každého z občanů. Je to důležitá zkušenost, ze které bychom se měli poučit. Máme díky tomu jedinečnou možnost rozumět a pochopit důležitost liberálně zaměřených společenských teorií.

Samozřejmě je pravdou, že tržní hospodářství je běh na dlouhou trať. *„Tržní hospodářství tvoří blahobyt nejdříve v desetiletích, ne krátkodobě – na to musí dát pozor každá země, která se nachází v době transformace.“¹⁵⁵ Na to mnozí z našich politických představitelů v době transformace zapomněli a vnášeli do společnosti plané naděje. Vše nejde rychle a přes noc. Revoluce je jedna věc, ale hospodářské procesy, zažitě způsoby myšlení, kulturu a tradici není vůbec lehké změnit. Tržní hospodářství přináší samozřejmě i své nevýhody a slabé stránky. Rozhodující je, že tyto nevýhody postihují určité přesně identifikovatelné skupiny. Pracovníky jednoho závodu, odvětví, regionu, např. tím, že je připraví o pracovní místo a nemusí to být vždy jejich vinou. Může to být z důvodu vyvíjející se ekonomiky, kdy přestanou být pro určité odvětví potřebnými, nebo je jen možné, sehnat podobnou pracovní sílu v jiném regionu levněji. To Homann shrnuje do následující formulace: „Výhody tržního hospodářství přicházejí široce rozprostřeny, nevýhody postihují určité specifické vrstvy, které těžce zasáhnou.“¹⁵⁶ Rozhodující otázka, která zde vyvstává, je: Jak může takový systém, který přináší jednotlivci a jednotlivým skupinám ty nejtěžší osobní nevýhody, být těmito jednotlivci*

¹⁵³ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 56.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 57.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 57.

¹⁵⁶ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik* s. 57.

akceptován? Je několik bodů, které musí být uskutečněny, aby mohl být tento systém eticky obhajitelný a zároveň akceptován jednotlivými postiženými skupinami:

- 1) Homann říká, že: „*nevýhody systému nesmí postihovat vždy tu stejnou společenskou skupinu.*“¹⁵⁷ Nejen v České republice jsou regiony, které jsou trvale postiženy velkou nezaměstnaností, výrazně horším životním prostředím nebo kriminalitou, což by se nemělo dít dlouhodobě. Lidé z takových regionů budou odmítat systém, který právě jim tyto nevýhody přináší. Z důvodu obhajitelnosti systému tržního hospodářství i těmto postiženým skupinám je nutné, aby společnost pracovala na odstranění těchto nedostatků.
- 2) Strukturální změny by měly být upraveny sociálně politickými opatřeními. Tady je důležité poznamenat, že Homannova argumentace nespočívá v tomto bodě na nějakých humanitárních důvodech, jako např. modelu milosrdného Samaritána, ale klade spíše důraz na to, že tato sociálně politická opatření jsou nárokem těchto postižených skupin na ostatních. Ekonomicky vyjádřeno, přinášejí tyto skupiny určitý výkon společnosti tím, že je zasahují nevýhody tržního hospodářství a oni přesto proti tomuto systému nebojují. „*Demokraticko-teoreticky řečeno, sociální zajištění v případě strukturálních změn je předpokladem pro souhlas poškozených s tržním hospodářstvím a soutěží. Představují určitý nárok skupiny proti celku, přičemž je samozřejmě nutné brát ohled na situaci, ve které se nachází celé národní hospodářství.*“¹⁵⁸ Například: Pokud je určitá sociální skupina postižena častou nezaměstnaností, má nárok na pomoc od státu také z toho důvodu, že i přes tuto jednoznačnou nevýhodu, kterou jí tržní hospodářství přináší, toleruje tento systém.
- 3) Sociální zajištění má být motivujícím faktorem k práci a podnikání. Něco jako pojišťovna podnikající na komerčním způsobu, která jedinci dává odvalu k přijetí rizika investice do věcného i lidského kapitálu. Sociální systém má svou pozitivní úlohu v tu chvíli, uschopňuje-li jedince k větší iniciativě, odvaze do podnikání a účasti na životě společnosti. Tedy ne ta podoba sociálního systému, která jedince motivuje k tomu vzít si po ukončení vzdělání prázdniny a nechat si je zaplatit od státu, ne ta, která vydržuje schopné mladé lidi na sociálních podporách, ne ta, která nechává občany spoléhat se na nefunkční systém státního důchodového zabezpečení, ne ta, která umožňuje jedinci, aby pro něj byl pobyt v nemocnici

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 58.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 58 a další.

výhodnější než pobyt doma, protože za něj stát zaplatí stravu. Takto bychom mohli pokračovat ještě dlouho, jen pokud se zaměříme na chyby běžného sociálního systému. Sociální zabezpečení je nutné jako faktor podporující produktivitu, napomáhající tržnímu hospodářství rozvinout všechny své kvality, které by jinak zůstaly nepovšimnuty, protože by jedinec nenašel odvahu k investici do dané oblasti. Homann v této části cituje Hayka¹⁵⁹, který přestože je jedním z nejvýznamnějších kritiků státní sociální politiky, je ochoten toto chápání sociálního zajištění akceptovat.

Poslední poznámka zbývá na konec této kapitoly. Začal jsem zde argumentací teorie společenské smlouvy. Jeden z významných faktorů, který zde hraje velkou roli a souvisí s přínosem sociálního systému zajištění, je faktor sociálního míru ve společnosti. Tím, že sociální systém odstraňuje nejkřiklavější příklady nerovnosti, že zabraňuje absolutní chudobě, přispívá k sociálnímu míru. Tím spoří náklady státu jinak nutné k zajištění tohoto stavu ozbrojenou mocí, snižuje náklady například na vězeňství. Sociální systém v tomto pojetí tedy není chápán jako konzumní zboží, ale jako rozumná investice. V následující kapitole se budu snažit tyto úvahy dále rozvinout. Nejdříve představím různé možnosti pohledu na sociální systém. V bodu č. 4 se pokusím ukázat poněkud jiný úhel pohledu na sociální zajištění, který je asi nejbližší Homannovým myšlenkám. Způsob argumentace, který by mohl přesvědčit i liberální teoretiky o důležitosti sociálního pojištění.

1.10 Sociální tržní hospodářství v Homannově pojetí

V literatuře existují různé zdůvodnění sociální politiky a systému, který nazýváme sociálním tržním hospodářstvím. Následující kapitola rozliší čtyři základní modely a přístupy k sociálně tržnímu hospodářství a ukáže, kterému je Homann svojí koncepcí nejbližší.¹⁶⁰ Je to důležité pro správné pochopení Homannových závěrů.

- 1) *Sociální politika uskutečňovaná skrze trh.* Mohli bychom říci, že tato koncepce vychází z liberálního směru ve filosofii. Prostředkem přerozdělování je zde konsum, schopní v této koncepci mohou rozvíjet své možnosti. Jejich snaha, inovace a tvůrčí myšlení přinesou nakonec výhody také těm, kteří se z jakýchkoliv příčin nemohli na trhu prosadit. Tím, že se budou podnikatelé a manažeři snažit

¹⁵⁹ Srov. HAYEK, F. A. *Der Weg zur Knechtschaft*, 5. Aufl., Landsberg am Lech, 1944/ 1982., citováno v: HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 60 a další.

¹⁶⁰ Srov. HOMANN, K. *Einführung in die Wirtschaftsethik*, LIT Verlag Münster, 2005. s. 63.

dosáhnout svých vlastních zájmů (vydělat peníze, dosáhnout zisku), tím bude nakonec pomoheno i těm nejhudším a všem ostatním, které tento systém určitým způsobem znevýhodnil. Podnikatelé, ve snaze udržet se na trhu, jsou nuceni vyrábět levněji, rozvíjet své podnikání (budou vytvářet pracovní místa), budou pracovat na inovacích svého zboží a to dá vzniknout novému a kvalitnějšímu zboží. Bohužel náklady a nebezpečí tohoto pojetí sociální politiky jsou někdy příliš vysoké. Úspora nákladů přináší nezaměstnanost, potřeba neustálé změny (inovace) a problémy s přizpůsobením se novým podmínkám přináší hospodářské krize, motivace občanů k vlastní aktivitě a iniciativě způsobuje sociální nepokoje. Hlavní hodnotou, která je tímto přístupem prosazována je svoboda jednotlivce, který se v tomto systému může rozvíjet podle svých představ. Nevýhodou je, že v krajním případě může toto pojetí vést až k sociálním nepokojům, stávkám a nenávisti jedné společenské skupiny proti té druhé.

- 2) *Sociální politika stojící v opozici proti trhu.* „Zde slouží sociální politika k tomu, aby léčila rány, které způsobí člověku trh a soutěž. Odůvodnění se zde odvolává na filantropické, humánní, etické důvody např.: každý člověk má právo na lidsky důstojný život, každý na určitou životní úroveň. Tímto způsobem přemýšlejí iniciátoři sociálního hnutí v 19. století, otcové sociálně tržního hospodářství ve Spolkové republice Německo (W.Eucken, W. Röpke, A. Rüstow, A. Müller-Armack).“¹⁶¹ Je to klasický koncept sociálně tržního hospodářství, které se pomalu proměňuje v sociální stát. Instrumenty k dosažení tohoto cíle jsou zde: přerozdělování ve prospěch „chudých“, přičemž za viníky jsou pokládáni ti „bohatí“. Každá reforma sociálního systému je vnímána jako jeho ničení a platí za antisociální.

Takový způsob přemýšlení vede ke třem závažným důsledkům.

- A. Je-li tržní hospodářství samo o sobě eticky akceptovatelné teprve po sociální korektuře, pak tím připouštíme, že trh jako takový je instituce špatná.
- B. Z toho pak vyplývají politické konsekvence. Pokud morální akceptace tržního hospodářství závisí na míře sociální korektury, pak by neměly existovat žádné hranice pro takovéto korektury, protože platí heslo: čím víc korektur, tím morálně lépe.

¹⁶¹ HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. s. 23.

C. Platí-li, že samotný princip tržního hospodářství není morálně hodnotný, ale až trh po korektuře, pak všichni ti, kteří se snaží následovat na trhu vlastní zájem a orientují se na zisk, jsou nepřátelé morálky, etiky, humanity, solidarity a lidskosti vůbec.¹⁶²

Homann nesouhlasí s takovýmto pojetím sociálního tržního hospodářství, ale to neznamená, že by sociální tržní hospodářství jako takové odmítal. Jeho přístup bude představen ve čtvrtém bodě. Jde o to, aby se společnost naučila správně chápat přívlastek sociální. Ne jako „proti trhu“, ale „pro trh“.

- 3) *Sociální politika prosazovaná před trhem, demokraticko-teoretické odůvodnění J. M. Buchanana.* Tento koncept vychází ze společensko-smluvní teorie. Základní tezí je, že v demokracii potřebujeme od každého občana souhlas se systémem, ve kterém žije, což je tržní hospodářství a soutěž. „*Sociální politika zde není chápána jako ‘prerozdělování’, ale jako smluvní odměna za souhlas se smlouvou (systémem).*“¹⁶³ Je to tedy určitý druh směny, s výhodami i nevýhodami na obou stranách. Úspěšní se vzdávají části svého bohatství, výměnou za souhlas chudých s tímto systémem, který jim jinak umožňuje rozvoj jejich svobody. V podstatě toto odůvodnění sociálního systému vysvětluje, proč by měli ti, jež byli postiženi tržním hospodářstvím, souhlasit s jeho další existencí. Sociální systém je určitá odměna za to, že umožňují existenci tohoto vysoce efektivního systému, jehož slabé stránky doléhají právě na ně. Viníkem zde není nikdo, problém je totiž identifikován na obou stranách sociálního spektra.
- 4) *Protržní sociální politika je ekonomickým zdůvodněním teorie sociálně tržního hospodářství.* Zde je sociální politika chápána jako pojišťovna, která má jednotlivého aktéra uschopnit i k rizikovým investicím, které by jinak bez takového pojištění jen stěží podnikl. Sociální politika je tady chápána jako produktivní investice, nikoliv jako konsum.¹⁶⁴(jako v bodě 1 a 2) Cílem je rozhýbat aktéry na trhu k větší činnosti a aktivitě.

Problémy, které zde mohou vzniknout, jsou podobné jako u každé pojišťovny, hazardní chování a pojistné podvody, kdy jsou podnikatelé ochotní k přehnaně velkým rizikům, která vedou k neefektivitě a mrhání. Homannovo doporučení pro politickou reprezentaci je: „*Musí dojít k přesné kalkulaci škodných událostí a výnosů a to tak, aby nedostatky tohoto systému byly eliminovány. Cílem by mělo*

¹⁶² Srov. HOMANN, K. *Das ethische Programm der Marktwirtschaft*, Forum, Nr. 4, únor, 2007.

¹⁶³ HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. s. 24.

¹⁶⁴ Srov. HOMANN, K. *Einführung in die Wirtschaftsethik*, LIT Verlag Münster, 2005. s. 64.

*být, aby jak ‚chudí‘ tak ‚bohatí‘ na tom byli lépe.*¹⁶⁵ Homannova pozice vnímání sociální politiky je nejbližší tomuto čtvrtému pojetí, které je určitým rozšířením pojetí třetího, zastávané J. M. Buchananem.

Potenciál této teorie je velký, představme si možnost nového trhu v oblasti třetího světa, který by se mohl rozvinout v případě dobré koncepce sociální politiky, chápané jako investice, což přináší zcela jiný pohled než doposud. Afrika, Jižní Amerika, jihovýchodní Asie už nemusí vystupovat jako ti chudí, kteří usilují o almužnu z prvního světa, odvolávajíce se na lidská práva, solidaritu a jiné humánní důvody. Tento model umožňuje pohled na tyto oblasti jako na nové zákazníky, klienty, konzumenty a na velký potenciál pro nové investice. Tyto možnosti jsou nedozírné, pokud se jimi budeme smysluplně zabývat.

Jedna z hlavních otázek, na kterou Homann hledá odpověď ve své koncepci je: Jak motivovat hlavní „hráče“ globálního světa k rozhodnutím, která by řešila celosvětové problémy? Pokud se nám podaří chápat Homannovy názory z tohoto zorného úhlu, pak v jeho koncepci objevíme něco nového a určitě cenného.

*„Sociální politika neznamena vždy ztrátu efektivnosti, jak stále tvrdí určité směry liberalismu, cílená a rozvinutá sociální politika rozvíjí tržní hospodářství k plné výkonnosti.*¹⁶⁶

Otázka, která vyvstává: Proč nemůže dále fungovat model sociální politiky, tak jak byl popsán v bodě 2? Protože, podle Homanna, žijeme v globálním světě a tedy i globálním tržním hospodářství. To je faktum číslo jedna a skutečnost číslo dvě je, že sociální politika je dotována těmi úspěšnými ve společnosti, Homann je nazývá těmi „bohatými“ a ty potřebuje systém k tomu, aby financovali sociální stát a sociální politiku. Z fakta číslo jedna jim totiž vyplývá možnost přesunout svůj kapitál, sídla a pracovní místa do zemí, která se jim budou z tohoto pohledu jevit levnější. Jinými slovy jim tyto země umožní vyrábět úsporněji, platit nižší daně, sociální a zdravotní pojištění. V moci dnešních států, s jejich výsostným postavením a vlivem, již není přimět ty „bohaté“ k součinnosti. Pokud nezměníme rétoriku, kterou k nim hovoříme, a systém tak, aby byl výhodný i pro ně samotné, budeme mít do budoucna velký problém při financování našich západních sociálních systémů. V globální společnosti je

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 65.

¹⁶⁶ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 60.

velice jednoduché přesunout pracovní místa, kapitál a klíčové lidské zdroje kamkoliv po světě a tím odříznout domácí hospodářství od daňových a mzdových odvodů. „Dlouhodobá udržitelnost sociální politiky je možná jen pokud bude přinášet výhody oběma stranám. Nebude tedy koncipována jako přerozdělování, při kterém ztrácí vždy jen ta jedna strana (podle Homanna těch ‚bohatých‘), ale naopak získají obě. Sociální politika nemá za úkol léčit rány, které způsobil trh a soutěž. Sociální politika (podle Homanna) má naopak trh a soutěž rozhybat tím, že motivuje všechny, aby se stali aktivními ‚hráči‘ na trhu.“¹⁶⁷ Umožnit komukoliv převzít riziko, které by na sebe bez jistoty sociálního zabezpečení jinak nevzal a tím podpořit podnikatelského ducha v každém z občanů.

1.11 Morální kvalita tržního hospodářství

Představíme-li si Homannovu koncepci jako určitou pyramidu, pak jsme se právě dostali k její základně. Hospodářská etika je podle něj věda, která řeší etické problémy interakce svobodných subjektů v rámci systému globálního tržního hospodářství. Otázkou je, zda má tržní hospodářství samo o sobě morální kvalitu, anebo bychom spíše měli hledat jinou formu hospodářského systému.

Tržním hospodářstvím je označován takový řád, ve kterém partneři na základě směny zboží, služeb a kapitálu uspokojují své vlastní potřeby a přání, stát zde hraje jen dílčí roli. Nemusí tedy organizovat a plánovat produkci zboží, ovlivňuje jen určitými jemu přesně danými nástroji to, co se kde, kdy a jak bude vyrábět. Hlavní podněty pro produkci zboží udává každý účastník na trhu svými rozhodnutími co koupit, či co nekoupit (tedy poptávkou), na kterou reaguje trh nabídkou.¹⁶⁸ Ekonomika jako věda o hospodářství usiluje o hospodárné nakládání s omezenými zdroji tak, aby byly uspokojeny potřeby a cíle jednotlivých subjektů na trhu i společnosti jako celku. K tomu patří stále zkoušení předností různých cílů a prostředků, kombinace statků a energetického potenciálu tak, aby bylo možné daného cíle dosáhnout co možná nejefektivněji, to znamená s co nejmenšími náklady nebo naopak s možnými prostředky dosáhnout maxima. Díky nedostatku zdrojů a způsobu jejich přerozdělování v rámci tržního hospodářství dochází ve společnosti k celé řadě konfliktů a problémů, které mají jak ekonomickou tak i etickou dimenzi, jsou to například sociální a ekologické problémy.

¹⁶⁷ Srov. HOMANN, K. *Einführung in die Wirtschaftsethik*, LIT Verlag Münster, 2005. s. 66.

¹⁶⁸ srov. ENDERLE a kol. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. Freiburg i. Br. u. a.: Herder, 1993. s. 655.

Tržně hospodářský řád má vlastní zákony, které jsou založeny na sledování vlastního zájmu, trhu a soutěži. Naproti tomu se morálka zabývá pojmy jako je solidarita a láska, což často od jednotlivce vyžaduje, aby vlastní zájmy podřídil zájmům druhých. Podnikatel by se měl v tržním hospodářství řídit pravidly tohoto systému a to těmi zákonnými i těmi, které zákon neupravuje, které vychází z přirozeného založení tržního hospodářství, řídit se zákony poptávky a nabídky, měl by dosahovat zisk. Důvodem je, že z něčeho musí vytvářet zásoby, obnovovat strojní potenciál, vytvářet rezervy na dobu, kdy bude nutné jednorázově investovat, např. v souvislosti se změnou legislativy a v neposlední řadě, zisk ho motivuje k podnikání, to znamená k aktivní činnosti, která je opakem pasivity a spoléhání se na sociální systém. Snaha po dosažení tohoto zisku vytváří řadu morálních dilemat, jsou to například nutnost propouštění, využívání neobnovitelných zdrojů a tím vznikající ekologické problémy, velké sociální rozdíly mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva nebo národy. Jsou autoři, kteří si myslí, že z toho důvodu není možné na trhu morální chování, např. Götz Briefs: *„Na trhu přežijí dlouhodobě ti, kteří mají nejnižší morální standard, protože následování morálních standardů přináší v konfliktních situacích (dilematických situacích) nevýhodu.“*¹⁶⁹

Otázka, která se nabízí při uvědomění si těchto problémů, je: Má tržní hospodářství samo o sobě určitou morální kvalitu? Některé postoje říkají, že ne a pak je jejich cílem tržní hospodářství odstranit, nahradit ho jiným způsobem výroby a přerozdělování statků. Mezi takové názory patří myšlenky Karla Marxe.¹⁷⁰, které tvrdí, že je za podmínek tržního hospodářství morální, jinak řečeno, solidární jednání nemožné. Tržní hospodářství pro něj znamená kapitalismus, který solidaritu neumožňuje a z toho důvodu je ho nutné nahradit systémem jiným. Naproti tomu autoři jako Friedrich August von Hayek poukazují na efektivnost trhu a soutěže, v tom vidí jeho morální kvalitu. *„Protože dlouhodobě takový systém přinese výhody všem.“*¹⁷¹ Třetí způsob argumentace je určitá střední cesta mezi Marxem a Haykem: Trochu egoismu je přirozené a proto dovolené, ale ne příliš. Proces soutěže musí být uspořádán tak, aby

¹⁶⁹ Srov. BRIEFS, G. *Grenzmoral in der Pluralistischen Gesellschaft*, in: Erwin von Berkerath, Fritz W. Meyer und Alfred Müller-Armack (Hrsg.): *Wirtschaftsfragen der freien Welt*, Frankfurt a. M., s. 97-108. citováno v: HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*, Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 24.

¹⁷⁰ Srov. HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*, Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 25.

¹⁷¹ Srov. HAYEK (1973–79/ 1980–81), bes. Bd. 2: *Die Illusion der sozialen Gerechtigkeit*. Citováno v: HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*, Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 25.

přinášel výhody jednotlivým aktérům, tyto zisky jsou pak potenciálem pro realizaci morálních požadavků. Zvláště velcí podnikatelé v oligopolech, disponují velkými zisky, tyto pak mají využít k investicím do morálního jednání, tím mají jít příkladem.

Karl Homann se ve své koncepci zaměřuje poněkud jiným směrem. Trh je pro Homanna část společenského řádu a analogický proces k trhu vidí v demokracii, z toho také vyvozuje první tezi k obhajobě tohoto systému. Ta by mohla znít následovně: *„Platí, že trh je lepší formou demokracie, protože se na něm denně, ne jen jednou za čtyři roky, rozdávají hlasy ve formě rozhodnutí, koupit nebo nekoupit určitý výrobek. Menšina zde není tak dalece přehlížena jako v politice, kdy má menšina do velikosti pěti procent minimální možnost ovlivnit věci veřejné, ale na trhu její vliv přesně odpovídá její velikosti a vyjednávací síle“*.¹⁷² To znamená, že potřeby a přání klientů se trh snaží uspokojovat s intenzitou přesně odpovídající jejich kupní síle. Tato kupní síla může být dána buď kvantitou účastníků, nebo jejich kvalitou z hlediska potenciální nabídky jejich finančních prostředků za zboží a služby, které trh nabízí. V tomto zároveň tkví i určitá slabina tohoto argumentu, kterou představím v závěru této práce.

Jak mohou být uplatněny morální normy a ideje za podmínek trhu a soutěžního prostředí? V odpovědi na tuto otázku musíme podle Homanna rozlišit dvě úrovně argumentace. *„A) Na paradigmatické rovině musí být ukázáno, že principiálně je soutěž a morálka kompatibilní, že se dají současně realizovat. B) Na pragmatické rovině musí být jednání jednotlivce viděno v konkrétně daných, často ne ideálních podmínkách.“*¹⁷³

U Homanna má hospodářství sloužit lidem, soutěž je prostředek k této službě a ne poslední cíl. Morální posuzování tržního hospodářství nespočívá podle Homanna v motivech, ale v institucionálním řádu, v uvědomění si systematické přednosti politické dimenze trhu a soutěže. U Homanna není řeč o sociálně tržním hospodářství, morální kvalita nespočívá v sociálních korekturách tržního hospodářství, ale jde o morální kvalitu tržního hospodářství jako takového. Homann zastává tezi, kterou cituje z předmluvy k prvnímu dílu ročníku Orda z roku 1948.

„Morální přednost tržního hospodářství spočívá v tom, že představuje nejlepší doposud poznáný prostředek k uskutečnění solidarity všech lidí. Tržní hospodářství je

¹⁷² HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 48.

¹⁷³ HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*, Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. s. 26.

*efektivní a efektivnost není předpokladem pro konzumismus a materialismus, ale pro individuální svobodu.*¹⁷⁴ Svobodou Homann míní pozici člověka, který může principiálně utvářet svůj život podle vlastních představ a prosperita společnosti představuje umožnění této svobody. Sám Homann přiznává, že tyto věty jsou paradigmatické výpovědi. Nemůžeme si tedy představit, že například západní industriální svět už dospěl k uspokojivému výsledku – morálně kvalitního tržního hospodářství. Jak by takové ideální tržní hospodářství mělo vypadat, shrnuje Homann ve dvou následujících tezích a těmi i ukazuje, za jakých podmínek budeme moci mluvit o morálně kvalitním tržním hospodářství.

A) *„V tržním hospodářství je odměněn ten, který usiluje o dobro člověka: Soutěž nutí podnikatele tím, že usiluje o vlastní zájmy, sloužit poptávce (zákazníku a tedy bližnímu). To by se dalo shrnout pod pojem ‚suverenita konzumenta‘. Přitom je třeba dát pozor na to, že existují značné rozdíly v kupní síle.*¹⁷⁵ Tímto tvrzením se Homann v podstatě odvolává na Adama Smitha.

Člověk se liší od zvířete především tím, že je neustále závislý na pomoci druhých, svých bližních, kterou by rozumný člověk v normálních podmínkách neměl očekávat od dobré vůle nebo dokonce altruismu druhých. *„Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich sebelásky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu. To, že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich vlastního zájmu a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít.*¹⁷⁶ Trh je systém, ve kterém je za správných podmínek nejlépe umožněn tento, pro obě strany, výhodný proces.

B) Druhá Homannova teze morální obhajoby trhu, se odvolává na již zmiňovaný demokratický element. Hlavním problémem, který chce demokracie řešit, je omezení moci, která by se mohla hromadit v rukou jednotlivců nebo skupin, protože kumulace moci, ať politické, ekonomické či náboženské, vede často k násilí nebo jiným nelidským podmínkám ve společnosti. Homann si toto uvědomuje a vidí v soutěžním prostředí v rámci trhu dobrý instrument k omezení a dělbě moci ve společnosti.

¹⁷⁴ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 49.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 50.

¹⁷⁶ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. s. 16.

„Soutěž (tržní hospodářství) je (podle formulace od Franze Böhma) ten nejvelkolepější a nejgeniálnější instrument dějin omezující moc“¹⁷⁷, protože vydobytá moc v něm stále eroduje, a proto moc, tedy závislost ovládaného na mocném, mocného stále nutí k disciplíně.“¹⁷⁸ Nikdo si v globálním tržním hospodářství nemůže být jist svou vydobytou pozicí, podnik si musí dnes a denně klást otázky: Zda má co nabídnout svým potencionálním zákazníkům? Udělal maximum, aby i zítra měl práci pro sebe a své zaměstnance? Jsou jeho technologie dost efektivní? Investoval dost do nového výzkumu a vývoje? Je v pořádku jeho nákladové procento?

Lidé z obchodní a podnikatelské praxe ví, že to jsou otázky, které leží každý den na stole a musí být řešeny. Pokud není nalezena optimální cesta, může se kdykoliv stát, že daný podnik bude nahrazen jiným, který dokázal lépe uspokojovat přání a potřeby lidí. Tím přijde o svou potencionální ekonomickou moc, tedy o možnost ovlivňování ostatních. Homann v tomto vidí velký demokratický prvek dnešního tržního hospodářství.

V této kapitole jsem se zaměřil na dva možné body morální obhajoby tržního hospodářství, které představuje Homann ve své publikaci *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. První bod se odvolává na princip solidarity mezi lidmi. Homann vidí velkou efektivitu dnešního tržního hospodářství a tato efektivita pro něj není rozvinutím konzumismu a materialismu, ale individuální svobody člověka. Trh nutí každého z nás, ptát se: Co chce náš bližní, co jsou jeho potřeby a přání, které bych mohl uspokojit? Tím nevědomky pomáháme sobě i druhým a tím nás v podstatě trh motivuje k službě pro dobro druhého, tedy naplnění principu solidarity.

Druhý Homannův argument se týká omezení moci ve společnosti. Moc jako fenomén je síla, s kterou si každý společenský systém musí být schopen poradit. Demokratické státy v zájmu zachování základních lidských práv následují princip dělby moci. Homann ve svém druhém argumentu tvrdí, že tržní hospodářství je ideální formou demokracie, protože občané v něm každý den rozdávají na trhu hlasy (svými nákupy), které ukazují na to, co oni považují za důležité a co za méně. Tím v podstatě říkají podnikům, co by byli rádi, aby pro ně vyrobily nebo jaké služby by rádi využívali. Kdo

¹⁷⁷ BÖHM, F. *Demokratie und ökonomische Macht*, in: Institut für ausländisches und internationales Wirtschaftsrecht (Hrsg.): *Kartelle und Monopole im modernen Recht*, 2 Bde., Karlsruhe, Bd. I, S. 3- 24. citováno v: HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*, s. 51.

¹⁷⁸ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 50.

lépe a efektivněji (ekonomičtěji) dokáže tyto tužby naplnit, tržní zisky a tím získává ekonomickou moc. Pokud by ale ve své snaze nevytrval, pokud by na chvíli polevil, nemá na trhu zaručeno, že mu dosažená pozice vydrží. Kdokoliv z jeho konkurentů ho vždy může sesadit, jakmile jen na chvíli poleví v plnění přání svých zákazníků. Tím v podstatě dosažená moc na trhu neustále eroduje, nikdo si svou mocí nemůže být jistý a tato skutečnost nutí účastníky soutěže k pokoře a ke službě druhému.

1.12 „Hříchy“ proti tržnímu hospodářství

Pokud budeme souhlasit s Homannovými závěry z předešlé kapitoly a přisoudíme trhu jeho morální kvalitu, pak je důležité zhodnotit, zda jsou v současné společnosti plně využívány jeho přednosti.

Jádrem „hříchů“ proti tržnímu hospodářství je podle Homanna, že ve společnosti a v mnoha oborech lidské činnosti je příliš málo trhu a soutěže. Nutné je zmínit např. tvorbu kartelů, některé systémové překážky, které stěžují vstup nových podniků na trh, podpora stávajících podniků, subvence, cla a protekcionismus. Takové překážky soutěže jsou často podporovány od samotného státu.¹⁷⁹

Neplatí však, že by každá *subvence* byla špatná. Homann používá rozlišení od W. A. Jöhra mezi subvencemi udržovacími, k přizpůsobení se podniků na nové podmínky a subvencemi určených k utváření (Erhaltung-, Anpassungs- und Gestaltungssubventionen), přičemž oprávněné jsou z hospodářsko-politického ohledu pouze subvence určené k přizpůsobení se (Anpassungssubventionen) např. novému společensko-hospodářskému vývoji nebo nějaké radikální změně (např. vstupu do Evropské unie).¹⁸⁰ Naproti tomu jako výrazně negativní musíme vnímat subvence určené k udržení (Erhaltungssubventionen) např. neproduktivní výroby, která není dlouhodobě schopná samostatné existence a života, zabraňující strukturálním změnám, prodražující konečný výrobek, omezující rozvoj tržního hospodářství. Jako příklady těchto subvencí bychom mohli jmenovat subvence do hutnictví, hornictví nebo zemědělství. Hlavní problém spočívá v tom, že z veřejných financí jsou podporovány určité specifické zájmové skupiny a odvětví hospodářství na úkor jiných.

¹⁷⁹ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 69.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 69.

Protekcjonismus se pokouší cly a netarifními obchodními překážkami bránit určitá domácí odvětví před mezinárodní konkurencí, zvláště ze zemí s levnou pracovní silou. Protekcjonismus za prvé poškozuje konzumenty, kteří by svoje zboží mohli koupit v případě otevřených hranic daleko levněji. Za druhé škodí, což je z hospodářsko-etického ohledu obzvláště důležité, producentům ze zemí třetího světa, kteří na základě protekcjonistických opatření průmyslových zemí nemohou exportovat vlastní zboží a také z tohoto důvodu se jim nedaří vymanit z chudoby a nemohou splácet vlastní dluhy.

Otázka, která vyvstává je: Proč se zrušením protekcjonismu neřeší globální problémy? Homann poukazuje na dva hlavní důvody přetrvávajícího protekcjonismu.

- 1) Protekcjonismus často podporují nejrůznější organizované skupiny. „*M. Olson zastává názor, že se vlády západního světa stále více chytají do spárů těchto organizovaných skupin. Tím, že tyto organizované skupiny podporují tvorbu určitých zákonných pravidel ve prospěch určitých zájmových skupin a v neprospěch veřejnosti. Tato pravidla mají většinou podobu ochrany před soutěží.*“¹⁸¹ Zde můžeme jmenovat nejrůznější odborová a ekologická hnutí, ale také lobující investory, zaměstnavatele a podnikatelské svazy.
- 2) Jako druhý důvod, který K.Homann zmiňuje, jsou zájmy politiků a byrokracie. Politika je svým způsobem obdobou tržního hospodářství, trhu a soutěže. Obchodník usiluje každý den o hlasy svých zákazníků, které mají formu nákupů, politik usiluje o hlasy voličů, o znovuzvolení a o politický vliv, byrokracie usiluje o rozšíření svých kompetencí a o větší moc. Stejně tak jako se podnikatel na trhu musí řídit často neúprosnými zákony trhu, tak musí i politik jednat podle nepsaných pravidel politické soutěže a snažit se o znovuzvolení. Na základě této logiky dochází stále k silnějším zásahům státu, například ve formě regulace. Břímě strukturální změny se politik snaží zamlčet nebo zakrýt, protože stojí o hlasy voličů. Subvence a protekcjonismus škodí sice konzumentům, ale v jednotlivých příkladech tak nepozorovaně, že to může jen neznatelně poškodit volební preference politiků. A nakonec škodí protekcjonismus zahraničí, konkrétně třetímu světu, což nestojí většinou žádné volební hlasy. Naproti tomu přináší volební hlasy, pokud politik a byrokracie prosadí zvláštní výhody pro určité skupiny. Pro

¹⁸¹ OLSON, M. *Aufstieg und Niedergang von Nationen. Ökonomisches Wachstum, Stagflation und soziale Starrheit*, übersetzt von Gerd Fleischmann, Tübingen 1982/198. citováno v: HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik.* s.70.

etiku a hospodářskou etiku je dle Homanna vždy měřítkem a rozhodujícím faktorem užitek všech (obecné dobro)¹⁸², ne tedy jen některých zájmových skupin, svazů nebo korporací.

Je určitě správné působení nejrůznějších odborových organizací, jejichž smysl je v nastolení rovnováhy mezi vyjednávací silou zaměstnanců a podniků. Ovšem jejich užitečnost spočívá právě v nastolení této rovnováhy. Pokud se stanou příliš silnými, pak svým vytrvalým postojem např. ke zvyšování platů a ke stoupajícím sociálním výhodám nakonec škodí svým vlastním členům.

Na zmíněných příkladech Homann ukazuje jak některé na první pohled „morální“ opatření a instituce vedou k nesolidárním a neetickým následkům pro ty nejpotřebnější a řada z nich spíše škodí veřejnosti a společnosti.

1.13 Důsledky tržního hospodářství

Předešlé dvě kapitoly ukázaly, že trh má svá pozitiva a že není ani v současné společnosti dokonale realizován. Na druhou stranu je nutné ukázat, že Homann vnímá i stinné stránky systému tržního hospodářství a upozorňuje na slabiny tohoto systému. Cílem této kapitoly je ukázat, že Homann si je některých nedostatků trhu vědom a sám na ně upozorňuje.

Svět se dnes nachází v určité přechodové fázi a jen těžko můžeme předpovídat, kam lidstvo, společnost a jednotlivci dospějí, až touto etapou pronikneme. Přejít od předmoderní k dnešní společnosti sebou přinesl hluboké změny. Za podmínek soutěže si nikdo nemůže odpočinout na dosažených pozicích, lepší je nepřítelům dobrého a stav klidu je krokem zpět. To znamená, že „*stálé strukturální změny v produkci zboží, bankroty podniků a propouštění pracovních sil nejsou pro tržní hospodářství nic zvláštního, nýbrž podmínka blahobytu všech a tím tedy svobody všech.*“¹⁸³ Tržní hospodářství přináší permanentně vysoké požadavky na přizpůsobení se, tlak na mobilitu všeho a ve všech variantách – regionální, profesní, duševně-emocionální (stálé učení). Toto vše má samozřejmě konsekvence pro rodinu, kruh přátel, příjem, bytovou situaci, atp. Otázka, která z toho vyplývá: Může člověk vůbec vyhovět těmto vysokým požadavkům na jeho osobu, rodinu a sociální okolí, které na něj klade tržní

¹⁸² Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 70.

¹⁸³ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 79.

hospodářství? Homann přidává ještě jednu otázku: Za jakých podmínek může člověk podpořit takový sporný hospodářský systém? Z těchto dvou různě položených otázek, vyvstávají i dvě úrovně, na kterých je třeba celou problematiku řešit.¹⁸⁴

- 1) *Ekonomická dimenze* – Jednotlivec i sociální skupiny podpoří tento systém jen v tom případě, že v situaci jejich postižení stinnou stránkou tohoto systému, jim bude umožněn nový pokus o zařazení se do hospodářského řádu. To je také základní myšlenka každé pro tržní sociální politiky, která nespočívá jen v tom, že zajišťuje existenční minimum, ale která umožňuje opětovné začlenění do společnosti těch, kteří byli postiženi negativy tohoto systému.¹⁸⁵ To je také sociální politika, kterou je možné vnímat jako pro tržní faktor a ne jako konzumní zboží. Taková opatření motivují jednotlivce k podnikavosti a umožňují jim přijmout na sebe riziko, které s tím souvisí.
- 2) *Duševně-psychologická dimenze* – Na začátku mohutného hospodářského růstu novověku stála dělba práce. Adam Smith na tuto skutečnost poukazuje ve svém díle *„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů“*¹⁸⁶. K. Marx na základě dělby práce přichází s pojmem „odcizení“. Velká část společnosti má problém v pochopení smyslu a výhod, které trh přináší. Zvláště v postkomunistických zemích je ještě celá řada osob ovlivněna vzděláním, které získali během let komunismu. Země střední a východní Evropy jsou postiženy dvojí dramatickou změnou. Na jedné straně je to právě přechod od komunismu k demokracii a volnému trhu, na druhé straně jsou to dramatické změny, které souvisejí s globalizací a postihují celý svět. *„Nejde jen o to, že jednotlivec není schopen rozumět modernímu hospodářství. Tato problematika je hlubší, mnozí totiž nenalézají ve svém konání žádný smysl, ani transcendentno ani moralitu. Ve funkcionálně, vydiferencovaných subsystémech nehraje Bůh ani morálka bezprostředně žádnou roli. Tím ztrácí další tradiční samozřejmosti jako je právo, kultura, mravy a konvence svou platnost a stojí v podstatě permanentně k dispozici.“*¹⁸⁷ Když dnes argumentujeme, jen stěží si můžeme dovolit odvolávat se ve svých teoriích na nějakou vyšší moc, transcendentno, mravy a moralitu. Často jedině co vítězí, je suchá, logická a racionální obhajoba našich postojů. Věřící přitom může vycházet ze své hluboké víry a přesvědčení v to, že každý

¹⁸⁴ Srov. Tamtéž, s. 79.

¹⁸⁵ Viz. kapitola: Sociální tržní hospodářství v Homannově pojetí

¹⁸⁶ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2001.

¹⁸⁷ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 79.

Boží příkaz v sobě má obsaženu Boží moudrost a prozřetelnost. Jde jen o to, ji nalézt a dokázat předat.

Na jednotlivce se v tomto světě soustřeďují různé protichůdné požadavky. Jednotlivec má být emocionálně milujícím otcem, kalkulujícím a na úspěch orientovaným podnikatelem v soutěži, který musí propouštět zaměstnance, člen křesťanského společenství nebo strany, ke které také patří jeho konkurenti nebo propuštění zaměstnanci. To vše vede k enormním orientačním problémům. *„Jak má jednotlivec upřímně prožívat to, že soutěž je solidárnější než dělení, když jsou tyto funkcionální souvislosti moderního hospodářství jasné jen určitým vědeckým pracovníkům orientovaným na sociální systémy?“*¹⁸⁸ Ekonomice je vyčítáno, že získává určitou dominanci nad sociálními vědami. Homann zmiňuje J. Habermase, který tyto krizové fenomény dnešní doby shrnul pod heslo *„kolonizace životního prostoru ekonomii“*. Habermas to pozoruje především v sociálních vztazích, v umění, ve výchovných systémech a politice. Tyto ekonomizující tendence vedou k sociálním deficitům, frustracím, neurózám, na společenské úrovni k odcizení, ničení životního prostředí, násilí, drogové problematice a nemožnosti tento systém řídit.

*„Proces modernizace všeobecně, etablování a vývoj moderního tržního hospodářství vyžadují od člověka zaplatit vysokou cenu. S těmito problémy můžeme vyjít jen tehdy zodpovědně, když je podrobně, ‚nepřikrášleně‘ a neideologicky posoudíme. To platí o to více, když víme, že jen výkonné tržní hospodářství je schopno uživit pět – brzy osm miliard lidí.“*¹⁸⁹

Homann popisuje současnou situaci i problémy, které sebou nese. Je však až příliš zahleděn do pozitiv, která trh přináší než, aby se snažil najít nějakou jinou odpověď, jiné řešení těchto problematických situací. Stejně jako Smith zanedbává otázku tření. *„Smith si představoval, že vyrovnávací mechanismy trhu budou reagovat téměř okamžitě. Popsal jejich přizpůsobení jako ‚okamžité‘, ‚dostavující se brzy‘ a ‚kontinuální‘, zatímco ceny ‚se ustavují‘ na správných hodnotách. Malí výrobci a malí spotřebitelé disponují na trhu rovnocennou silou a mají stejné informace. Z tohoto idealistického obrazu vychází ‚konkurenční model‘, jež zastávají často i dnešní ekonomové. Podle něho mají všichni účastníci trhu volně k dispozici dokonalé*

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 79.

¹⁸⁹ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 81.

*informace o tržních transakcích, dále všichni kupující a prodávající jsou malí a neovlivní cenu, předpokládá též úplnou a okamžitou mobilitu propuštěných dělníků, přírodních zdrojů a strojů. Všechny tyto podmínky většinou nejsou na dnešních trzích reálné, avšak většina ekonomů je jako základ svých teorií stále používá.*¹⁹⁰

Smith tvoří svou teorii v době, kdy se tržní hospodářství v dnešní podobě teprve začíná tvořit. Distribuční cesty byly podstatně kratší, kontakt mezi výrobcem a konečným konzumentem byl větší. V té době mohly být vyrovnávací mechanismy trhu ještě dostatečně rychlé. Zda tomu tak je i v dnešní době, lze už reálně pochybovat.

Jednou oblastí problémů, které se bude věnovat třetí kapitola, jsou Homannem sice popsaná negativa tržního hospodářství, ale bez toho, aby Homann sám nabízel ucelený systém, který by tyto negativa řešil (např. tlak trhu na psychiku člověka).

V České republice došlo v poměrně krátké době k nástupu kapitalismu, který dolehl na některé občany tvrdě. První část populace, která nebyla na trhu úspěšná (přišla např. o práci) má finanční problémy (negativa trhu jsou zde jasná). Ta druhá skupina, která byla relativně úspěšná po té materiální stránce, uspěla ve svém podnikání, má problémy jiného rázu. Často se nedokáže vyrovnat s tlaky tohoto systému. Neustálý požadavek vysoké výkonnosti, vedoucí k nedostatku času na vlastní rodinu a přátele, z toho plynoucí odcizení z kruhu svých nejbližších. Život v neustálém stresu, který pokud se nekontroluje, může vést k výrazným psychosomatickým problémům. Takovému jedinci (relativně úspěšnému) chybí v současné společnosti koordináty, podle kterých by mohl řídit svůj život. Z tohoto úhlu pohledu viděno, nejsou příkazy tradiční morálky (např. křesťanské) nějakou přítěží, ale spíše pomocí ke zvládnutí obtížných úkolů a situací dneška. Uvedu jeden příklad za všechny. Křesťanské přikázání o slavení neděle (dne Páně) nemusíme chápat v religiózním slova smyslu a přesto nám může být nápomocné. Schopnost zastavení se, odpočinutí, meditace a přemýšlení o tom co jsem prožil, kam směřuji, kde jsou mé pravé cíle, a hodnoty může být nápomocné ke zvládnutí náročných úkolů dneška. Podobně bychom mohli rozebrat celé desatero a ukázat v něm body, které mohou mít praktický dopad na jednotlivce, rodinu a celou společnost.

¹⁹⁰ CAPRA, F. *Bod obratu: věda, společnost a nová kultura*. Praha: DharmaGaia a Maťa, 2002. s. 219.

Shrnutí druhé kapitoly

Společnost a dnešní globální tržní hospodářství jsou dle Homanna odlišné od hospodářství a společnosti před moderní doby a z toho důvodu se musí lišit sociální etika současnosti od té před moderní. Odvolává se přitom na klasickou definici liberalismu, jakožto systému, který reaguje na zhroucení institucí feudální společnosti, na náboženské a občanské války. Definuje jej jako systém, který se snaží dát odpověď na otázku: Jak usměrňovat společnosti, ve kterých se jejich tradiční hodnotový konsens (např. nábožensky zprostředkovaný) zhroutil?

Homann svou koncepcí reaguje na situaci globalizovaného tržního hospodářství, které subjekty staví do dilematických situací. Homann je rozděluje na ty chtěné, které nutí aktéry k neustálému vylepšování a inovaci výrobků a služeb a ty nechtěné dilematické situace, které aktéry nutí k neetickému jednání, ty chce Homann odstranit pomocí implementace etiky do rámcového řádu. Homann nevnímá hospodářství jako hru nulového součtu, ve které by vždy jeden aktér obchodu získával nad druhým. Hospodářský proces a obchod vidí jako přidanou hodnotu, ve které oba aktéři transakce získávají. Homannovou základní tezí je, že morálka má své systematické místo v rámcovém řádu: systému norem, zákonů a pravidel, které jsou kontrolovatelné a vymahatelné od každého aktéra na trhu. Na druhou stranu by tento rámcový řád neměl umenšovat roli trhu a diktovat účastníkům jednotlivé kroky jejich podnikatelských činů. To, že morálka na trhu má systematické místo v rámcovém řádu, má pro Homanna důležitý aspekt při legitimaci podnikatelského jednání. Podnikatel poté může následovat princip maximalizace zisku a nevznikají pro něj neřešitelné dilematické situace. Homannovi bývá ze strany jeho kritiků vytýkáno, že umenšuje úlohu individuální morálky. Homann na tuto kritiku reaguje tím, že individuální morálce dává jen odlišné místo v systému. Její úloha je právě v utváření rámcového řádu. Etickým kritériem, od kterého Homann odvozuje moralitu činu, je pro něj obecně uznávaný princip solidarity, metaetické problematice se Homann dále nevěnuje. Trh jako takový má celou řadu pozitiv, na kterých Homann staví jeho morální obhajobu. Trh motivuje ke službě druhému a omezuje moc tím, že vydobytá moc na trhu stále devaluje. Homann také uznává, že v současnosti nemůžeme mluvit o ideální podobě trhu.

3 Kritické zhodnocení Homannovy koncepce

V této poslední kapitole chci kriticky posoudit Homannovu koncepci hospodářské etiky, představit jiné možnosti řešení hospodářsko-etických dilemat a ukázat odlišné perspektivy této disciplíny.

V první části rozdělím hospodářskou etiku na tři dimenze, které se objevují v odborné literatuře, z toho pouze jedna odpovídá Homannově koncepci, další dvě nabízejí jiný úhel pohledu na danou problematiku a řešení dilematických situací. To ukazuje určité omezení Homannovy koncepce.

Bude následovat mé zhodnocení Homannovy koncepce, které poukáže především na poněkud zjednodušující Homannův pohled na realitu a problémy při praktické aplikaci jeho koncepce. V této kapitole také představím jeden z nejběžnějších kritických postojů k Homannově koncepci.

V předposlední části chci ukázat na několika jiných koncepcích postoje autorů, řešících hospodářsko-etická dilemata a tvořící jistou opozici nebo doplnění k názorům Homannovým.

V poslední podkapitole půjde o možný vztah nebo kritiku ze strany sociálního učení katolické církve. Hlavním cílem je pohlédnout na oblast hospodářského života, ekonomiky a společenského řádu z jiné perspektivy než, kterou zaujímá Homann a Homannovu koncepci z pohledu křesťanského sociálního učení církve kriticky posoudit.

1.14 Tři úrovně hospodářské etiky

Pokud chceme objektivně pojednávat o hospodářské etice, není možné náš pohled zúžit pouze na jednu rovinu pozorování a zkoumání. Je nutné si uvědomit, že hospodářskou etiku jako vědeckou disciplínu je možné nazírat ze tří možných rovin. Koncepci Karla Homanna můžeme zařadit pouze do jedné z nich a i v tom spočívá její omezení.

Rozlišujeme tři roviny hospodářské etiky¹⁹¹

- etiku řádu, která může být aplikována v různých stupních

¹⁹¹ RENÖCKL, H. *Katholische Wirtschaftsethik vor den Herausforderungen der „Globalisierung“*. in: Pribyl, H. (Hg.): *Shareholder-value. Wirtschaftswachstum, Einkommens- und Vermögensverteilung im Lichte christlicher Wirtschaftsethik*. Wien-Tarnöw, 2000. s. 107.

- oborově, národně, v mezinárodních uskupeních nebo celosvětově

- etiku podnikání
- osobní etiku vedoucích pracovníků, zaměstnanců, zákazníků

1.14.1 Etika řádu

Významným příspěvkem k této rovině hospodářské etiky je právě teoretická koncepce Karla Homanna. Homann v ní odpovídá na otázku: Co musí být splněno, aby bylo podnikateli umožněno etické chování v rámci systému tržního hospodářství?

Homann vidí odpověď na tuto otázku v systematickém zařazení etiky do řádu pravidel (Rahmenordnung) a institucí.

Tržnímu hospodářství přisuzuje morální hodnotu v tom smyslu, že nás všechny motivuje ke službě pro druhé. Každý podnikatel vyrábí produkty nebo poskytuje služby za účelem dosažení vlastních cílů, uspokojení vlastních přání a potřeb, tím v podstatě nevědomky slouží a pomáhá druhým. Homann si ale současně uvědomuje nedostatky tržního hospodářství (poškozování životního prostředí, klamavá reklama, nevhodné pracovní podmínky zaměstnanců, atp.), pokud trh nemá jasné mantinely a pravidla. Tvrdí, že etického chování na trhu nemůžeme docílit morálními apely na jednotlivce. Pomůžeme dané věci jen velice málo, když jednotlivého podnikatele přimějeme k „morálnímu jednání“, které povede k bankrotu jeho firmy. Proto Homann vidí systematické místo morálky v tržním hospodářství v řádu pravidel. Systém, který je aplikovatelný, kontrolovatelný a v případě nedodržení sankcionovatelný. Implementací etiky do takového řádu docílíme, že morální chování nebude znamenat ztrátu, ale zisk.¹⁹² Mluvíme tedy o etice řádu nebo jinak institucionální etice. Individuální odpovědností jednotlivce v Homannově pojetí hospodářské etiky je tvorba zákonů, předpisů a norem, které mají odpovídat morálnímu přesvědčení jednotlivce. Tedy implementace morálky do takovýchto přesně daných, kontrolovatelných a sankcionovatelných instrumentů.

Homann se snaží svoji koncepci etiky systematicky vybudovat ve všeobecný model interakční ekonomiky. Pokud jde ale o zařazení Homannovy koncepce, je nutné poukázat na určitou nepřesnost, jak na ni upozorňuje Tofall s poukazem na Kanta.

¹⁹² Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 20-54.

„Kant rozlišuje ve svojí etice mezi právním učením a učením o ctnosti, stejně tak jako mezi právem a morálkou. Homann se ve svém hodnocení Kantovy etiky orientuje pouze na jeho učení o ctnosti. Toto hodnocení poté zaměňuje právo s morálkou. U Kanta představuje právo, a ne morálka, pojem pro utváření společenských poměrů.“¹⁹³ Z toho důvodu je Homannovo spojení „etika pobídek“ (Anreizethik) srovnatelné s Kantovou definicí práva. Otázka která vyvstává je zda Homannovu koncepci nepovažovat spíše za koncepci právní než etickou.

1.14.2 Podnikatelská etika

Podnikatelská etika se stejně jako etika řádu snaží nalézt odpověď na otázku: Jak je možné integrovat etiku do systému moderního hospodářství a do sféry podnikání? V podnikatelské etice se v našem přemýšlení o hospodářské etice pohybujeme na úrovni podniku jako v určitém dílčím článku celého hospodářství. Dalšími články by mohly být například domácnosti nebo stát.

V předcházející části jsem již popsal etiku hospodářského řádu jako významný příspěvek pro umožnění implementace etiky do sféry hospodářství. Bylo by ale příliš redukcionistické spoléhat jen na tuto jednu oblast hospodářské etiky. Není možné vše řídit jen přesně stanovenými pravidly, normami a předpisy. Kdyby vše ve společnosti regulovali přesné normy, tak by nezbyl žádný prostor pro rozvinutí vlastní svobody.¹⁹⁴

Jestliže v etice řádu jde o systematické zařazení etiky do řádu pravidel jak na národní, tak mezinárodní úrovni, pak jde v podnikatelské etice více o určitou formu seberegulace v rámci jednoho podniku nebo oborového svazu. Tedy o určitý kontrolní mechanismus v podniku, který má za úkol řídit dodržování určitých etických standardů, které jsou v dané oblasti podnikání obecně uznávány jako hodnotné. Mezi nástroje podnikatelské etiky můžeme zařadit kodexy etiky, kodexy chování, základní směrnice pro práci vedoucího pracovníka, diskusní skupiny, kanceláře etiky a etického ombudsmana. Tyto nástroje mají za úkol implementovat etiku do rozhodovacích struktur v rámci podniku a zlepšit podnikatelské prostředí. Mají to být takové úpravy, které se na základě principu subsidiarity snaží o implementaci etiky do nejnižších struktur.

¹⁹³ Srov. TOFALL, N. *Karl Homann arbeitet an einer Ethik für die Zukunft*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10. 6. 2003, Číslo 132, s. 12.

¹⁹⁴ srov. KORFF, W. (Hg.) aj. *Handbuch der Wirtschaftsethik*. Band 3, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1999. s. 132.

1.14.3 Osobní etika vedoucích pracovníků, zaměstnanců a zákazníků

Ve společnosti je celá řada situací, za kterou nese jednotlivec jen omezenou odpovědnost. Každý občan státu je podřízen zákonům, normám, pravidlům a určitému rámci pravidel. Naše chování je často podmíněno vrozenými schopnostmi, výchovou v rodině, kulturou a tradicí společnosti, ve které žijeme a pracujeme. Přesto všechno by si měl člověk uvědomit, že je svobodnou a odpovědnou bytostí, která má právo a povinnost se rozhodovat a volit řešení. Někdy mluvíme o naší společnosti jako o společnosti přeregulované - skoro na vše existují přesné normy a pravidla, jak to či ono dělat nebo nedělat. Ne vždy jsou tyto předpisy účelné a samozřejmě stále existují i mezery v těchto normách, kterých se snaží někteří jedinci zneužít. V situaci, kdy má rámcový řád takovéto nedostatky, je podle Homanna obtížné v globálním tržním hospodářství jednat morálně, neboť je to právě morálně jednající jedinec, který je znevýhodněn. Homann vidí řešení v implementaci etiky do rámcových struktur a podmínek. Otázkou je, zda to není příliš redukcionistický pohled. Zastávám názor, že není možné se spoléhat pouze na tuto strategii, i když je to jedna z nejvýznamnějších koncepcí v rámci hospodářské etiky.

Úroveň osobní etiky je jednou z důležitých úrovní, ve které je možné morální dilematické situace řešit nebo jim předcházet. Jedna z možností bude ukázána v krátkém představení Integrativní podnikatelské etiky Petra Ulricha, viz. níže.

V hospodářské etice není možné zapomínat na osobní úroveň. Jsou situace kdy je morální jednání obtížné a klade se mu celá řada překážek, na druhou stranu tomu tak bylo vždy a dějiny jsou plné boje mezi dobrem a zlem, spravedlností s nespravedlností. Jen angažovaní a přesvědčení jedinci jsou schopni obstát v takto obtížných zkouškách. Není možné rezignovat na morálku jen z toho důvodu, že to je obtížné nebo, že by to mohlo přinést nevýhodu. Kreativní a eticky smýšlející člověk by měl být schopen nalézt cestu pro rozvinutí vlastní svobody a odpovědnosti, cestu k vlastnímu čistému svědomí i za obtížných podmínek dnešního globálního tržního hospodářství.

1.15 Diskuze nad Homannovou koncepcí

V této části závěrečné kapitoly se chci kriticky zamyslet nad Homannovou koncepcí, zvláště pak nad problémy při její praktické realizovatelnosti. Rozčleněna je tato podkapitola tak, aby poskytovala komentář k některým kapitolám z části, která popisovala základní Homannova východiska a názory.

1.15.1 Morální kvalita tržního hospodářství?

Homann ve své koncepci zdůrazňuje především pozitiva, která přináší tržní hospodářství, nicméně pečlivý pozorovatel by měl vidět i slabiny, rizika a nedostatky, které trh má. Cílem této kapitoly je na ně upozornit a ukázat, že trh nepřináší jen samé výhody.

3.1.1.1 *Nedostatky trhu a tržního hospodářství*

O současné podobě tržního hospodářství a soutěžního prostředí v jeho velké efektivitě můžeme hovořit od dob průmyslové revoluce. To co se stalo s hospodářstvím v době průmyslové revoluce, bylo zvýšení jeho efektivitě díky novým technickým objevům, organizaci práce a byrokracii. *„Dva posledně zmíněné pojmy jsou převratnými v té době; nová je jejich důkladná racionalizace podle zásad ekonomické účinnosti. V předindustriálních společnostech mohou lidé sledovat tisíc a jeden cíl: podle náboženství nebo tradice může být aristokratický válečník nadřazen městskému kupci; kněz může předepsat ‚spravedlivou cenu‘ nějaké komodity, ale společnost, jež se řídí takovými pravidly, není schopna hospodárně rozdělovat své zdroje, a proto se ekonomicky nebude rozvíjet tak rychle jako ty, které žijí podle racionálních zásad.“*¹⁹⁵

Za klíčové pojmy doby průmyslové revoluce můžeme označit právě tyto tři pojmy: organizaci práce, byrokracii a racionalizaci. Tyto sebou nepřinesly jen pozitiva, ale i negativa, která nemůžeme přehlížet.

Problémy, které tento systém přináší, rozdělím do čtyř základních oblastí. První oblast tvoří problémy, které přináší samotný mechanismus moderního tržního hospodářství na člověka. Tím je myšlena právě ta velká racionalita, která redukuje člověka na kolečko v soustrojí ohromného celosvětového mechanismu a přijímá ho jako přesně „vykalkulovatelnou“ jednotku. V podmínkách trhu a soutěže je jednotlivec

¹⁹⁵ FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, 2002. s. 92.

vystaven obrovskému, stálému a neutuchajícímu tlaku na sama sebe, což vede k permanentním strukturálním změnám, bankrotům, to sebou dále přináší propouštění, vznik sociálních problémů a neustálý strach o udržení dosažené pozice (vlastního živobytí).

Druhá oblast, je oblast problémů, které vznikají ve chvíli, kdy zájmy jednotlivého subjektu v rámci tržního hospodářství vstupují do konfliktu se zájmy jiného subjektu nebo celé společnosti jako celku. Tržní hospodářství jsme definovali jako systém, ve kterém partneři na základě směny zboží, služeb a kapitálu uspokojují své vlastní potřeby a tím nevědomky slouží obecnému dobru. Ekonomika jako věda o hospodářství usiluje o hospodárné (rozumné) nakládání s omezenými zdroji, tak aby byly uspokojeny potřeby a cíle jednotlivých subjektů na trhu i společnosti jako celku. Řada morálních dilemat vzniká právě ve chvíli, kdy tržní mechanismus nutí jednotlivce k tomu, aby jednal proti zájmu druhého, společnosti nebo třeba přírody. V takových chvílích vznikají dilematické situace a jednu z cest jejich řešení navrhuje právě Homann ve své koncepci. Je to ovšem řešení, které redukuje hospodářskou etiku pouze na etiku rámcového řádu. Tento koncept je pouze dílčím řešením dilematických situací.

Třetí oblastí problémů, které trh řeší nedostatečně, je existence zboží a služeb, které jako veřejné nemohou být nabízeny prostřednictvím trhu. Jsou to statky, jako je ochrana veřejné bezpečnosti, jak vnitřní tak té vnější, dále pak dopravní infrastruktura nebo životní prostředí. Velkou část z těchto statků nemůžeme zcela vystavit trhu a soutěži, neboť patří všem. O jejich spravování, rozdělování a řízení rozhoduje často státní autorita, která podléhá jen částečné kontrole občanů a spotřebitelů, což sebou nese celou řadu problémů. Jako je: Nespravedlivé rozdělování zdrojů a surovin, zneužívání pravomoci a neobnovitelných zdrojů, korupce atp. Co dělat v situaci, kdy trh ani státní autorita nenabízejí uspokojivé řešení?

Čtvrtý problém: Trh je ze sociálního hlediska slepý, když odměňuje jen ty výkony, které jsou žádané, a za které může někdo zaplatit. Kdo na trhu nenabízí poptávané produkty, zboží nebo služby, ten nedosáhne příjmu a tím mu chybí nutný předpoklad pro směřování. Pro trh a ostatní aktéry bude nezajímavý, síla jeho hlasu je pak velice slabá a on je opomíjen. Aktéři na trhu se o něj nezajímají a to může mít celou řadu konsekvencí. Jako příklad si můžeme uvést současnou situaci třetího světa. Třetí svět má velké problémy související s hladem, bídou a ekologií. Existuje zde obrovská

potřeba tyto problémy řešit, na druhou stranu je to část světové populace, která může zatím recipročně jen velice málo nabídnout. Je zde velký nedostatek a na řešení nejsou peníze. Trh je sám o sobě k těmto potřebám slepý, nevidí je a nebude je řešit. Na základě principu solidarity je nutné tuto skutečnost reflektovat. Jiným příkladem tohoto nedostatku trhu by mohla být kultura a umění. Pravdou je, že jsou oblasti kultury a umění, které se netěší masovému zájmu společnosti a přesto nabízejí velkou hodnotu, zaslouží si respekt a ochranu. Pokud by tyto oblasti byly vystaveny pouze trhu, může se stát, že upadnou v zapomnění nebo obecně vymizí ze společnosti. Moderní masová média založená na principu maximalizace zisku je přestanou prezentovat, protože jiný druh umění bude přinášet vyšší profit. Z toho důvodu je potřebná určitá ochrana těch oblastí, o které nemá masová veřejnost takový zájem. V současnosti se to děje například existencí veřejnoprávních médií, které jsou financovány i z jiných zdrojů než pouhou reklamou.

Uvedl jsem jen několik málo příkladů, které trh řeší nedostatečně nebo vůbec. Je důležité si tyto oblasti uvědomovat a nedoufat, že trh sám vše vyřeší. Řešením zmíněných problémů není ani Homannem navržená implementace etiky do rámcového řádu. Homannova koncepce se orientuje na změnu pravidel hry tak, aby bylo umožněno jednotlivým aktérům etické jednání v rámci trhu. Pokud hovoříme o podpoře veřejnoprávních médií a marginálních oblastí kultury, tak v podstatě určujeme, co by se mělo vyrábět a produkovat na úkor jiných oblastí. Tím je již zasaženo do konkrétních „herních aktů“ (Spielzüge). Ze strany Homanna by mohlo být takovéto jednání kritizováno, protože se jedná o zásah do koordinačních mechanismů trhu. Kritický pozorovatel vidí řadu oblastí, ve kterých je dobré zasáhnout intervencí a podpořit to co je možné objektivně považovat za hodnotné a cenné. Tržní hospodářství nedokáže ocenit ty, jež nemají čím platit nebo ty, o něž není zájem velkého počtu jedinců, to je velkou slabinou trhu. Při posuzování jeho morální kvality bychom si toho měli být vědomi.

3.1.1.2 *Solidární trh?*

V kapitole Morální kvalita tržního hospodářství uvádím jako dva hlavní důvody této obhajoby ze strany Homanna – efektivitu, kterou tento systém přináší a demokratický princip - na trhu je hlasy (nákupy) odměňován ten, který slouží druhému (bližnímu).

Bohužel to neplatí dokonale. Pokud vidíme trh v celosvětovém měřítku, pak nesmíme zapomínat na stamilióny lidí žijících v zemích třetího světa nebo v chudinských částech měst prvního a druhého světa. Tito stále ještě nejsou zapojeni do globální soutěže, protože nejsou pro trh zajímaví. Jejich kupní síla se často blíží nule a pro podniky z toho důvodů nejsou důležitou cílovou skupinou. Trh nás sice nutí sloužit druhému (bližnímu), ale jen tomu, kdo má zrovna čím platit. Má tedy trh i přesto svou morální kvalitu?

Je právě úlohou hospodářské etiky poukázat na ekonomický potenciál, který leží v chudých tohoto světa – jsou to lidé s levnou pracovní silou a obrovským potenciálem pro budoucí investice. V současnosti to některé firmy pochopily a investují velké objemy prostředků do zemí, kde by to bylo dříve nemyslitelné a nepochopitelné. Některé skupiny občanů západních zemí začínají mít obavy z levné pracovní síly, která je jejich přímou konkurencí. Pomysleme jen na Čínu, Indii a zbytek jihovýchodní Asie. To již nejsou země, které by vyžadovaly charitativní dary, naopak se staly našimi velkými konkurenty a v celé řadě oborů se stávají lídry trhu. Trhy a nadnárodní firmy objevují tento potenciál a my to můžeme pozorovat u našich západních sousedů ve Francii, Německu a postupně i u nás, kde dělnické odbory stávkují proti odlivu svých pracovních míst do zemí jihovýchodní Asie a třetího světa. Na tomto příkladu je dobře vidět, jak trh sám od sebe reaguje často „solidárněji“ než některé instituce, které byly založeny právě ke službě a podpoře chudých, utlačovaných a bezbranných. Firmy určitě nevede k přesunu pracovních míst do třetího světa jejich morální touha po pomoci chudým. Je to zase jen jejich snaha o dosažení vlastních cílů a zisků, ale tím nevědomky pomáhají právě těm nejchudším a nejpotřebnějším, umožňují, aby i tato část světové populace využívala výhod globálního tržního hospodářství. Otvírají se tím nové trhy a možnosti, tím je mimo jiné přispíváno k vytváření mezinárodního rámcového řádu.¹⁹⁶ Konzument na západě totiž vyžaduje, aby zboží, které konzumuje a utrácí za něj své peníze, bylo vyrobeno podle západních standardů, pokud se týká jeho kvality, bezpečnosti, ale i podmínek, za kterých bylo vyrobeno. K popularitě výrobku jistě nepřispěje, když konzumentka z Německa zjistí, že bylo vyrobeno za pomoci dětské práce nebo za otřesných hygienických podmínek pro dělníka. Tím je možná nevědomky od konzumentů vyžadována úprava rámcového řádu tak, aby odpovídal západním

¹⁹⁶ Podrobněji o problematice přesouvání pracovních míst do potřebných regionů pojednává: STEINGART, G. *Globální válka o blahobyt, Nové rozdělení světových finančních trhů*. Piper Verlag, 2006.

normám a předpisům. Samozřejmě najdeme celou řadu případů, kdy se takto neděje a kdy existují značné mezery a rozdíly v kvalitě předpisů v prvním a třetím světě. Média i v České republice se tomuto tématu čím dál více věnují a ukazují, že dnešní stav není v žádném případě ideální, poměry dělníků ve třetím světě často připomínají situaci dělníků v továrnách na začátku průmyslové revoluce v Evropě. Nicméně jednou z výhod globálního trhu je právě tento tlak na unifikaci norem a pravidel, která bude konzumenty z prvního světa čím dál více vyžadována. V tomto můžeme vidět naději, kterou globalizace přináší, naději v to, že se pracovní podmínky dělníků třetího světa budou zlepšovat a přibližovat západnímu standardu. Nakonec to zřejmě povede i k narovnání mzdových rozdílů a to by mohlo zastavit odliv pracovních míst ze západních zemí.

Dokážeme-li vidět třetí svět ne jako trosku, která bez naší charity není schopná existence, ale jako ekonomický potenciál, který je ideálním místem s levnou pracovní silou a obrovskou možností pro odbyt našeho kvalitního zboží s vysokou přidanou hodnotou, pak možná bude naše pomoc tímto „tržním“ směrem daleko smysluplnější než jen cestou charity. V tom je třeba dát Homannovi za pravdu.

Trh jako takový má svou morální kvalitu, na druhou stranu nesmíme zapomínat na jeho nedostatky. Tržní hospodářství nesmí působit destruktivně, aby našlo podporu u široké veřejnosti.

1.15.2 Problematika komplexnosti dnešního hospodářství

Homann zastává názor, že ve složité situaci globálního tržního hospodářství, kdy žádný podnikatel neprodukuje své zboží sám, kdy výrobu ovlivňuje řada faktorů, z nichž většina má globální původ, kdy je každý výrobek složen z velké řady komponentů, které pocházející z nejrůznějších částí planety a na konečné produkci se podílí řada pracovníků, nemůžeme činit podnikatele zodpovědným za konečný výsledek jeho činnosti.¹⁹⁷

Je potřeba Homannovi přiznat, že komplexita a složitost, kterou dnes zažíváme, v globálním tržním hospodářství je obrovská a kontrolovat průběh výroby u všech subdodavatelů je obtížné. Často je jen těžko ověřitelné, zda subdodavatelská firma nepoužila při výrobě nějaké zakázané látky nebo nedovoleného postupu, jak to

¹⁹⁷ Srov. HOMANN, K.; BLOME-DREES, F.: *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 21

v poslední době můžeme pozorovat u řady čínských firem. Mezinárodní dělba práce není bezdůvodná, má svůj hluboký smysl, který jí poskytuje její efektivita. Následkem toho jsou však dlouhé výrobní cesty, které není lehké kontrolovat.

Na druhou stranu to nejsou argumenty, které by zbavovaly odpovědnosti za výsledek práce. I v globálním tržním hospodářství musí existovat kontrola nad kvalitou poskytovaných služeb, např. svých dodavatelů. A podnikatel je právě ten kontrolní mechanismus (jako zákazník svých dodavatelů), který si může a má vybírat zboží od té firmy, která produkuje kvalitní výrobky, protože tím ovlivňuje především kvalitu vlastního konečného zboží či služeb. Každá firma si vybírá své subdodavatele, kteří pro ni tisknou reklamní materiály, vytváří počítačové programy nebo dodávají komponenty konečného výrobku. Podnikatel by měl mít enormní zájem na tom (jako každý zákazník), aby zboží, které nakupuje, bylo kvalitní a podnikatel o to více, protože to ovlivňuje kvalitu jeho konečné produkce a tím i prodejnost jeho zboží, tedy hospodářský výsledek. I z tohoto důvodu by se konečný producent měl činit spolu zodpovědným za konečnou kvalitu svého výrobku.¹⁹⁸

Bylo by chybou, pokud bychom zcela rezignovali na podnikatelskou odpovědnost za jeho činy, výrobky a služby. Podnikatel má svobodu volit a to jej činí morálně odpovědným za své konání i v situaci kdy se zdá, že je svět složitý a nepřehledný. Pokud bychom nahlédli do historie podnikání, tak bychom zjistili, že on takový byl vždy, například když zohledníme nutnost rozhodování se a kontroly ve vztahu k dostupnosti informací a možností komunikace před několika staletími a dnes, máme v současnosti situaci poněkud jednodušší. Obchod a podnikání je riziková činnost a vždy jí byla, přináší velké možnosti, ale o to větší odpovědnost na nás klade. Argument náročnosti by nás té odpovědnosti neměl zbavit.

1.15.3 Otázka realizovatelnosti rámcového řádu na globální úrovni

Pro Homannovu koncepci má model „dilematických struktur“ podstatný význam, potvrzuje, že na trhu nemůže být odvoláváno pouze na individuální morálku. Klíčová je jeho teze o nutnosti rámcového řádu, který umožní vymahatelnost etického chování v situaci globálního tržního hospodářství, jedná se v podstatě o nastavení početní matice

¹⁹⁸ Je také třeba zmínit určité institucionální zakotvení kontrolních mechanismů ve výrobě. Značky kvality ISO umožňují odběrateli kontrolu samotného výrobního procesu a tím kvalitu konečného dodávaného zboží.

pro globální dilematické situace. Toho můžeme dosáhnout stanovením jasných pravidel, jejich kontrolou a sankcemi při nedodržení. Nemá nám jít o odstranění dilematických situací, ale o jejich efektivní využití, o jejich nastavení tak, aby vynucovaly u aktérů na trhu požadované tedy etické chování. Nebojovat proti snaze o zisk jedinců, ale upravit ji tak, aby vedla k obecnému dobru a celosvětové solidaritě.

I v tomto bodu Homannovy koncepce, jsou některé, nezodpovězené otázky. Žijeme v globálním světě, který nemá z celosvětového hlediska žádnou instituci, která by mu přímo vládla nebo kontrolovala dodržování uzavřených smluv a případně jejich překročení sankcionovala. První kroky tímto směrem již byly provedeny,¹⁹⁹ avšak stále tento stav není uspokojivý. Pokud máme vyjít z těchto dilematických situací jako vítězi, je třeba je začít řídit systémově v globálním měřítku – celosvětově. Dříve však musíme určit celosvětově platné normy a pravidla, ale ani zde neexistuje společná platforma.

Budeme se muset shodnout na určitém světovém étosu, který nám všem bude společný, na etických zásadách, které by tvořily určitý hodnotový základ, a které se objevují ve velkých náboženstvích a eticko-filosofických tradicích na celém světě, v určitém hodnotovém rámci, na kterém postavíme nový rámcový a kontrolní systém. O podobném globálním hodnotovém základu, přemýšlí Hans Küng²⁰⁰, který sice nalézá společné body etiky všech náboženství, jako je např. přikázání lásky k bližnímu nebo Zlatého pravidla, sám ale dochází k závěru, že pokud se chceme bavit o étosu v celosvětovém měřítku, musíme se prozatím zastavit na přibližných a obecných formulacích.²⁰¹ Pokud půjdeme hlouběji na diferenciovanější morálku, budeme nalézat rozdíly: například přikázání „nezabiješ“ je takovým obecným pravidlem, ale již jeho bližší upřesnění je sporné, jak dokazuje rozdílné chápání tohoto příkazu u muslima, který páchá sebevražedný atentát ve jménu Alláha a tím zabíjí nejen sebe, ale i další desítky lidí. Jiný důraz je kladen na toto přikázání v židovství a v křesťanství, zase úplně jiný v určitých větvích buddhismu, což se ukazuje na jejich přístupu k usmrcení zvířete. Podobně to bude ve vztahu k majetkovým právům a etickým pravidlům – vztah k úrokům v Islámu a naproti tomu sklony ke konzumnímu chování v civilizaci

¹⁹⁹ Myslím tím například vznik OSN, Mezinárodního soudního dvoru, Světové banky, Mezinárodního měnové fondu.

²⁰⁰ KÜNG, H. *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Vyšehrad, 2000.

²⁰¹ Tamtéž, s. 120-128. „Globální étos, světový étos není nic jiného než nutné minimum společných humánních hodnot, měřítek a základních postojů. Ještě přesněji: Světový étos je základní konsensus v závazných hodnotách, neodvolatelných kritériích a základních postojích, jimž přitakávají všechna náboženství navzdory svým dogmatickým rozdílům a jež mohou společně sdílet dokonce i nevěřící.“

západního typu.²⁰² Nejinak tomu je v hospodářské, sociální a ekologické sféře, kde se sice shodneme na základních hodnotách – víme, že je třeba zlepšit životní prostředí, že je třeba řešit chudobu ve třetím světě, ale konkrétních kroků je poskrovnu, jak dokazuje pokus o snížení emisí CO₂, stačí jeden stát, aby byl celý proces výrazně ohrožen. Cíl je u všech zúčastněných podobný, problém je shodnout se na cestě k tomuto cíli. Hans-Rimbert Hemmer říká: „*Díky často zcela kontroverzním filosofickým představám o spravedlnosti, bude těžké najít společná východiska pro stanovení konkrétních pravidel na celosvětové úrovni.*“²⁰³ Zřejmě se shodneme na tom, že chceme spravedlivý svět, ale otázkou je, zda se domluvíme na jednotné definici tohoto pojmu a na metodě pro uskutečnění tohoto cíle. Realizovat sociální spravedlnost v globálním měřítku bude velice složité, celosvětově existují zásadní rozdíly, nejen hospodářské, sociální, kulturní, historické, ale i klimatické a geografické. Docílit sociální spravedlnosti v tak různorodém prostředí bude proces pro řadu generací.

Model řízení dilematických struktur je inspirativní příklad, není složité nastavit početní matici pro dva zajatce nebo pro několik málo konkurentů v rámci jednoho odvětví, implementace v celosvětovém hospodářství bude velice složitá. Vezměme si například jen výši sankcí. Jak budou vysoké, nebudou mít v různých regionech světa, různou váhu, co bude například pokuta milion dolarů znamenat pro firmu jako je Shell a co pro malou naftařskou firmu v ČR? Dobře je tato problematika vidět na přístupu k emisním povolenkám. Chudé země argumentují tím, že si nemohou dovolit platit za emise tolik co rozvinuté státy světa, ty zase argumentují tím, že stejné podmínky musí být pro každého, pokud tento systém má být funkční. Nepovede toto stejné sankcionování k ještě větším rozdílům, k posílení vlivu současných mocných, kteří si pokutu budou moc dovolit nebo se jí vyhnout díky schopnostem svých dobře zaplacených právních zástupců?

Jiný příklad neschopnosti dohodnout se na základních kritériích a parametrech můžeme vidět i v rámci Evropské unie, v otázce dodržování konvergenčních kritérií, které mají za cíl zajistit udržitelný hospodářský růst.²⁰⁴ Evropská unie je v globálním měřítku poměrně jednotný útvar, má podobné náboženské kořeny, kulturu a společnou

²⁰² Srov. KLÖCKER, M.; TWORUSCHKA, M. *Wörterbuch – Ethik der Weltreligionen – Wirtschaft*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1995.

²⁰³ HEMMER, H. R. *Technologischer Fortschritt und Markteffizienz*, Wissenschaftliches Kolloquium des Rottendorf-Projekts – München na téma: Wie viel Reichtum verträgt die Erde? Hochschule für Philosophie, 17.1.2003. s. 7.

²⁰⁴ http://ec.europa.eu/ceskarepublika/information/glossary/term_63_cs.htm, 1. 1. 2010.

historii. Na příkladu konvergenčních kritérií je dobře znatelné, jak je těžké pro státy dodržet jednoduché zásady, na kterých se domluvily, v situaci kdy se jen minimálně změní podmínky jejich hospodářství, natož když světem zmítá hospodářská krize. Víme, že je často nemožné domluvit se i v rámci jednoho státu. Ani ekonomové se nedohodnou na tom, které finanční ukazatele jsou pro nás vlastně výhodné. Je to nízká nezaměstnanost, která vede lidi k jistotě pracovního místa a k jejich nepříliš velké iniciativě a snaze si toto místo udržet? Jaká míra inflace je ta správná? „*Ano většina ekonomů se shodne na tom, že hyperinflace je pro naše hospodářství škodlivá, ale jaká míra nízké inflace je pro nás ta nejprůzračnější, to je stálá otázka pro ekonomy?*“²⁰⁵ V takovéto situaci je těžké si představit společný konsensus napříč světem.

Homannova koncepce může být v řešení mnoha problémů nápomocná, nicméně má řadu otevřených otázek, na které ani Homann nedává jasnou a zřetelnou odpověď. Mluví sice o nutnosti globálně platného rámcového řádu, ale již se nezmiňuje o konkrétních krocích při jeho implementaci a realizovatelnosti. Otázka je, zda jsme vůbec schopni vytvořit a implementovat takovýto globálně platný rámcový řád.

1.15.4 Veřejné statky a jejich zneužívání

Problém, který byl zmíněn v předcházející kapitole, souvisí s využíváním veřejných statků. Tato kapitola se zaměří blíže na tuto problematiku ze sociálně etického úhlu pohledu.

Veřejné statky se vyznačují tím, že z jejich konzumu není nikdo vyloučen, zatímco u soukromých statků jsou ostatní z jejich využívání vyloučeni nebo je mohou využívat jen za určitých podmínek. Problematika zneužívání veřejných statků je jedním ze základních etických a ekologických problémů (znečišťování ovzduší a vodstva, plundrování deštných pralesů), ale i sociálních potíží (využívání společného vlastnictví státu, ale opomenutí přispívat na něj ve formě daní) dnešní civilizace. Nikdo nemůže být vyloučen z toho využívat čistý vzduch, ale přitom i čistý vzduch se dnes stává nedostatkovou komoditou a má nenahraditelnou hodnotu. Problémem je, že veřejné statky díky tomu, že jsou přístupné každému, neprocházejí přirozeně trhem, nikdo tedy nestanovuje jejich cenu, to znamená, nedochází u nich k ohodnocení, jako tomu je u soukromých statků. Lidé je, ve snaze dosáhnout svého maximálního prospěchu,

²⁰⁵ STIGLITZ, J. *Die Schatten der Globalisierung*. Berlin, 2002. s. 251.

zneužívají, bez toho aniž by se ohlíželi na ostatní spoluobčany, na vlastní budoucnost nebo na budoucnost svých dětí. Často to není ani ze zlého úmyslu, nutí je k tomu logika trhu. Homann tuto situaci dobře popisuje na příkladu s katalyzátory. „*Dokud nebyl nikdo zákonem zavázán k tomu, aby si nechal vestavět katalyzátor, probíhalo u většiny následující dilema: Když on sám vestaví katalyzátor, stojí ho to poměrně dost peněz, bez toho aniž by se kvalita vzduchu nějak výrazně zlepšila. Ale pokud ostatní vestaví také do svého auta katalyzátor,lepší se kvalita vzduchu podstatně, ale nyní může tento náš jednotlivec ušetřit hodně peněz tím, že sám katalyzátor nevestaví, uklidnit se může tím, že to jeho malé znečištění přírodě zase tolik neuškodí.*“²⁰⁶ K jakým následkům podobné uvažování vede, si dokážeme představit. Ten kdo si dovolí sám přispět svým výkonem např. k prospěchu životního prostředí na základě morální motivace chování, má jen malou možnost dospět k úspěchu, na druhé straně jen možnost toho, že jediný jednatel bude jednat defektně, nutí ostatní ke stejnému chování. Jaké řešení Homann navrhuje, aby na základě této logiky nedošlo k úplnému vydrancování přírody a ostatních veřejných statků? V podstatě odpověď byla už několikrát nastíněna v předcházejících kapitolách. Jedinec si v oblasti trhu může dovolit jen několik málo postupů, které dokáží smysluplně změnit běh věcí k vyšší morální kvalitě. Jedním z klíčových bodů je utváření rámcového řádu, vytvoření určitého kolektivního propojení, díky kterému se jedinci podaří lépe prosadit morální příkazy jeho svědomí. Co to znamená v případě veřejných statků?

Musí dojít k tomu, že veřejné statky dostanou svou peněžní hodnotu. Lidé by se měli pokusit co nejpřesněji vyčíslit jejich skutečnou hodnotu, i s tím, že určitý statek dostane hodnotu nevyčíslitelnou a tím bude z užívání vyloučen. Někomu se to může zdát barbarské snažit se např. vyčíslit hodnotu stromu, čisté řeky nebo ekologické rovnováhy, ale pokud se nám to podaří, dosáhneme dvou důležitých věcí:

1. Omezíme nekontrolovatelné využívání zdrojů s tím, že budou dány alespoň částečné mantinely pro jejich využívání v podobě ceny.
2. Dokážeme podnítit iniciativu a angažovanost, která je v každém jedinci a nasměrujeme ji správným směrem. Dostaneme mechanismus, kterým na mezinárodní úrovni dokáže spravedlivěji nakládat s jedním z nejpálčivějších problémů dneška a tím je ekologie. Na některých úrovních jsou vidět první

²⁰⁶ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 75.

náznaky cesty správným směrem, myslím teď například mezinárodní trh s emisemi.

Problematika veřejných statků na příkladu Kjótského protokolu

Logika trhu s emisemi se shoduje s Homannovou koncepcí. Hlavní myšlenka tohoto postupu by mohla znít následovně: Státy a jejich firmy mají možnost vypustit do ovzduší určité přesně dané množství skleníkových plynů, přičemž cílem je stanovit takové limity, které v konečném důsledku povedou, budou motivovat, ke snížení emisí. Stát potažmo firmy mají dvojí možnost: buď zavedou opatření, která povedou ke snížení emisí na stanovenou míru nebo si koupí povolenky od státu (firem), kterým se podařilo snížit emise i pod stanovené limity.

Trhem s emisemi je možné docílit požadované iniciativy. Tím že se vlády domluvily na tomto obchodním řešení, podnítily zájem podniků a firem o investice do nových technologií, podnítily iniciativu jednotlivců, kteří uvidí v ekologii nový zdroj příjmů a nasměrují svůj potenciál jak intelektuální, tak kapitálový do této oblasti.

Česká Republika na tomto systému vydělala nemalé prostředky.²⁰⁷ Článek, který zde cituji, informuje o prvním případě uskutečněného obchodu podle Kjótského protokolu v ČR. Píše se v něm o příležitosti, která umožnila obcím vydělat několik desítek miliónů korun na základě jejich ekologického počínání z minulosti. Nejedná se o prodávání čistého vzduchu do ciziny jak toto počínání bylo komentováno ve zpravodajství televize Nova²⁰⁸, ale spíše o první krok správným směrem, tím myslím přivedení ekologie na trh a povzbuzení iniciativy a angažovanosti všech pro rozumné aktivity v duchu ochrany životního prostředí. Kotelny v nichž se místo uhlí spaluje dřevní štěpka nebo sláma, se několika českým obcím vyplatí dvakrát. Vyčistí se jim vzduch a díky tomu ještě dostanou od holandské vlády desítky miliónů korun.

Vyspělé země se v japonském Kjótu zavázaly, že omezí vypouštění skleníkových plynů, především oxidu uhličitého, které přispívají ke globálním klimatickým změnám. Kjótský protokol přitom umožňuje i to, aby státy, které budou mít se splněním mezinárodní úmluvy problémy, koupily část emisí od země, která sníží množství skleníkových plynů více než se zavázala. Evropská unie přitom musí mezi lety 2008 až

²⁰⁷ BAROCH, P. Obce prodávají ušetřené skleníkové plyny Holanďanům. *Hospodářské noviny*, 30. července, 2003. Tímto způsobem získané peníze také financují dotační program Zelená úsporám, který je jedním z největších současných dotačních projektů pro financování úspor energií v soukromých rodinných domech.

²⁰⁸ Ze dne 2. 8. 2003

2012 omezit emise plynů, které vznikají především spalováním fosilních paliv, o osm procent oproti roku 1990. Jelikož s tím bude mít únie problémy, chce si pomoci i nákupem „ušetřených plynů“ od jiných zemí. V Česku přitom klesly emise o zhruba dvacet pět procent, takže teoreticky může sedmnáct „ušetřených“ procent prodat a vydělat na tom až miliardy korun. Holandská vláda chce nakoupit část „čistšího ovzduší“ od malých českých obcí, které přestaly spalovat neekologické uhlí, a místo toho topí a ohřívají vodu v kotlích na biomasu. Právě díky této výměně paliva vypustí obce do ovzduší méně skleníkových plynů.²⁰⁹

Jiný příklad použití této strategie by mohl být následující. Není vhodné nařizovat vládám v Jižní Americe, že nemají kácet deštné pralesy, aniž by jim mezinárodní společenství nějak pomohlo povzbudit jejich ekonomiku. Bylo by krátkozraké vyžadovat ekologickou snahu od jedné skupiny zemí (ještě k tomu ekonomicky slabých), zatímco jiné (ekonomicky silné) přispívají k poškozování životního prostředí stejnou měrou. Jedna z alternativ by byla zavázat smluvně vlády států v Jižní Americe ke zřízení národních parků, a za to by jim mohla být odpuštěna část jejich dluhů. Nebo státy, které nejvíce znečišťují ovzduší díky své průmyslové výrobě, budou platit určitou částku těmto státům jako kompenzaci (viz. citovaný příklad). Kdyby se nám podařilo zainteresovat země třetího světa na větší ochraně vlastního životního prostředí výměnou za část dluhů těchto zemí, byla by to situace, kterou angličtina označuje win-win (stav výhody na obou stranách). Chudé země by smazaly část svých dluhů a zlepšily životní prostředí nejen pro své občany, ale pro všechny obyvatele planety. Nejednalo by se jen o charitativní dar zemí prvního světa, ale o tržní výměnu, která by pomohla všem.

Kritika Kjótského protokolu

V první části této kapitoly jsem se zaměřil na pozitivní příklady aplikace Homannovy teorie při využívání veřejných statků. Existují také kritické komentáře k systému tvorby rámcového řádu na celosvětové úrovni a dokládají to právě příkladem nefunkčnosti Kjótského protokolu.

V současnosti (podzim 2009) se horlivě diskutuje o budoucnosti Kjótského protokolu a s tím se vynořují i kritické hlasy k této úmluvě, které odkazují na to, že se ve skutečnosti nedaří snižovat emise skleníkových plynů.²¹⁰

²⁰⁹ Stejný model financování úsporných opatření u nemovitostí využívá program Zelená úsporám: www.zelanausporam.cz

²¹⁰ Nondek, L. *Přichází čas pohřbit Kjótský protokol?*: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/74/>, 18.4.2009

Proč tento systém doposud neukázal svoji účinnost?

1) Princip obchodu s emisemi se neobjevuje v mezinárodní ekonomice poprvé. Máme například zkušenost s úspěšným obchodováním s povolenkami na emise oxidu siřičitého (jež tyto emise v USA 80. let při velmi nízkých nákladech snížil). „Problémem je, že pro emise oxidu uhličitého je tento systém zcela nevhodný. Úspěch snižování emisí oxidu siřičitého byl dán tím, že existovalo dostupné a levně přepravitelné nízkosírné uhlí. Navíc obchodování bylo omezeno na velké uhelné elektrárny, které mají srovnatelné technologie, víceméně přirozený monopol a žádnou zahraniční konkurenci. Obchodování s emisemi oxidu uhličitého oproti tomu zahrnuje nejen výrobu elektřiny, ale i výrobků, jako jsou ropné chemikálie a paliva, plasty, čpavek, hliník, cement, ocel, keramika, sklo nebo celulóza, které mohou být snadno dovezeny z rozvojových zemí (Čína, Indie, Mexiko apod.). Mnohé výroby zatížené nákupy povolenek se z EU přesunou do zahraničí – a globální emise se nesníží.“²¹¹

Opět zde tedy narážíme na problematiku dilematických situací. K tomu aby Kjótský protokol začal být účinný, potřebujeme souhlas většiny zúčastněných. Kjóto ukazuje jak obtížné je získat takový souhlas od většiny, ale problém vyvstává i ve chvíli kdy většina souhlasí, neboť je pořád někdo kdo může nesouhlasit. Ten bude na trhu vždy zvýhodněn, protože bude moci vyrábět levněji, nezatížen nutností implementovat nové technologie nebo si koupit povolenky. Trh poté bude nutit firmy, aby do těchto zemí přesunuly svou výrobu a k žádné úspoře emisí nedojde.

2) Dalším protiargumentem je kolísání cen povolenek, destabilizující podniky i trhy průmyslových komodit, které znesnadňují jakékoliv plánování a tvorbu cen. Důvodem této nestability jsou často politická rozhodnutí, která jsou na celoevropské a celosvětové úrovni špatně predikovatelná. Například „Evropská komise oznámila v květnu 2006, že původních 15 členů EU sníží emise do roku 2010 jen o 0,6 procenta ve srovnání s úrovněmi roku 1990. Cílem Kjótského protokolu je 8 procent do roku 2012. Když se tento fakt objevil, cena povolenek padla o dvě třetiny.“²¹² Tento systém nezpůsobil potíže jen velmi málo zemím. Systém obchodu s emisemi je z velké části závislý na dobré vůli zúčastněných, ale tato dobrá vůle je často atakována celou řadou nebezpečí a proměnných jako jsou:

²¹¹ Tamtéž,

²¹² GREENSPAN *Věk turbulencí, Dobrodružství ve světě globální ekonomiky*. s. 472.

konkurence, finanční krize, změny vlád, nové vědecké poznatky, nálady ve společnosti, atp.

- 3) Složitý a byrokratický systém, velké transakční náklady na obchodování a možnost podvodů jsou dalšími důvody, proč je systém obchodu s emisemi jen málo účinný. Navíc jej Evropská komise EU vyvíjela bez konzultací s možnými dalšími účastníky (Japonsko, Kanada, Norsko, Švýcarsko, o USA nemluvě), a není tedy jasné, zda tento systém bude zemím mimo EU vyhovovat. V podstatě jakoby si na sebe EU šila další překážku obchodu, kterou ostatní ve světovém hospodářství nemají.
- 4) Obchod s povolenkami je další daň. Pokud je tato daň příliš vysoká bude celá řada firem nucena zvýšit ceny, což je učiní méně konkurenceschopnými, budou rušena pracovní místa a reálné příjmy dělníků klesnou. Může nějaký národní parlament odhlasovat uložení nákladů voličům, když se výhody jeho rozhodnutí rozplynou po celé zeměkouli, zcela nezávisle na tom, odkud úspory oxidu uhličitého přicházejí? To bude otázkou pro současné politiky a zároveň jejich velkou zkouškou.

Na příkladu s vypouštěním oxidu uhličitého vidíme jak obtížná bude dohoda a utváření rámcového řádu na globální úrovni. *„Vypouštění oxidu uhličitého do atmosféry je zrovna tak porušováním vlastnického práva, jako kdybych vyhazoval své odpadky na sousedův dvůr. Avšak ochraňovat taková práva a odhadovat náklady jejich porušování je krajně obtížné, protože monitorování těchto nákladů je neproveditelné.“*²¹³

Shodneme se na tom, že musíme omezit emise, ale zda se dokážeme dohodnout o cestě k tomuto společnému cíli, je již otázkou. Stejná situace a problémy nás čekají v jakékoliv jiné oblasti, ve které bychom na globální úrovni chtěli implementovat rámcový řád platný pro každého. Na cíli se shodneme, otázka je zda jsme schopni se dohodnout na společné cestě k tomuto cíli, zda budeme ochotni ustoupit svým partikulárním zájmům a zda nám takový ústupek konkurence dovolí. V každém případě je Kjótský protokol pro lidstvo velkou lekcí.

²¹³ GREENSPAN *Věk turbulencí, Dobrodružství ve světě globální ekonomiky*. s. 473.

1.15.5 Moralizující kritika Homanna

Zamyšlení nad Homannovou koncepcí by nebylo kompletní pokud by tato práce nezohlednila i názory, které se dají označit za moralizující a které jsou asi nejčastější kritikou Homanna a jeho koncepce. Takové názory často vycházejí z povrchní znalosti Homannova příspěvku a z nepochopení základních ekonomických zákonitostí, na kterých Homann staví svoji koncepci. Na druhou stranu takové postoje představují většinový názor kritiků a Homann na ně často ve svých komentářích reaguje. Pro tuto kapitolu jsem vybral názory jednoho takového kritika, kterým je T. Wieczorek. Wieczorek je reprezentantem angažovaného křesťana, který svoje názory na Homannovu koncepci představuje v článku: „*Křesťan, farizejové a ekonomická etika*“.²¹⁴

Wieczorek začíná svůj článek zamyšlením nad tím jak je možné, že jsou na zemi extrémně bohatí lidé a na druhou stranu extrémně chudí. „*Lidé umírají hladu, zatímco jiní se koupou v šampaňském.*“ Obě skupiny jsou podle něho siamská dvojčata, kdyby totiž nebylo bohatých, nebyli by ani chudí. Bohaté v článku nepřimo viní za utrpení chudých. Tato myšlenka se v podstatě vine jako červená niť celým jeho článkem. Pokud bychom použili ekonomické terminologie, je to příklad paradigma hry nulového součtu. Na zemi je podle těchto názorů omezené množství zboží a služeb, z toho důvodu, pokud má někdo přebytek, musí jiný trpět nedostatkem. Homannův přístup k takovýmto myšlenkám jsem představil v kapitole „*Moderní hospodářství jako hra nulové součtu?*“. Obchodování v rámci globálního tržního hospodářství je v této kapitole líčeno jako tvorba přidané hodnoty, která pomáhá nejen těm bohatým, ale především těm, kteří žijí v nedostatku.

Wieczorek ve zmiňovaném článku vnímá ekonomickou etiku jako obhajobu hrabivosti a tržního hospodářství a jako jednoho z hlavních představitelů tohoto pojetí ekonomické etiky uvádí Homanna. Křesťanský obraz člověka je pro něj naprostým opakem, je spojen s pojmy jako je láska k bližnímu, srdečnost, solidarita, odevzdání se a dělení se.

²¹⁴ WIECZOREK, T., *Christus, die Pharisäer und die Ökonomische Ethik*, www.zeitfug.de/print.php. 24.10.2007

Tržní hospodářství nazývá ideologií, která je ohrožením tohoto křesťanského obrazu člověka, altruismus a solidarita jsou podle něj „*neprátely na smrt totálnímu trhu*“.²¹⁵ Pokud by lidé žili podle učení Ježíše Krista, byl by to konec tržního hospodářství. V jiné části vědomě cituje komunistický manifest. Naštěstí, podle Wiczorka, nikdy nedošlo k úplnému prosazení trhu, což vidí jako důsledek silného zakořenění křesťanského obrazu člověka ve společnosti, která prosazení trhu brání. Důkazem toho je prý neutuchající charitativní angažovanost, paradoxně uvádí jako příklad bující charity jeden z nejrozvinutějších trhů světa, kterými jsou bezpochyby Spojené státy americké. Wiczorek vidí v křesťanské solidaritě konkurenci k současné podobě tržního hospodářství. Na příkladu solidarity při povodních ukazuje sílu charity a rozdělení, přičemž poukazuje na statečnou solidaritu běžného občana, který dává svých 100 EURO na pomoc potřebným a ptá se, kde jsou miliardy těch superbohatých. Na základě toho, že chudí jsou ochotni se podělit, zatímco bohatí ne, vyvozuje nutnost znovuzavedení progresivního zdanění občanů.

Příklady takovéto argumentace dokazují, jak těžká a ve většině případů sysifovská práce je logická argumentace, která se odvolává na výhody, které trh nabízí a na pozitiva, která přináší. Uvažování o podobných společenských otázkách je často ovlivněno prapředstavami, které jsou hluboko uloženy v myslích a ovlivňují uvažování o těchto problémech. Často jsou tyto postoje ovlivněny výchovou, socializací a obrazy, které se vytvářejí od dětství. Jsou lidé, kterým je možno dlouze argumentovat výhodami a pozitivy, které trh přináší celé společnosti, oni s touto logikou budou souhlasit do té doby, než se z těchto premis vyvodí závěr. Logika těchto argumentů je nepřesvědčí v tom, že trh a kapitalismus by byl lepší volbou než komunismus. Proč je tomu tak? Odpověď hledejme v psychice člověka. Taková skupina lidí bude mít vždy před očima podnikatele a vlastníka kapitálu, který vykořisťuje dělníka a jeho rodinu: „*Kapitalista si přivlastňuje produkt jeho práce*.“ Nemůžeme se divit těmto zakořeněným představám, zvláště pokud velká většina populace byla ovlivňována komunistickou propagandou, která stavěla před oči obraz kapitalisty vykořisťovatele, jako obhajobu svého brutálního konání. Člověk který se nestavěl režimu na odpor, musel tento obraz přijmout, aby jeho psychika neutrpěla vážnější újmy. Psychologie dokazuje, že člověk nedokáže dlouhodobě žít s pocitem viny, svoje chování si musí, alespoň ve své mysli obhájit. Takovou obhajobou může být i obraz, který mu ukazuje, jak by svět znovu vypadal,

²¹⁵ Srov. WIECZOREK, T., *Christus, die Pharisäer und die Ökonomische Ethik*, www.zeitfug.de/print.php. 24.10.2007

kdyby nebylo strany, která nás od takového zla ochrání. Tento obraz z jejich hlav nikdo nevyjme a vždy bude jejich uvažování o věcech veřejných ovlivňovat.

Samozřejmě je i nutné dodat, že v raných fázích kapitalismu se setkáváme s celou řadou příkladů brutálního zacházení s dělníky a jejich rodinami, jako byla dlouhá pracovní doba, dětská práce, otřesné pracovní a hygienické podmínky v továrnách, nízké mzdy a téměř otrocká práce. Faktem také je, že se s podobnými praktikami setkáváme v některých rozvíjejících se ekonomikách dodnes a to rozhodně nepřispívá k obhajobě tržního hospodářství a kapitalismu.

Wieczorek v druhé části článku nearchumentuje již jen proti Homannovi, ale vzhledem k tomu, že podobné názory jako Homann zastává širší skupina hospodářských etiků, viní z neetičnosti, nesolidarity a obhajoby hrabivosti celou ekonomickou etiku. Tvrdí, že ekonomická etika není ve skutečnosti vědou, ale apologií. „*Ona nezkoumá nezaujatě a otevřeně realitu, nýbrž má za úkol realitu, totiž jasně zřetelnou sociální nespravedlnost, obhájit.*“²¹⁶ Pokračuje dále ironicky hlavními úkoly, které podle něj hospodářská etika má:

- Odejmout podnikatelům špatné svědomí, které mají z toho, že musí jednat na základě principu maximalizace zisku.
- Diskreditovat „závist“ křesťanského obyvatelstva a ukázat, že hrabivost je vzorem křesťanského jednání.
- Očerňovat solidaritu. Cílem ekonomické etiky je, podle Wieczoreka, dokázat, že ten, kdo jedná na základě maximalizace zisku, jedná sociálně. To je podle něj jednoznačný útok na solidaritu.

Logika argumentu: trh je solidárnější než rozdělování, vede podle Wieczoreka logicky k tomu, že každý cent, který je podnikatelem utracen například pro oběti povodní, byl utracen zbytečně. Místo toho měl prý podnikatel, dle této logiky, uplatňovat princip maximalizace zisku.

Pokud logika trhu přikazuje podnikateli uskutečnit obchod za každou cenu, pak to znamená, jako již ve výše citovaném případě, že například obchod se zbraněmi do

²¹⁶ WIECZOREK, T., *Christus, die Pharisäer und die Ökonomische Ethik*, www.zeitfug.de/print.php. 24.10.2007. s. 4.

oblasti, kde hrozí eskalace násilí, je nutné uskutečnit. Tím podle Wiczoreka podnikatel přispívá k hromadnému vraždění a vyhlazování nevinných obyvatel.

Princip maximalizace zisku také zabraňuje spolurozhodování zaměstnanců v podniku, neboť zaměstnanci nebudou zisk vždy stavět na první místo a tím tento princip narušují.

Protože navyšování mezd nejnižším příjmovým skupinám vede ke zvyšování nezaměstnanosti, nebude dle principu maximalizace zisku managementem uplatňováno.

Tím, že je podnikatel vystaven globálnímu trhu, nutí jej to k automatickému znečišťování životního prostředí, protože není možné donutit jeho konkurenci na celém světě k dodržování stejných ekologických předpisů a tím srovnat možné náklady. Tím pádem podnikatel následující princip maximalizace zisku znečišťuje přirozeně své životní prostředí.

Ta stejná logika platí i u dětské práce. Zatímco v Evropě je dětská práce něco nepřipustného, nutí asijská konkurence i firmy ze západu využívat tohoto nástroje ke snížení nákladů.²¹⁷

Z těchto tvrzení vyvozuje Wiczorek jeden hlavní závěr, pokud uznáme princip maximalizace zisku jako hodnotu, pak to bude znamenat, že ti nejúspěšnější podnikatelé jsou zároveň nejlepší křesťané. Pak také budeme moci zbožnost společnosti vyčíst z vývoje hodnoty akciových kurzů.

Při hodnocení názorů Wiczoreka je nutné zdůraznit, že vše poněkud přiostrňuje a tím se v každém případě dopouští vědecké neobjektivity. Například neustále útočí proti principu maximalizace zisku, jako proti údajné nejvyšší hodnotě, kterou Homann a s ním i ekonomická etika uznává. To ovšem není pravdou. Homann skutečně uznává princip maximalizace zisku jako jednu z hodnot, nicméně pokud definuje vůdčí hodnotu etiky pro jeho koncepci, tak sám říká, že jí je solidarita mezi lidmi, kterou odůdodňuje například principem, který se objevuje ve vícero náboženstvích a filosofických směrech a tím je zlaté pravidlo. „*Co chceš, aby jiní činili tobě, to čini i ty jim!*“

²¹⁷ Srov. WIECZOREK, T., *Christus, die Pharisäer und die Ökonomische Ethik*, www.zeitfug.de/print.php. 24.10.2007

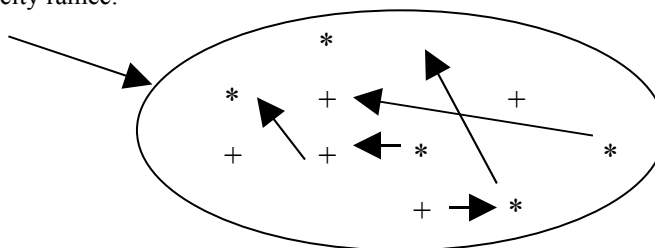
Problém s názory podobnými těm, které v citovaném článku prezentuje Wieczorek je, že vytváří určité podhoubí radikálním skupinám na levém břehu politického spektra. Ne náhodou cituje Wieczorek komunistický manifest a jako vzory správného pochopení globální situace odkazuje na některé radikální biskupy z latinské ameriky. To je obecně velice nebezpečná praxe. Právě na základě této paušalizace, zjednodušování a fanatické argumentace vzniká nenávistné podhoubí, které rozděluje svět na ty dobré (dle Wieczoreka ty chudé) a zlé (bohaté). To vede ve společnosti ke sporům a násilí. Pravda není takto černobílá. Úkolem ekonomické etiky je vidět hlubší souvislosti problémů, se kterými je dnešní společnost konfrontována a umožnit dialog mezi etikou a ekonomikou, tak aby bylo možné nalézt reálné způsoby řešení hospodářsko-etických dilemat.

1.16 Jiné možnosti řešení hospodářsko-etických dilemat v globálním tržním hospodářství

S Homannem je možné souhlasit do té míry, pokud řekneme, že jeho koncepce tvoří dílčí odpověď na problematiku dilematických situací v moderním tržním hospodářství. Je to koncepce odvolávající se na institucionální etiku, která je v moderní společnosti nepochybně důležitým elementem a asi jen těžko si lze představit existenci tohoto systému bez ní. Takto implementovaná etika do řádu pravidel, norem, smluvních ujednání, zákonů, ústavy a lidských práv tvoří určité minimum etiky, o které se sice můžeme opřít, ale v rámci které se můžeme ještě velice dobře pohybovat a tvořit další nápomocné a prakticky použitelné teorie pro morální chování v systému tržního hospodářství. I Homann uznává možnost využití individuální morálky v rámci tržního hospodářství, ale dál tyto myšlenky nerozvíjí.

Představme si Homannovu koncepci jako určitý kruh, v rámci kterého se aktéři pohybují. Tento kruh tvoří určité krajní mantinely, které nesmí být aktéry překročeny, ale chování těchto aktérů v kruhu (chování k sobě samému a druhým) už je na nich samotných. V rámci tohoto kruhu je prostor pro další tvorbu smysluplných a využitelných hospodářsko-etických koncepcí, které umožní lidštější, úspěšnější a smysluplnější život pro nás všechny (viz. obr. č. 7).

Homannova koncepce tvořící určitý rámeček.

obr. 7 To jak budou probíhat jednotlivé vztahy mezi aktéry už je na nich samotných. V rámci tohoto mantinelu se iniciativě meze nekladou. Jednotlivé šipky uvnitř kruhu znázorňují aktivitu jednotlivých subjektů.

Tato kapitola si klade za cíl konfrontovat koncepci Karla Homanna s jinými autory a jejich hospodářsko-etickými koncepcemi, kteří také hledají možnosti morálního jednání v dnešní společnosti nebo ve svých publikacích uvádějí důležité postřehy k této problematice.

1.16.1 Amartya Sen

Amartya Sen ve své knize *Etika a ekonomie* vychází ze skutečnosti, že ekonomie (Homann používá ve své koncepci spíše termín ekonomika) má historicky své kořeny v morální filosofii. Na této jejich společné minulosti je založena i jejich podobnost, některé výchozí premisy a snad i základ jejich společného budoucího dialogu. „*Adam Smith považovaný za ‚otce moderní ekonomie‘ byl morálním filosofem na univerzitě v Glasgow. Předmět ekonomie se po dlouhou dobu chápal jako jedna z odnoží etiky. Fakt, že se ekonomie vyučovala donedávna na univerzitě v Cambridge pouze jako jedna z částí ‚Moral Science Tripos‘, není než dokladem tradičního pojetí ekonomie.*“²¹⁸

V podstatě je možno tvrdit, že ekonomie čerpá ze dvou odlišných zdrojů a oba jsou určitým způsobem spojeny s politikou, byť každý trochu jinak: v prvním případě jde o etiku, ve druhém pak o cosi, co bychom mohli nazvat inženýrstvím. Počátky pojetí spojovaného s etikou lze vypátrat přinejmenším již u Aristotela. V samém úvodu *Nikomachovy etiky* vztahuje Aristoteles předmět ekonomie k lidským cílům a poukazuje na to, že se zabývá bohatstvím. „*Život výdělečný je jaksi násilný a jest zjevné, že bohatství není tím hledaným dobrem, jest totiž užitečné pro něco jiného.*“²¹⁹

V prvním případě jde o oblast lidské motivace, která se vztahuje k širší etické otázce: Jak by měl člověk žít? V druhém případě se jedná o posouzení společenské prospěšnosti.

²¹⁸ SEN, A. *Etika a ekonomie*. s. 14 a následující.

²¹⁹ *Nikomachova etika*, I.1-I.5

Aristoteles spojoval tento aspekt s cílem dosažení lidského dobra. „*Vždyť milé jest dosáhnouti dobra i pro jednotlivce, krásnější však a ve větší míře božské dosíci ho pro národ a obec.*“²²⁰ Toto etické hledisko společenské prospěšnosti se nesmí ve svém hodnocení zastavit na nějakém zvoleném bodě, například na uspokojivé efektivnosti, ale musí být plně etické a brát v úvahu širší pojetí dobra. Etika by měla vždy zdůrazňovat, že zisk a efektivita není nejvyšším požadovaným cílem.

Druhým přístupem k ekonomii, který Sen zmiňuje je přístup inženýrský. Pro tento model je podle Sena důležité hledisko logistické. Otázky typu co je lidské dobro nebo jak by měl člověk žít, jsou zde druhořadé, cíle jsou považovány za přímo dané a předmětem zkoumání je nalézt vhodné prostředky, jak jich dosáhnout. Inženýrský přístup je spjat s tím odvětvím ekonomie, které se vyvinulo z technicky orientované politické teorie.

Senovým cílem je ukázat, že závažné otázky vyplývající z etického hlediska motivace a společenského prospěchu musí nalézt důležité místo v moderní ekonomii, současně však nechce popřít, že inženýrský přístup má také ekonomii mnoho co nabídnout. V dílech významnějších ekonomů lze v různé míře vystopovat oba tyto rysy, je zřejmé, že etickým otázkám se jedni věnují důkladněji než druzí. „*Větší vliv mají například na práce Adama Smitha, Johna Stuarta Milla, Karla Marxe či Francise Edgewortha, menší je jejich podíl v dílech Williama Pettyho, Francois Quesnaye, Davida Ricarda, Augustina Cournota nebo Leona Walrase, kteří se v ekonomii zabývali více problematikou logistickou a inženýrským přístupem.*“²²¹ Ani jeden z těchto přístupů není samozřejmě v žádném smyslu dokonalý a ekonomie se proto musí zabývat otázkou jejich rovnováhy.

Ekonomie obsahuje dva směry, které jsou důležité pro její studium a tedy i pro studium hospodářské etiky: směr „*etický*“ a „*inženýrský = logistický*“. Homann se soustředí na logiku argumentu, na racionální pohnutky a prvky řízení, kterým moderní management říká „*tvrdé*“. Takový management využívá k řízení firmy přesné normy, pravidla, předpisy, ujednání a zákony. Moderní management zná, ale i jiný způsob řízení a to pomocí tzv. „*měkkých prvků*“ řízení. Ty jsou naopak více založeny na vzájemné důvěře, ohledu a pozitivní motivaci. Tedy prvky, které vycházejí spíše z neformálních

²²⁰ Nikomachova etika I.1

²²¹ SEN, A. *Etika a ekonomie*. s. 17.

vztahů, atmosféry důvěry v podniku, nepsaných pravidel, zvyků, rituálů nebo přátelské prostředí a podnikové kultury oproti těm tvrdým, které spíše zdůrazňují přesně stanovená pravidla, normy, řády a kontrolu. Jako autor patří Homann spíše do „inženýrského“ přístupu k ekonomii. Homann zmiňuje využití měkkých prvků řízení pouze okrajově a nevěnuje jim ve své práci podstatnější roli, což je v každém případě jednou ze slabin jeho práce. Ukazuje se, že právě měkké prvky začínají hrát stále klíčovější roli při řízení a někdy jsou podstatnější než psaná pravidla a normy.

Dalším důležitým aspektem, na který Sen poukazuje a jenž je u Homanna opominut, je určitý nejen historicky daný vztah mezi etikou a ekonomikou. Etika a ekonomika nejsou dvě navzájem si konkurující vědy, ba naopak oni mají společné kořeny a často i společná východiska. Oběma přeci jde o uspokojování potřeb člověka, o efektivní využití zdrojů a hospodárné nakládání s nimi. Společným předmětem jejich zkoumání je člověk a jeho život ve společnosti, jeho dobro a obecné dobro. Ekonomice jde také o toto obecné dobro, ona je jednou z dílčích disciplín při této cestě za obecným blahem. Vytvořila si vlastní názvosloví, aby mohla operovat, ale její hlavní cíl je stále stejný, tím je uspokojení potřeb a přání lidí, ať už se to někdy jmenuje nižší inflace, míra nezaměstnanosti nebo růst HDP.

Homann je dualista, jako by vždy viděl etiku a ekonomiku v určitém konfliktu (dilema) vůči sobě, který svou koncepcí chce řešit. A. Sena dokazuje, že etika a ekonomika mají více společného, než si myslíme a není nutné je vidět vždy v opozici vůči sobě. Měli bychom jen hledat cestu jejich společného dialogu a učit pochopení jejich skutečného předmětu zkoumání.

1.16.2 Integrativní podnikatelská etika Petra Ulricha

Peter Ulrich je Švýcar působící na institutu pro hospodářskou etiku ve švýcarském St. Gallen. Jeho názorem je, že hospodářství by mělo sloužit člověku a jeho rozvoji, nikoliv naopak. Ekonomická logika nemůže mít primát nad etikou, Ulrich spíše zastává pravý opak tedy primát etiky nad ekonomikou, což jej v určitém ohledu staví do opozice vůči Homannovi.

Zmínil jsem, že Homannovu koncepci považuji určitým způsobem za hraniční příspěvek, který se odvolává především na zařazení etiky do rámcového řádu. Jsou ale autoři a mezi nimi právě Ulrich, kteří vidí určitý manévrovací prostor i v mezích tohoto

rámce. Podle nich je možné uplatnění různých modelů, které mohou napomoci etickému chování v tržním hospodářství, a není při tom nutné spoléhat pouze na etiku implementovanou do rámcového řádu. Několik z nich představuje i pět tezí „*Integrativní podnikatelské etiky*“ Petra Ulricha.²²² Tato kapitola si klade za cíl je krátce představit a ukázat tím jiné možnosti řešení hospodářsko-etických dilemat v moderním tržním hospodářství.

Stejně tak jako Homann vychází Ulrich z představy světa rozděleného ideově na dvě koncepce, světa, kde vládne na jedné straně ekonomická racionalita a na druhé straně etické představy. Ulrichovou stěžejní myšlenkou je spojení těchto dvou, na první pohled protichůdných směrů, v jednu (integrativní) koncepci sociálně etické racionality.

Teze č. 1 – Moderní hospodářská etika začíná kritickou reflexí tradičního podnikatelského étosu.

Ulrich se oproti Homannovi snaží o poněkud jiný druh argumentace. Z menší části je to způsobeno tím, že Homannovým zájmem je spíše oblast hospodářské etiky, zatímco Ulrich se soustředí více na podnikatelskou etiku. Argumentace obou se však zaměřuje na podnikatelskou veřejnost, které se snaží vysvětlit, že má svůj smysl přemýšlet o etice v podnikání a hospodářství.

Ulrich se v první tezi snaží přiblížit tradiční podnikatelský étos a jednu z možností jeho vzniku, přičemž cituje Maxe Webra a jeho studii „*Protestantská etika a duch kapitalismu*“²²³. Weber v ní ukazuje na to, že nosným základem před-moderního podnikání je kalvínský ethos s jeho učením o predestinaci. Tento kalvínský ethos vidí znamení Božího vyvolení ve společenském úspěchu zde na zemi, přičemž společenský úspěch neslouží konzumu, ale narůstání Boží slávy. „*Zatímco katolické sociální učení zastávalo ještě dlouho skeptický postoj k snažení se po pozemských statcích. S tímto před moderním podnikatelským ethosem se začíná rozšiřovat názor, že: Hospodářský úspěch platí už sám jako morální dobro. Těmto náboženským kořenům odpovídá také harmonická metafyzika trhu, která zmiňuje svobodné tržní hospodářství v přirozeno–právní tradici jako ‚přirozený‘ a tím tedy jako Bohem chtěný hospodářský řád.*“²²⁴ Tomu

²²² ULRICH, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an?*

Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen. In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 15-27.

²²³ WEBER, M. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1934.

²²⁴ ULRICH, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an?*

Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen. In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 17.

odpovídá i Smithova představa o neviditelné ruce trhu, která představuje ve skutečnosti neviditelnou moudrost Boží. Z toho pak vyplývá: „*Když tedy není podnikatel jako osoba, nýbrž neviditelná ruka trhu zodpovědná za to, že se v hospodářství děje vše správně, tak je podnikatel osvobozen od přímých etických nároků na jeho chování.*“²²⁵

Ulrich představuje základní tezi o původu moderního podnikatelského étosu, cílem této jeho první teze je kritické zamyšlení nad tímto způsobem uvažování. Skutečně je tomu tak, že trh přináší jen samá pozitiva a že je to Boží nástroj k uskutečňování spravedlnosti? Na tuto otázku Ulrich odpovídá: „*Je dlouhodobě viditelné pro všechny lidi s otevřenýma očima a bdělými smysly, že trh zná kromě vítězů vždy také poražené.*“²²⁶ Kritizuje přitom právě filosoficko-etický utilitarismus, který zdůrazňuje výhody, které trh přináší, ale jakoby přitom zapomínal na slabší a poražené jedince. Na ty podle Ulricha není možné zapomínat a není možné se zbavit odpovědnosti odvoláním se na harmonickou metafyziku trhu.

Teze č. 2 – Neexistuje žádná eticky odůvodnitelná „touha po zisku“ – úsilí o zisk je tržně hospodářsky nutný motiv, ale ne ta nejvyšší morální povinnost podnikatele.

V této tezi Ulrich kritizuje postoj, který v touze po zisku podnikatele vidí tu nejvyšší morální hodnotu. Tu vyjádřil nositel Nobelovy ceny Milton Friedman takto: Sociální odpovědností podnikatele je zvyšování zisku. (a nic jiného!) „*The social responsibility of business is to increase its profits“ (and nothing else!*)²²⁷ Ulrich v této své tezi odkazuje na vlastní průzkum, provedený mezi manažerskou elitou ve Švýcarsku. Tento způsob myšlení a preferencí se objevuje u jedné třetiny z nich, což Ulrich komentuje následovně: „*Úsilí po zisku podnikatele nemůže být nejvyšší morální povinností podnikatele, to by znamenalo, že ostatní povinnosti a hodnoty jsou mu podřízeny, ale na druhou stranu by to nemělo znamenat, že je od podnikatele vyžadována strategie tzv. červených čísel.*“²²⁸ Tedy na jednu stranu není možné akceptovat, že jediná morální hodnota těch nejodpovědnějších ve vedení firem je maximalizace zisku, na druhou

²²⁵ Tamtéž, s. 18.

²²⁶ Tamtéž, s. 18.

²²⁷ FRIEDMAN, M.: The social responsibility of business is to increase its profits, in: The New York Times Magazine, 13.9.1970, s. 32 a násl. citováno v: Ulrich, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen.* In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 19.

²²⁸ ULRICH, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen.* In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 19.

stranu je jasné, že jeden z hlavních úkolů manažera podniku je dosahovat zisku. To mu nemůže být vyčítáno a naopak je skutečnou hodnotou, pokud dokáže manažer řídit podnik a dosahovat zisku. Ulrich kritizuje pouze to, aby se z maximalizace zisku nestal jediný cíl, který bude určovat rozhodování řídicího pracovníka. Nelze popřít, že by maximalizace zisku jako jedna z hodnot nestála často v opozici vůči jiným hodnotám jako je např. ochrana životního prostředí, udržení zaměstnanosti, bezpečné pracovní podmínky atp.

Ulrich si je toho vědom a proto přichází s třetí tezí, která jako by ukazovala jiný způsob pohledu na řešení dilematických situací, než který nabízí Homann svojí koncepcí. Homann preferuje vytvoření rámce pravidel, tak aby bylo morální jednání umožněno každému ve společnosti a v tržním hospodářství, zatímco Ulrich jako by ve třetí tezi předcházela dilematickou situaci tím, že nechá podnikatele, aby si vybral, v jaké oblasti bude podnikat, jakým způsobem a tím přece jen eliminoval riziko, že se dostane do vážnějších dilemat.

Teze č. 3 – Podnikatelská etika není koncipována jako vnější hranice, ale jako vnitřní předpoklad podnikatelova úsilí po dosažení zisku.

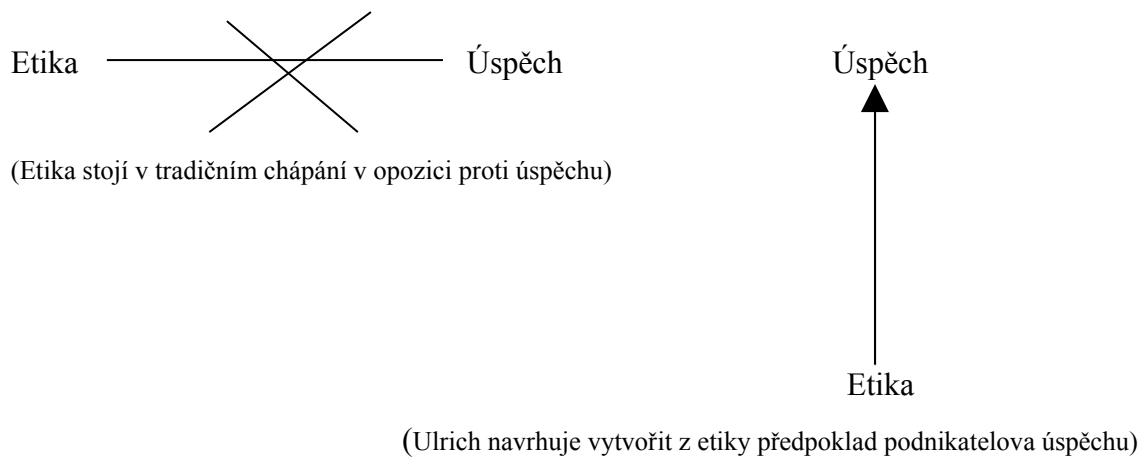
Na trhu existuje určitý rozpor, ten je viditelný například v tom, že je často z trhu vyloučen podnikatel, který se snaží jednat eticky, zodpovědně, ekologicky, zatímco ten nepoctivý na trhu vytrvá. Jedna z hlavních otázek hospodářské a podnikatelské etiky tedy zní: Jak tento rozpor překonat? Homann klade hlavní důraz na rámcový řád a jeho etické utváření každým z nás. To je také jeho odpověď na to, jak překonat tuto dilematickou situaci. Ulrich mu zcela neodporuje, ostatně tento model také používá ve své čtvrté tezi, ale spíše ho doplňuje. Rozdíl je v tom, že zatímco hlavní Homannův důraz je na vnější podmínky jednání, Ulrich klade důraz také na vnitřní motivaci jednotlivce.

„Integrativní koncepce se odvolává na jednu jednoduchou myšlenku: Nevnímat etiku a podnikatelovu snahu o dosažení zisku jako dvě protilehlé hodnoty na jedné přímce (např. Homannův dualismus), ale vidět tyto dvě hodnoty na vertikále pod sebou, kdy etika tvoří předpoklad budoucího podnikatelova úspěchu (viz. obr. 8).“²²⁹ Místo pohodlné cesty bez fantazie, jde o to vyvíjet inovativní podnikatelské syntézy mezi

²²⁹ ULRICH, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen.* In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): *Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz*, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 21.

etickými a tržně strategickými výchozími body a nalézat nové trhy pro naše vysoce eticky ceněné zboží. Nejde tedy o to, zřít se hospodářského úspěchu, ale nalézat nové cesty k jeho dosažení a otevřít jiné podnikatelské šance. Jeden dobrý příklad představují trhy s ekologickými vysoce ceněnými potravinami a spotřebním zbožím. Za těmito příklady nestojí žádní velcí tahouni celosvětového hospodářství, ale spíše malí, iniciativní, angažovaní jednotlivci s odvahou pionýrů a správnou myšlenkou. To, že jde o obrovský ekonomický potenciál, je vidět již dnes.

Obr. 8:

Třetí Ulrichovu tezi vnímám jako skutečnou alternativu ke koncepci Karla Homanna, neboť jinými slovy říká: Vyber si buď oblast podnikání, která ti umožní etické jednání nebo učin ze svého etického jednání konkurenční výhodu! V každém případě to může být dobrá rada pro řadu sensiblních jedinců, kteří řeší morální dilema v řadě svých profesí, které vykonávají. Je jasné, že podnikatel ve zbrojním nebo tabákovém průmyslu bude řešit více etických dilemat než soukromě hospodařící zemědělec, který vyrábí biopotraviny. Na druhou stranu vidíme, že tato teze není řešením pro všechny podnikatele a řídicí pracovníky.

Teze č. 4 – Podnikatelská etika je víc než etika obchodu – obsahuje také politickou spoluzodpovědnost podnikatele.

Jak už bylo v předcházející části naznačeno, ztotožňuje se Ulrich ve své čtvrté tezi s Homannem a jeho systematickým zařazením etiky do řádu pravidel. Podnikatel je někdy nucen trhem k morálně nezodpovědnému jednání. Úlohou podnikatele (jako každého občana) je snažit se o úpravu zákonných předpisů tak, aby odpovídaly jeho

etickým představám. „Kdo jiný, když ne podnikatel sám s jeho věcnou kompetencí, finančními zdroji a politickým potenciálem, by mohl anebo měl začít reformní politické procesy?“²³⁰ Systematická konsekvence tohoto názoru by mohla být v integrativní podnikatelské etice Petra Ulricha dvoustupňová.

- Každé obchodní etice, v užším slova smyslu, jde o hledání rentabilní cesty eticky smysluplného hospodaření v rámci určitých rámcových podmínek: inovativní obchodní strategie je syntéza mezi etikou a úspěchem.
- Každé „republikánské podnikatelské etice“ jde o kritickou reflexi věcného smyslu soutěže a o angažovanost ve věcech veřejných, eticky odůvodněné reformy rámcového řádu, tedy o politickou spoluzodpovědnost.

Podnikatel nebo manažer podniku by se měl snažit o úpravu zákonných podmínek, pravidel a norem, tak aby mu umožňovaly eticky odpovědné jednání na trhu. Aby maximalizace zisku, jako jedna z hodnot, nestála v opozici vůči jeho jiným morálním hodnotám a etickým ideálům.

Teze č. 5 – Podnikatelská spoluzodpovědnost je dialogická a znamená: Být schopen dát odpověď na jejich kritické otázky všem těm, kteří jsou nějak spojeni s podnikatelským jednáním.²³¹

V pojmu odpovědnost (Verantwortung) je obsažen stejně tak jako v němčině a latině kořen „odpověď“, tedy dialogická myšlenka, která chce dát odpověď na kritické otázky.

Ulrich v této poslední tezi klade důraz na to, být schopen obstát před kritickým veřejným míněním, které na nás a naše chování dohlíží skrze moderní média. Pro podnikatele to také znamená být schopen dát odpověď všem zájmovým skupinám, které s jeho prací, jeho podnikem a podnikáním nějak souvisí nebo jsou na něm závislé? Žádný podnik si dnes nemůže dovolit být dlouhodobě pošpiněn před svými zákazníky, akcionáři, zaměstnanci a státem tím, že si poškodí svou dobrou pověst. Díky dnešním technickým možnostem není žádný problém pro moderní média, rozšířit po celém světě informaci o našem nezodpovědném chování. Čím větší a známější firma, tím vzniká pro

²³⁰ Srov. ULRICH, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen.* In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): *Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz*, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 24.

²³¹ Srov. ULRICH, P. *Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen.* In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): *Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz*, Bern/ Stuttgart/ Wien. s. 25.

ni větší problém a tím kritičtěji by měli odpovědní v jejím čele zvažovat následky svého chování. Každý podnikatel, řídící pracovník, ale i zaměstnanec by si měl položit následující otázku, než učiní důležité rozhodnutí. Cítil bych se dobře ve své kůži, kdybych musel toto rozhodnutí zodpovědět před běžícími televizními kamerami? Mohl by tento argument, kterým zdůvodňuji určité morálně pochybné jednání, obstát v dialogu s kritickou veřejností?

„Eticky odpovědní podnikatelé a vedoucí pracovníci dnes už pochopili, že legitimní může být jen takové chování, které by se dalo obhájit dobrými důvody jako legitimní před kritickou veřejností.“²³²

O tom zda toto tvrzení platí také v České republice, by se dalo diskutovat. Otázka zní: Je v České republice již dostatečně vychovaná veřejnost a občanská společnost k takto kritickému postoji, který by nutil odpovědné k jejich odpovědnosti?

Na druhou stranu tato Ulrichova pátá teze poněkud umenšuje roli konzumenta v tržním hospodářství. V situaci kdy platí, že tržně hospodářský řád je demokraticky legitimizován, tak by neměl být podnikatel činěn odpovědný za všechny zla tohoto světa. Jak už bylo uvedeno dříve, trh má svoji morální kvalitu, která vychází z jeho efektivity a schopnosti uspokojit lidské potřeby. *„Z tohoto důvodu nemusí navíc hospodářství a jeho aktéři legitimizovat svoje chování ve společenském diskursu. ... Podnikatelova tvorba hodnot, která neodporuje základním lidským právům a je legitimizována dodržováním národního i mezinárodního práva, by se měla orientovat na vůli konzumenta a ne, jak Ulrich navrhuje, na hospodářství cizí, společenský proces nacházení jednotného konsensu mezi všemi zainteresovanými skupinami. K tomu by měl být v hospodářství zmocněn především konzument.“²³³* Konzument rozhoduje o tom, zda mu podnikatel a tento hospodářský systém přináší užitek a jím požadované uspokojení potřeb. Opačná situace, kdy by do podnikatelova rozhodnutí mohli mluvit stejnou silou všechny skupiny, které jsou nějak spojeny s podnikem (stakeholders), povede k situaci, kdy nebude splněn prioritní cíl podniku a tím je uspokojování potřeb konzumentů za dodržení zákonných podmínek.

²³² Tamtéž, s. 27.

²³³ WIRZ, S., *Erfolg und Moral in der Unternehmensführung, Eine ethische Orientierungshilfe im Umgang mit Managementtrends*. s.237.

Pro pochopení tohoto teoretického východiska si představme situaci, kdy malá skupina místních obyvatel zastaví stavbu čističky odpadních vod v jejich okolí, jen z toho důvodu, že při poklesu tlaku vzduchu bude mírně zapáchat, i když všechny zákonné podmínky pro její provoz byly splněny a čistička pomůže vyčistit místní řeku od kalů. Stejně tak by tomu mohlo být při výstavbě jakéhokoliv výrobního závodu, který bude jinak přinášet celou řadu výhod konzumentům i regionu, ale jedné úzké skupině obyvatel se nebude líbit, že změní ráz krajiny v jejich sousedství. Přestože pocity dané skupiny můžeme chápat, asi by v demokratické společnosti neměly tyto skupiny mít moc zastavit jinak zákonnou stavbu s celou řadou výhod a užitků pro ostatní.

Z tohoto důvodu nemohu souhlasit s Ulrichovou pátou tezí, která všechny zájmové skupiny ve společnosti a tržním hospodářství staví na stejnou pozici. Podnikatel, který přichází se svojí investicí na trh a riskuje celou řadu neznámých, stejně tak jako konzument, který přináší vlastní finanční prostředky a snaží se uspokojit svoje potřeby, by měli mít větší pravomoc a více hlasů v rozhodovacím procesu než kterýkoliv jiný člověk nebo skupina, která je s podnikem a výrobou nějak spjata a nic z toho co investuje podnikatel nebo vkládá konzument, neriskuje a nevydává.

Ulrichova pátá teze jako by předpokládala, že kritická veřejnost bude mít vždy pravdu a její názor bude neomylný. Stačí se podívat na velkou většinu zpravodajských pořadů, které se investigativním způsobem snaží odhalovat nešvary ve společnosti. Kritické oko diváka v těchto pořadech často vidí všemožné manipulativní techniky v praxi, které se snaží ovlivnit emoce diváků, tím směrem, který zrovna zvolil redaktor pořadu za ten pravdivý, často jsou od objektivní pravdy tyto pořady vzdáleny. Ostatně také novinářům jde v konečném důsledku o diváka a známá pravda je, že diváka přitahuje bulvár a skandální zprávy v něm. Brát takto vzniklé názory jako bernou minci pro určení morální kvality toho kterého činu, by bylo krajně nezodpovědné.

1.16.3 Steinmann/ Löhr: Etika dialogu

Společnost dneška je označována jako pluralitní. Žijeme ve světě, kde nevládne názorová shoda ve věcech morálky, mravů, hodnot a norem. Steinmann s Löhrem se ptají ve své knize „*Základy podnikové etiky*“²³⁴, zda najdeme v takovéto situaci jednotící

²³⁴ STEINMANN, H.; LÖHR, A. *Základy podnikové etiky*. překlad Tomek, G. Schäffer-Poeschel Verlag. Stuttgart, 1994. s.51.

hodnoty nebo principy, které by byly ochotni přijmout všichni napříč společnostmi. Toto je i pro Homannovu koncepci důležitá otázka, nicméně Homann nalézá odlišné kritérium hodnocení toho, co nazýváme etickým a mohlo by být společným jednotícím prvkem všech etických koncepcí lidstva. Pro Homanna je tímto společným východiskem vši morálky solidarita lidí. Odlišné stanovisko nabízejí Steinmann s Löhrem.

Jednotící princip a hodnotu nalézají v toleranci. Tolerance je podle nich jeden z nejvyšších principů, který by měl být přijat celou globální společností. Princip, který nám minimálně umožní další společnou diskusi nad otázkami hodnot a principů. Aby vzdor pluralitě bylo umožněno společné jednání, musí být určena pravidla rozhodování, jako je např. princip většiny v parlamentní demokracii. Má-li se dojít ke společnému konsensu v rámci společnosti, je nutné přistoupit na určitá pravidla vedení dialogu (argumentace). Steinmann a Löhr zde rozlišují argumentaci a apelující řeč. V pouhé apelující řeči nebo propagandě nedává řečník k dispozici svoji vlastní subjektivitu. Cílem řeči není vzájemné přesvědčení, ale zručné přemlouvání protějšku, eventuelně použitím manipulativních technik. Rozdíl mezi argumentací, která nám má pomoci vyřešit společné problémy a apelativní výzvou lze pak určit podle čtyř kritérií: 1) Nepředpojatost je připravenost ptát se na všechny předchozí orientace. To znamená nepřístupovat k partnerovi s předsudkem o tom, jak uvažuje a jaké jsou jeho motivy, nechat jej vyjádřit se a bez předsudků vůči původu jeho myšlenek reagovat na jeho argumentaci. 2) Neovlivnitelnost je pohotovost zřici se výzev, které nejsou zaměřeny na získání vědomostí, ale pouze na přijetí předchozí orientace bez jakýchkoli otázek. Cílem je ovládnout sama sebe a vzdát se všech předsudků, které by mohly narušit naši společnou komunikaci, zjednodušeně řečeno být tolerantní k druhému a jeho názorům. Často jsme to my sami, kteří si zavírají cesty k porozumění problémů, motivů a závěrů druhých. 3) Nenucenost je schopnost zřici se sankce v souvislosti s udělením souhlasu nebo jeho odepřením. Být otevřen názorům druhých znamená nedělat závěry dříve, než vyslechnu partnera v dialogu a být připraven smířit se i s opačnými názory a argumenty, než které bych rád slyšel ve vlastní pozici. 4) Znalost je umění přednést zásady, pokud jde o formu i obsah, a souhlasit s tím, co má předpoklad k úspěchu. To znamená postupovat logicky podle zásad vedení dialogu. Předložit na základě faktů své argumenty logicky bez manipulativních technik a naslouchat partnerovi s otevřeností vůči jeho názorům, v případě převahy jeho argumentů je akceptovat a přijmout.

Steinmannova a Löhrova etika dialogu představuje procesní návod k rozvoji norem. Směřuje k ospravedlnění norem, které musí ve svých důsledcích přesahovat situaci, stejně tak jako musí být nadosobní. Vyžaduje dorozumění pomocí argumentací v dialogu. Tento požadavek bere zřetel na to, že dobré důvody nemohou být produkovány samotným přemýšlením, ale jejich síla platnosti může vzniknout pouze svobodným souhlasem, díky vzájemnému procesu dorozumění. Výměna rozumných požadavků musí být zaručena argumentacemi dotyčných účastníků, ti musí ve volné řeči a v odpovědích představit dobré důvody pro to které stanovisko a uvést je v platnost. Etika dialogu není monologem a není dogmatická.

Pro tuto práci je tento příspěvek důležitý poukazem na to, jak je možné a nutné v pluralitní společnosti uvažovat o specifikaci norem a hodnot. Normy a hodnoty v tak komplikované situaci jako je ta dnešní, není možné jen tak převzít nebo přijmout, je třeba je vydiskutovat v partnerském dialogu, který není možný bez otevřenosti vůči názorům druhých a toleranci jako jedné z nejvyšších hodnot v pluralitní, globální společnosti.

Steinmannova a Löhrova kritika Homanna

Homann zasazuje hospodářskou etiku do rámcového řádu, tedy do určitého rámce pravidel, norem a zákonů. Takto implementovaná etika má umožnit aplikovatelnost etiky v rámci globální společnosti a hospodářství.

Steinmann a Löhr s tímto Homannovým výrokem do jisté míry souhlasí jako s jednou z podmínek pro fungování spravedlivé společnosti a hospodářství. S Homannem se také shodují v názoru na etickou správnost principu ziskovosti.

V čem se jejich názory rozchází je přístup k podnikatelsko-etické odpovědnosti firem v situaci chybějícího nebo nedostatečného rámce pravidel. Tedy v situaci, kdy zákony, předpisy a normy nevyžadují od aktérů morální jednání. Zatímco Homann je zastáncem teze, že v takovém případě má podnikatel nebo manažer především povinnost intervenovat směrem k úpravě nebo změně takového rámcového řádu, Steinmann a Löhr považují takovou pozici za neudržitelnou.²³⁵ Podnikatelská etika, podle nich, musí v takovéto situaci doplnit rámcový řád a působit přímo, nikoliv pouze úpravou systému pravidel. *„Systémové místo morálky (lépe etiky) je jak v rámcových*

²³⁵ Srov. STEINMANN, H.; LÖHR, A. *Základy podnikové etiky*. překlad Tomek, G. Schäffer-Poeschel Verlag, Stuttgart, 1994. s. 77.

*podmínkách, tak na podnikové úrovni rozhodování. To vede v naší (rozuměj Steinmannově a Löhrově) formulaci k vyjádření, že princip zisku představuje nutnou, ale nikoliv zároveň dostačující podmínku pro legitimitu podnikového jednání. Bereme vážně i myšlenky u Homanna pouze naznačené, totiž že prosazení norem společenského pořádku (jako výzev pro jednání) nemůže být myšleno jako neproblematické, takřka mechanické následování, ale musí být chápáno jako vzájemný do sebe zapadající proces interakce úrovně podniku a společenského řádu, kde přichází v úvahu pravidelně i problémy akceptování a legitimacy. Adamem Smithem vždy znovu zdůrazňované přebudování intencí jednání na průběh jednání, jak s sebou přináší konkurenční hospodářství, je myšleno nepřipustně perfekcionista.*²³⁶

Praktická konsekvence Homannova způsobu myšlení je dle Steinmanna s Löhrem přímo paradoxní: Místo aby se zřetelem na řídicí hranice práva stát přiměřeně principu subsidiarity svojí silnější odpovědností ulehčil vlastním aktérům, bude vlastně vždy žádoucí stále hustější síť právních pravidel jako pokus, aby se stal vodotěsným rámcový pořádek ze systémových důvodů vždy neúplný a z pragmatických důvodů vyznačující se stále přibývajícím deficitem. Je tato koncepce pro praktické jednání opravdu smysluplná nebo spíše škodlivá ptají se Steinmann s Löhrem v zamyšlení nad Homannovou koncepcí. A pokud se vážně zamyslíme, musíme jim dát za pravdu, neboť Homannova koncepce dotažená k praktickému uplatnění povede k přeregulováním a popře vlastní smysl a základní principy etiky, jakým je princip subsidiarity a odpovědnosti jednotlivce za vlastní jednání. Bude to systém zákonů, na který bude svalována hlavní odpovědnost a tím bude umenšována odpovědnost jednotlivce. Zákony a normy nebudou nikdy dokonalé, tak abychom se mohli zříci individuální odpovědnosti za vlastní jednání a individuálního morálního přesvědčení jako jistého doplňku platného práva a norem.

Problém dále spočívá v tom, že společnost bude v reakci na aktuální problémy a otázky mravnosti vždy pomalejší, pokud se bude spoléhat pouze na rámcový řád. Vezměme si kupříkladu, jak dlouho v demokratické společnosti trvá zákonodárny proces, jak dlouho se etablují nové normy a předpisy, jak dlouhé jsou soudní procesy, které mají kontrolovat dodržování práva a jak je někdy slepá spravedlnost v této institucionální podobě. Z toho důvodu nemůžeme rezignovat na tradiční morálku a musíme hledat možnosti jejího dalšího uplatnění i za podmínek globální společnosti

²³⁶ Tamtéž, s. 80.

a moderního tržního hospodářství. V reakci na Homannovu koncepci je nutné podotknout, že Homann nedostatečně reflektuje hrací prostor, který má jednotlivci i uvnitř rámcového řádu na to, aby jednal mravně.

Jaké řešení tedy navrhnou Steinmann s Löhrem v návaznosti na kritiku Homanna?

Úsilí o podnikovou etiku má být podle nich chápáno jako „*kritický loajální doplněk práva*“, který má tři aspekty:

- 1) Podnikatelská etika má být chápána jako výzva k dodržování platného práva. Právo ve státě je odkázáno na loajalitu občanů k němu a na jejich vůli k jeho dodržování a podnikatelská etika by měla být k tomuto motivujícím faktorem, podporovat dodržování práva, je-li toto v souladu se základními etickými principy.
- 2) V případě, že pro danou oblast konfliktů nejsou ještě žádné právní předpisy vydány, měla by podniková etika působit na to, aby se určené normy implementovaly a v mezifázi působit jako doplněk platného práva. Tedy ano k Homannovu návrhu, aby morálně uvažující jedinci byli angažováni v úpravě právních předpisů, tak aby etické jednání bylo vyžadováno od každého ve společnosti. Na druhou stranu Steinmann s Löhrem vyžadují, aby tímto morální angažovanost jedinců nekončila, ale naopak působila jako doplněk platného práva.
- 3) V případech, kdy jsou ohrožené vyšší hodnoty nebo základní lidská práva, může být podnikatelská etika také výzvou k nedodržování platných norem. Jako příklad by se dala uvést povinnost neuposlechnutí zákona k nasazení zahraničních dělníků v průběhu druhé světové války v německém průmyslu. Svědomí člověka a jeho etické přesvědčení je tedy nadřazeno platnému právu, pokud od aktéra vyžaduje právo neetické jednání, není morální povinností jej následovat.

1.16.4 Donaldson/ Dunfee: hierarchie hodnot

Pokud Homann definuje základní princip morálky, který by mohl být uznán jako globálně platný napříč společnostmi, pak je to pro něj solidarita mezi lidmi. Je to universálně platná zásada, která je uznávána napříč kulturami. Odkazuje přitom na Zlaté pravidlo nebo přikázání lásky k bližnímu, jako na normy, které se objevují ve většině velkých náboženských a filosofických směrů. Potvrzením této teze můžeme najít i v knize Hanse Künga „*Světový ethos pro politiku a hospodářství*“.²³⁷ V této knize

²³⁷ KÜNG, H. *Světový ethos pro politiku a hospodářství*. Praha: Vyšehrad, 2000.

Küng zároveň přiznává, že se na obecných morálních principech shodneme, problém nastává ve chvíli, kdy se snažíme o bližší konkretizaci těchto obecných příkázání. V detailech se již napříč kulturami lišíme a často hrají tyto specifika důležitou roli. Jak v takových situacích postupovat, zvláště ve světě, který se čím dál více sjednocuje a zmenšuje? Je to jedna z problémových oblastí hospodářské etiky, kterou Homann dostatečně nereflektuje. Uvědomme si, že společné hodnoty vytváří základ pro rámcový řád, o jehož existenci opírá Homann svou koncepci hospodářské etiky.

V obtížné situaci jsou především řídicí pracovníci mezinárodních firem, kteří musí v takto rozdílných kulturách rozhodovat. S určitým návodem jak postupovat v případě, že se člověk ocitne v takovýchto dilematických situacích, přichází autoři Donaldson a Dunfee.

Dávají k dispozici určitý návod a hierarchii jak postupovat v případě, že dojde ke konfliktu hodnotových stanovisek mezi kulturami a předkládají pět bodů, o které je možné se při rozhodování opřít.²³⁸

- 1) Transakce, která probíhá v rámci jedné komunity, a která nemá vliv na jiné komunity nebo osoby má být rozhodována podle norem hostitelské kultury.
- 2) Čím větší a rozšířenější je komunita, jenž je zdrojem normy, tím větší váhu bychom měli této normě přikládat.
- 3) Norma, která slouží k zachování ekonomického prostředí, ve kterém probíhá transakce, by měla mít přednost před normou, která by jej potencionálně mohla ničit.
- 4) Tam, kde se střetávají různé normy má přednost ta, která vede k zachování a udržení života.
- 5) Přesně definované normy by měly mít přednost před normami definovanými obecně nebo méně precizně.

Takovéto rozdělení hierarchie hodnot napříč kulturami jasně dokazuje, že Donaldson a Dunfee jsou si vědomi těchto rozdílů v hodnotových východiscích. Homann tuto oblast zcela opomíjí, jak co se týče hierarchie hodnot, tak různých východisek etických kritérií. To je jednou ze slabin Homannovy koncepce, neboť se ukazuje, že prapůvodní představy o tom co je morální a správné budou stále hrát

²³⁸ DONALDSON, T.; DUNFEE, W. T. *Toward a unified conception of business ethics: Integrative social contracts theory*. Academy of Management Review, 1994, č. 2, s. 269.

podstatnou roli v jednotlivých kulturách. Dále není možné postavit etickou koncepci pouze na jednom principu vší morálky (solidaritě), to by bylo krajním zjednodušením o to horším, pokud si autor činí nárok vytvořit globálně platnou teorii. Představy o tom co je etické vycházejí z celé řady zdrojů, které vytvářejí principy napomáhající nám v orientaci. Následující kapitola se pokusí o kritické posouzení Homannovy koncepce z pohledu tradice katolického sociálního učení a jejich principů, které nabízejí širší hodnotovou škálu než jen princip jediný.

1.17 Hodnocení Homannovy koncepce z pozice katolického sociálního učení církve

První kapitola této práce se mimo jiné věnovala představení základních principů sociálního učení katolické církve. Bylo slíbeno, že na tomto základě bude v závěrečné kapitole ukázán odlišný pohled katolického sociálního učení církve na sociální problematiku, než který zaujímá Homann ve své koncepci. Tento specifický přístup bude představen na třech základních principech sociálního učení církve a obrazu Ježíše Krista jako určitého vzoru pro jednání člověka. Neexistuje pouze jedno hodnotící kritérium, jeden princip, podle kterého bychom mohli hodnotit moralitu určitého jednání, tak jak se Homann odvolává pouze na princip solidarity. V části *Mimesis Christi* chci ukázat, jak důležitý je konkrétní vzor pro motivaci k morálním činům. V závěrečném oddíle této podkapitoly se vyjádřím k některým Homannovým kritickým výroky k teologii, tak jak byly zmíněny v předcházejících částech práce.

Princip personality

Problémy sociální etiky mají základ v tom, že v pojmu osoby, tak jak o něm pojednává katolické sociální učení, se spojuje individuální a sociální oblast. Pokud jde o člověka jako individuum, projevuje se to, že člověk je bytostí zaměřenou na vlastní cíle a touhy. Jsou to cíle, které souvisejí se sebezáchovou člověka, rodinnými vztahy, kulturním rozhledem, ale i třeba nábožensko-kultickými potřebami, které se týkají uvědomění si vlastní smrtelnosti, omezenosti a hříšnosti.

Při realizování těchto cílů se ukazuje druhá oblast člověka a tou je nutnost být bytostí sociální, protože nejsme schopni realizovat vlastní cíle bez spolupráce s ostatními. Tuto skutečnost mají na mysli i pojednání katolické sociální nauky, pokud

mluví o sociální přirozenosti člověka, jak už bylo popsáno v kapitole o sociálním učení katolické církve.

Na jedné straně je tedy člověk přirozeně bytost zaměřená na uskutečnění vlastních cílů, na druhé straně si uvědomuje, že těchto cílů nemůže dosáhnout bez spolupráce s ostatními, bez života ve společnosti. To nutně vyvolává úvahu, jak umožnit tuto bezproblémovou vzájemnou spolupráci ve společnosti, ve které cíle řady jednotlivců vzájemně kolidují, ale přitom si subjekty uvědomují, že bez vzájemné spolupráce svých cílů nedosáhnou. Tuto problematiku řeší mimo jiné právě sociální etika. Homann se ve svém filosofickém řešení přiklání k teorii smlouvy a konkrétně pro svoji koncepci hospodářské etiky nachází označení etika řádu.

S Homannem je možné souhlasit v tom, že nemůžeme klást přílišné morální nároky na jednotlivce v globální společnosti a tržním hospodářství. Na druhou stranu bychom neměli zcela rezignovat na morální odpovědnost jednotlivce, nejen za utváření rámcového řádu, to je úloha individuální morálky podle Homanna, ale i pokud rámcový systém má své deficity a např. podnikatel by tím mohl být systémově znevýhodněn. Z hlediska křesťanské etiky není možné připustit, aby této morální odpovědnosti byl člověk jako individuum zcela zbaven, i když by mu jeho morální chování mělo přinést krátkodobou nevýhodu. Princip personalitě zdůrazňuje neopominutelnou důstojnost a hodnotu každého člověka, tato hodnota nemůže být vyvážena nižší hodnotou a vždy s tímto principem musí být počítáno v podnikatelském kalkulu i v situaci, kdy by proti ní mohla stát ztráta zisku podniku nebo i jeho bankrot. Pro případy, kdy jsou ve hře různé hodnoty, rozlišuje morální teologie hierarchii těchto hodnot. Člověk, jehož život a důstojnost jsou jednou z těch nejvyšších hodnot, rozhodně nadřazenou zisku podniku nebo ztrátě pracovních míst. To je myslím jedním z klíčových aspektů, které se dají vznést proti Homannově koncepci.

Princip solidarity

Pokud se týká principu solidarity, jde o rozlišení dvou hlavních rovin solidarity. Právně závazná rovina, vycházející z uznání důstojnosti každého člověka a odpovědnosti každého za ostatní. Do této roviny bychom mohli zařadit Homannův příspěvek. A poté druhou rovinu, která je spíše dobrovolně charitativní, Homann neuznává jako příliš efektivní.

Ze sociálně etického hlediska by měla být solidarita implementována do rámcových řádů, struktur, předpisů a institucí. Z individuálně etického hlediska jde o praktikovanou solidaritu mezi lidmi, odhodlanost každého z nás se zasazovat za druhé, ať už je to v rámci určitých neformálních struktur nebo je to snaha, každého z nás o úpravu rámcového řádu tak, aby odpovídaly i vyšší normy a zákony tomuto principu a nebylo nutné se ve společnosti spoléhat jen na dobrou vůli bližních. Pro tuto práci je to rozlišení podstatné, protože Homann zdůrazňuje, pokud jde o etiku hospodářství: „*Systematickým místem mravnosti v tržním hospodářství jsou rámcové podmínky.*“²³⁹

Na druhou stranu si lze jen těžko představit svět, ve kterém se každý spoléhá pouze na zákony, předpisy a normy. Tyto často nemůžou dostatečně rychle reagovat na změněné podmínky ve společnosti, kultuře nebo hospodářství. Samozřejmě je v globálním světě nutné spoluvytvářet globální rámcový řád, ale to bude trvat ještě několik desetiletí, než se nám alespoň jeho hrubý rámec podaří vytvořit a implementovat. Je celá řada sociálních problémů, které nesnesou takovýto odklad. V takových situacích je jediným řešením okamžitá pomoc, aplikovaná solidarita a charita. Hlad, nemoci a chudobu třetího světa tím zřejmě nevyřešíme, ale určitě díky okamžité a cílené pomoci dokážeme zachránit celou řadu jedinců, což není málo.

Fungující, kontrolovatelný a vynutitelný globální rámcový řád je z hlediska sociální etiky klíčový, ale vždy také bude třeba morální angažovanost každého člověka k tomu, aby se svět mohl stát alespoň o trochu lepším. Samozřejmě není možné tuto solidární angažovanost vynucovat, ale individuálně by se každý měl zamyslet, kde může pomoci a tímto směrem také jednat. Charita z tohoto úhlu pohledu hraje rozhodující roli a je určitě významnou pomocí církve k řešení globálních problémů. Homann tuto oblast ve své koncepci podceňuje a v některých již citovaných prohlášeních dokonce zatracuje.

Princip subsidiarity

Tento princip, jak už bylo dříve zmíněno, je odmítnutím kolektivismu a centralizace, které by nařizovaly, kdo se má čemu věnovat, co se má vyrábět a čím se má sloužit jiným. Tedy odmítnutí zasahování do rozhodnutí jednotlivých aktérů, do jednotlivých tahů, jednání (Spielzüge) a strategií v rámci tržního hospodářství a svobodné společnosti. Tento princip je tedy jakýmsi nepřímým potvrzením individuální svobody a jednotlivých rozhodnutí v rámci systému pravidel. Na druhou stranu hovoří společně

²³⁹ HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. s. 35.

s dalšími dvěma hlavními principy sociálního učení církve (principem solidarity a personality) o odpovědnosti společnosti a každého jejího člena vůči ostatním.

Z letmého pohledu na Homannovu koncepci by se mohlo zdát, že Homann je pouze obhájcem individuální svobody, liberalismu a nezasahování státu do tržního hospodářství. Jsou to i postoje, které mu bývají vyčítány ze strany jeho kritiků. Pokud bychom s těmito závěry souhlasili, pak bychom Homannovu koncepci značně zjednodušili. Homann není obhájcem trhu bez jakýchkoliv zásahů, ani neomezené individuální svobody bez omezení rámcovými podmínkami. Celá řada lidí chybně rozumí liberalismu jako filosofickému směru, ze kterého Homann ve své práci vychází, jako systému, ve kterém vládne neomezená svoboda jednotlivce. Tomu tak není. *„Liberalismus se pokouší dát odpověď na otázku, jak usměrňovat společnosti, ve kterých se jejich tradiční hodnotový konsensus (např. nábožensky zprostředkovaný) zhroutil, jaké podmínky musí být splněny, aby zde bylo možné mírové soužití.“*²⁴⁰ Tedy hledá odpověď na situaci globální společnosti, ve které neexistuje jednoznačný konsensus v otázce hodnot. Podaří-li se vytvořit takový systém rámcových pravidel a institucí, které budou kontrolovat chování jednotlivce a společnosti, pak je možné vysvětlit motivy jednotlivce jako jeho soukromou věc. To se ukazuje u liberálního postoje k náboženské svobodě a svobodě smýšlení, stejně tak jako u liberálního požadavku na zařazení hospodářského jednání do systému tržního hospodářství. Na trhu není rozhodující dobrá vůle jedince, mnohem více jsou to všeobecná sankcemi vymáhaná pravidla, která určují jednání jednotlivce. Pokud se na tomto shodneme, pak musíme nechat jedinci nebo menšímu sociálnímu útvaru (např. firmě) maximum svobody k jejímu rozvinutí a rámcovými podmínkami pouze omezit nežádoucí jednání, které by bylo při všeobecné realizaci škodlivé.

Řízení společnosti přesnými pravidly je jeden z hlavních momentů, na které Homann poukazuje. V globální společnosti nemůžeme, dle Homanna, jednotlivce motivovat poukazem na jejich individuální morální hodnoty a přesvědčení, neboť je každý má jinak nastavené. Na druhou stranu se tím nesmíme zřítí snahy o koordinaci jednotlivých aktérů ve společnosti, neznamená to, že zcela odmítneme usměrňování jednotlivců ve společnosti. Jen toto usměrňování založíme místo hodnot na přesných pravidlech, která budou kodifikovatelná, kontrolovatelná a v případě jejich nedodržení

²⁴⁰ ENDERLE a kol. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. Freiburg i. Br. u. a.: Herder, 1993. heslo: Liberalismus, s. 610-613.

sankcionovatelná. Umožníme tím rozvinutí svobody, angažovanosti a odpovědnosti jednotlivce v duchu principu subsidiarity.

Mimesis Christi

V kapitole *Mimesis Christi* (následování Krista) bylo pojednáváno o Ježíši Kristu jako určitém vzoru pro každého křesťana a inspirativním příběhu pro ty, kteří v něj nevěří. Bible se jen v náznacích zmiňuje o vztahu Ježíše k systému, který vládl v Galileji v době, kdy žil. Ve velké většině se Ježíš ve svém morálním poselství obrací k jednotlivci, systémové řešení problémů a společenské uspořádání nechává na zodpovědnosti jiných.²⁴¹ Snaží se o obrácení každého člověka na cestu k dobru a spravedlnosti, vlastním příkladem mění generace svých následovníků, bez ohledu na to v jakou dějinnou situaci oni přijímají toto jeho poselství, ať je to doba starověku, středověku, novověku nebo globalní civilizace. Asi málokdo bude popírat, že vliv jeho učení na společnost všech dějinných etap je obrovský.

Zkusme si představit Homannovu koncepci a její vliv na uvažování jednotlivce a tvorbu morálního vzoru. Co vyžaduje Homannova koncepce po jednotlivci? Především to, aby se zasazoval za utváření etičtějšího rámce pravidel, tak aby nebyl etikou znevýhodněn pouze on. Co radí Homann v případě, že rámcový řád má svůj deficit? Využít tzv. soutěžní strategii a ze své nevýhody udělat výhodu, např. tím, že upozorní v médiích na nešvary u své konkurence. Rozumíme samozřejmě systémové nutnosti vytváření rámcového řádu, na druhou stranu Homann ve své koncepci opomíjí důležitost individuální morálky a pozitivních vzorů pro morální uvažování člověka. Individuální etika nemůže být redukována pouze na utváření rámcového řádu. Je potřeba vysoce angažované jednotlivce pro etické úvahy, to sice zdůrazňuje i Homann, ale na druhou stranu jako by automaticky počítal s tím, že tito angažovaní jednotlivci existují a rodí se z ničeho. Tak tomu není, společnost a její členové musí být přesvědčeni, že etika má své místo v hospodářství, musí být motivováni k morálním úvahám a angažovanosti. K tomu je třeba výchova ve společnosti, hospodářství a je třeba pozitivních vzorů, ke kterým budou lidé vzhlížet a jejichž příklad se budou snažit napodobit i třeba za cenu ztráty zisku, vlastního postavení nebo kariéry. Lze jen těžko spočítat a vykalkulovat, kolik dobra vyvolá jeden takový pozitivní příklad ve společnosti. Ostatně i Ježíše přemlouvali, aby svojí obětí zvažil, možná si mysleli, že nebude mít smysl, že bude lépe, když povede svoje učedníky dále. Stejně tak tomu je

²⁴¹ Lukáš 20, 21-25

i dnes, když se rozhoduje vedoucí pracovník podniku nebo jeho majitel, jak se zachová. Výsledek, každého etického kalkulu se nedá spočítat a vykázat. Ano může znamenat momentální ztrátu, ale bude možná v dlouhodobém důsledku znamenat přece jenom zisk. A i když to bude ztráta v každém případě, je ekonomický stav věci jedinou proměnou, kterou by měl manažer zvažovat? Myslím si, že tomu tak není. Život má celou řadu proměnných a ne všechny je možné vyjádřit rovnicí má dáti – dal, to bychom měli mít vždy na mysli, pokud řešíme dilematické situace, ať už v našem osobním životě, rodině nebo podnikání. Mám zato, že Homann ve své koncepci tuto mnohovrstevnost života a následků našich činů opomíjí. Příliš se kócentruje na sféru globálního tržního hospodářství a zapomíná, že tato oblast je díky své šíři a komplikovanosti zasazena do celé řady dalších vztahů, proměnných, které dostatečně nereflektuje. Člověk má i v dnešní globální civilizaci daleko více možností než jen maximalizovat svůj vlastní zisk a svoji vlastní výhodu.

Otázka která vyvstává je: Jak by vypadal svět, kdyby tato Homannova koncepce byla opravdu striktně realizována? Možná by to byl svět pouze chladně kalkulujících jedinců, kteří hledí pouze na vlastní prospěch a pokud jim systém nepřináší výhodu, tak nejsou schopni přinést morální oběť. Morálka je často spjatá s určitou nevýhodou. Vážíme si a ctíme ty, kteří jsou i přes obtížné okolnosti schopni dostat hlasu svého svědomí. Ježíš byl v podstatě také obětí chybného systému (na kříž jej poslal Pilát i když jej schledal neviným) a přesto byl ochoten tuto oběť podstoupit. Řídil se vyšším principem, než je princip maximalizace vlastní výhody a křesťané celého světa nepochybují, že jeho oběť měla svůj smysl.

Teologie a ekonomika

Homann kritizuje obecně výroky teologů, které jsou namířeny proti trhu a dopouští se přitom nevědecké paušalizace. Nemůžeme říci, že by se celá křesťanská ani katolická teologie vždy obracela proti trhu a volné soutěži. V kapitole katolicismus a kapitalismus jsem doložil na historických příkladech vztah katolické teologie k tržní tvorbě cen, o které se Homann domnívá, s odkazem na teorii spravedlivé ceny, že je teologií zavrhována.²⁴² Není také pravdou, že by se katolická teologie vždy stavěla negativně vůči soukromému vlastnictví a tvorbě kapitálu, ba naopak, pozdně scholastická teologie výrazně ovlivnila některé liberální proudy v ekonomii.

²⁴² Srov. HOMANN a kol. *Ökonomik und Theologie, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft*. s. 77.

Na druhou stranu nemůžeme popřít, že i v katolické teologii existuje protikapitalistická tradice, také v současnosti existují proudy, například v teologii osvobození, které v sobě tyto nálady nesou. Historie ukázala, že přerozdělování, vyvlastňování a společné vlastnictví statků není cestou, která je schopna řešit chudobu a nedostatek.

Není možné mluvit o katolické teologii a již vůbec ne o teologii obecně, jako o jedné ideologii a jednom názorovém proudu. Stejně tak jako v ostatních vědách i zde existuje množství pozic a názorů, které je nutné reflektovat a pouze konkrétní kritikou proti názoru toho, kterého teologa je možné argumentovat.

Zvláště v posledních dvou desetiletích dochází k výraznějšímu příklonu katolické teologie i oficiálních vyjádření církve k tržnímu hospodářství. Z toho vyplývá, že si i církve začíná uvědomovat přínos, kterým je trh a svobodné podnikání pro společnost a především pro ty, kteří se nacházejí v situaci nedostatku.

Závěr

Hlavním cílem práce bylo kritické posouzení hospodářsko-etické koncepce Karla Homanna. Jeho příspěvek je zařazován do oblasti institucionální etiky a Homann patří mezi jednoho z nejdůležitějších autorů rozvíjejících hospodářskou etiku jako etiku rámcového řádu. V tomto má jeho koncepce neopominutelnou důležitost. Bylo by ovšem chybou redukovat hospodářskou etiku pouze na etiku rámcového řádu, tak jak to Homann v některých vyjádřeních činí.

Nemůžeme zcela rezignovat na morální odpovědnost jednotlivce, nejen za utváření rámcového řádu, to je úloha individuální morálky podle Homanna, ale i pokud rámcový řád má své deficity a například podnikatel by tím mohl být systémově znevýhodněn. Autor této práce se považuje za věřícího katolíka a některá hodnotící kritéria vycházela i z postojů sociálního učení katolické církve. Z pozice principů této nauky není možné připustit, aby byl člověk jako individuum zbaven morální odpovědnosti i když by mu jeho morální chování mělo přinést nevýhodu. Princip personaly zdůrazňuje důstojnost, svobodu a odpovědnost každého člověka, zároveň jeho neopominutelnou hodnotu. Tato hodnota nemůže být vyvážena nižší hodnotou a vždy s ní musí být počítáno v podnikatelském kalkulu i v situaci, kdy by proti ní mohla stát ztráta zisku podniku nebo i jeho bankrot. Pro případy, kdy jsou ve hře různé hodnoty, rozlišuje etika hierarchii hodnot. Člověk, jeho život a důstojnost jsou jednou z těch nejvyšších hodnot, rozhodně nadřazenou zisku podniku nebo ztrátě pracovních míst.

Problémem aplikovatelnosti Homannovy koncepce je chybějící rámcový řád na globální úrovni. Je faktem, jak bylo ukázáno na některých příkladech ze současnosti, že se nám daří jen velice pozvolna vytvářet systém pravidel v celosvětovém měřítku. Díky celé řadě partikulárních zájmů a rozdílných pohledů na možné metody dosažení cílů, je jen velice obtížné domluvit se na smysluplném řešení situace nedostatečného rámcového řádu. Jako vzorový příklad může sloužit debata o budoucnosti Kjótského protokolu, která měla být řešena na konferenci v Kodani. Tato jednání nepřinesla očekávaný výsledek, neboť jednotlivé státy nebyly ochotny ustoupit ze svých zájmů na úkor společného cíle.

Homann se snaží svoji koncepci etiky systematicky vybudovat ve všeobecný model interakční ekonomiky. Pokud jde ale o zařazení Homannovy koncepce, je nutné

poukázat na určitou nepřesnost, jak na ni upozorňuje Tofall s poukazem na Kanta. „Kant rozlišuje ve svojí etice mezi právním učením a učením o ctnosti, stejně tak jako mezi právem a morálkou. ... U Kanta představuje právo, a ne morálka, pojem pro utváření společenských poměrů.“²⁴³ Z toho důvodu je Homannovo spojení „etika pobídek“ (Anreizethik) srovnatelné s Kantovou definicí práva. Otázka která vyvstává je zda Homannovu koncepci nepovažovat spíše za koncepci právní než etickou.

Jeden z bodů, které Homann opomíjí, je problematika rozdílnosti norem v různých společnostech, komunitách a kulturách. Obhajuje sice univerzální závaznost principu solidarity a zlatého pravidla v jeho nejrůznějších podobách, ale již se nezamýšlí nad tím, že se v dílčích normách a hodnotách lišíme. Na obecných zásadách se shodneme, už ne tolik na metodách a cestách k jejich naplnění. V čem se lišíme podstatně napříč kulturami, je vztah ke konkrétním hodnotám, jako je například přístup k dětské práci, úrokům, životnímu prostředí a lidským právům. Velkým problémem se toto stává právě v globální ekonomice a pro mezinárodní firmy, které působí napříč různými kulturami, národy a zaměstnávají zaměstnance nejrůznějších náboženských vyznání a přesvědčení. Tento klíčový hospodářsko-etický problém v globální tržní ekonomice Homann zcela opomíjí.

Sebelepší systém práva, pravidel a struktur nedokáže zcela nahradit vzdělaného a k morálce motivovaného jedince. Homann jako by ve své koncepci automaticky počítal s faktem, že existují eticky motivovaní a přesvědčení jedinci, kteří budou pracovat na tvorbě a úpravách rámcového řádu. Život ve společnosti, která je poznamenána dědictvím totalitního režimu dokazuje, že jedinci motivovaní k životu podle určitých morálních zásad nejsou samozřejmostí. Výchova a vedení člověka k morálce jsou složitým procesem, který se většinou daří jen v situaci kdy většina výchovných institucí počínaje rodinou, církví, přes školu až po zaměstnání funguje správně a je do tohoto procesu zapojena. Bohužel ne vždy je to ten případ. Výchova osobnosti má svojí emocionální, intelektuální a vztahovou úroveň, přičemž se jí nejlépe daří v dobře fungující rodině, která je v tomto ohledu nenahraditelná. Pokud ve společnosti bude chybět tato basální výchova k odpovědnosti a etickému uvažování, bude nedostatečný i systém pravidel a norem. I kdyby byl již etablován, bude velice těžké přimět většinu k jeho dodržování, pokud bude chybět základní porozumění tomu,

²⁴³ Srov. TOFALL, N. *Karl Homann arbeitet an einer Ethik für die Zukunft*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10.6.2003, Číslo 132, s. 12.

proč je to důležité. Situace je o to obtížnější pokud se jedná o společnost, která je vedle dramatických celosvětových změn souvisejících s globalizací konfrontována ještě s vlastní přeměnou v demokratickou společnost a řadou nutných transformačních kroků. Jak nebezpečné může být spoléhat se v takové situaci pouze na neviditelnou ruku trhu a na schopnost občanů implementovat vlastní morálku do zákonů dané země, jsme se přesvědčili na vlastní kůži po roce 1989. Celá řada vytunelovaných podniků a špatných zákonů, které takové chování nepostihovaly, byla vysokou daní za toto poznání.

Homannova koncepce dotažená k praktickému uplatnění povede k přeregulování a popře vlastní smysl a základní principy etiky: Princip subsidiarity a odpovědnosti jednotlivce za vlastní jednání. Bude to systém zákonů, na který bude svalována hlavní odpovědnost a tím bude umenšována odpovědnost jednotlivce. Zákony a normy nebudou nikdy dokonalé, tak abychom se mohli zříci individuální odpovědnosti za vlastní jednání a individuálního morálního přesvědčení jako jistého doplňku platného práva a norem. Problém dále spočívá v tom, že společnost bude v reakci na aktuální problémy a otázky mravnosti vždy pomalejší, pokud se bude spoléhat pouze na rámcový řád. Vezměme si například, jak dlouho v demokratické společnosti trvá zákonodárny proces, jak dlouho se etablojí nové normy a předpisy, jak dlouhé jsou soudní procesy, které mají kontrolovat dodržování práva a jak je někdy slepá spravedlnost v této institucionální podobě. Z toho důvodu nemůžeme rezignovat na tradiční morálku a musíme hledat možnosti jejího dalšího uplatnění i za podmínek globální společnosti a moderního tržního hospodářství. V reakci na Homannovu koncepci je nutné podotknout, že Homann nedostatečně reflektuje hrací prostor, který má jednotlivce i uvnitř rámcového řádu na to, aby jednal mravně.

Homann zařazuje svou etickou koncepci do etiky řádu. Ta nepostihuje celý aspekt hospodářské etiky jako filosofické disciplíny. O hospodářské etice nemůžeme mluvit pouze jako o etice řádu. Etika implementována do rámcových struktur je určitě důležitý aspekt, který je třeba využít, má-li být morální chování v rámci tržního hospodářství umožněno, ale ne aspekt jediný. Hospodářská etika by měla hledat i další možnosti etického jednání v rámci tržního hospodářství. Některé z nich jsem naznačil v krátkém představení koncepce P. Ulricha, A.Sena, Steinmanna a Löhra.

Homannův popis situací je někdy poněkud vyostřený. Situace, které podle něj musí vést k hospodářskému kolapsu podniku, mohou mít i jiné následky. Homann se

odvolává na to, že trh vede podnikatele do patové situace, ze které není úniku. „Ať jednám jakkoliv dopouštím se zla. Buď realizuji neetický obchod, nebo propustím zaměstnance.“ Ne vždy je situace, takto vyhocena. A i když je takto vyhocena, měla by být zvolena možnost menšího zla. Homann jakoby vše chtěl ve své práci přesně kalkulovat. Ale lze vše v životě kalkulovat? Může se nám podařit vykalkulovat cenu zdravého životního prostředí, cenu přátelství, dobrých vztahů a naší cti? Ano analýza je v moderním managementu velice důležitá. Není ale stejně tak důležitá i intuice manažera, jeho odhad budoucího vývoje a trendů?

Dalším aspektem, jenž je u Homanna opominut, je vztah mezi etikou a ekonomikou. Tyto disciplíny nejsou dvě navzájem si konkurující vědy, ba naopak oni mají společné kořeny a často i společná východiska. Oběma přeci jde o obecné dobro, uspokojování potřeb člověka, o efektivní využití zdrojů a hospodárné nakládání s nimi. Společným předmětem jejich zkoumání je člověk a jeho život ve společnosti, jeho dobro. Homann je dualista, jako by stavěl etiku a ekonomiku, v určitém konfliktu (dilema) vůči sobě, který svou koncepcí chce řešit. Jsem přesvědčen, že etika a ekonomika mají více společného, než se lidé domnívají a není nutné je vidět vždy v opozici vůči sobě. Měli bychom jen hledat cestu jejich společného dialogu. Ekonomika, jak ukazuje A. Sen²⁴⁴, se vyvinula jako disciplína z etiky, ale obě vědy se stále věnují otázce hodnot. Ekonomika si vytvořila vlastní názvosloví, aby mohla operovat, ale její hlavní cíl je stále stejný, tím je uspokojení potřeb a přání lidí, ať už se to někdy jmenuje nižší inflace, míra nezaměstnanosti nebo růst HDP. Lidé by však neměli zapomínat, že se nejedná o jediné proměnné, které dokazují, zda se člověku ve společnosti daří dobře.

V diskusi nad Homannovou koncepcí by neměl být opomenut jeho přínos. Positiva, která schledávám na Homannově koncepci jsou vlastně i pravým důvodem, proč jsem si vybral Homannovu koncepci za téma své disertační práce. I přes kritiku, kterou jsem doposud vyslovil, s ním v některých bodech souhlasím. Jeden z hlavních důvodů pozitivního hodnocení koncepce Karla Homanna je jeho ideové východisko, které se odvolává na svobodný trh, dnes bychom dodali globální tržní hospodářství a liberální filosofii. Věnoval jsem celou jednu kapitolu Homannově morální obhajobě trhu. Tuto část práce považuji za určitý základ, na kterém Homannova koncepce stojí a i za určitý ideový fundament, na kterém stojí dnešní společnost a hospodářský řád. Globální trh má svojí morální podstatu a o této podstatě je potřeba informovat, učit a hovořit, tak aby se

²⁴⁴ SEN, A. *Etika a ekonomie*. Vyšehrad 2002. s. 14 a následující

na ní nezapomnělo. Záměrně tuto skutečnost podtrhuji. V dnešní době je obzvláště velkým problémem populismus, který staví na tom, že žijeme v demokracii, kde vládne většina. Populismus je nebezpečný ve svých následcích, kdy vítězí nerozumný, ale pro většinu lidí líbivější postup nad tím rozumějším, ale méně pohodlným řešením. Následkem může být v první řadě ztráta pracovních míst, nižší konkurenceschopnost národních ekonomik až po velké finanční problémy celých států a v některých případech i jejich bankroty. Jednou ze zbraní proti populismu je osvěta. Osvěta, která ukáže na rozumných argumentech, že tam kde není co brát, nemůžeme rozdělovat a že tam kde se nevytváří, nebude co rozdělovat do budoucna. Je obtížné tuto skutečnost vysvětlit celé společnosti a je s obdivem, že i přesto jak složité to je, je trh stále podporován. Alan Greenspan, bývalý ředitel americké centrální banky, to vyjádřil ve svých pamětech následovně. *„Ve skutečnosti se přiznávám, s nikoli malým smyslem pro ironii, že jsem si vždycky lámal hlavu, proč velké a často špatně vzdělané masy obyvatelstva a jejich vládní představitelé přijímají pravidla tržního kapitalismu. Tržní kapitalismus je značná abstrakce, která ne vždycky vyhovuje neškoleným názorům na to, jak ekonomika funguje. Předpokládám, že trh je akceptován, protože má dlouhou historii tvorby bohatství.“*²⁴⁵ Populismus je nebezpečný právě tím jak se odvolává na „morálku“ a sentiment obyčejného člověka. Homannův přínos vidím v otevřenosti vůči současným problémům a v odvaze vzepřít se některým morálním předsudkům současnosti.

²⁴⁵ GREENSPAN, A. *Věk turbulencí, Dobrodružství ve světě globální ekonomiky*. s. 354.

Seznam použité literatury:

- 1) ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Academia, 2001. ISBN: 80-200-0917-5.
- 2) ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika*, CDK, 2004. ISBN: 80-7325-030-6.
- 3) ARISTOTELES. *Etika Nikomachova*. překl. Antonín Kříž, Rezek, 1996. ISBN: 80-901796-7-3.
- 4) ARISTOTELÉS. *Politika II*, Oikúmené, 2005. ISBN: 80-7298-125-0.
- 5) AXELROD, R. *Die Evolution der Kooperation*. München: 1984/1987.
- 6) BINSWANGER, H. Ch. *Die Glaubengemeinschaft der Ökonomen*. München: Gerling-Akad.-Verl., 1998. ISBN 3-932425-06-5.
- 7) *Bible*. Český ekumenický překlad. Česká biblická společnost, 1996.
- 8) BOHATÁ, M.; SEKNIČKA, P.; ŠEMRÁK, M.; *Úvod do hospodářské etiky*. Univerzita Karlova Praha, 1997. ISBN 80-85963-40-X.
- 9) BRIESKORN, N. *Skriptum zur Vorlesung Socioethik*. WS 2002/03.
- 10) CAPRA, F. *Bod obratu: věda, společnost a nová kultura*. Praha: DharmaGaia a Mat'a, 2002.
- 11) DONALDSON, T., DUNFEE, W. T, Toward a unified conception of business ethics: Integrative social contracts theory. *Academy of Management Review*, 1994, č. 2.
- 12) FANFANI, A. *Catholicism, Protestantism a Capitalism*. Notre Dame: Univ. Of ND Press, 1984 ISBN 80-900-190-1-3.
- 13) FRIEDMAN, M. The social responsibility of business is to increase its profits. In. *The New York Times Magazine*, 13. 9. 1970, s. 32 a násl. citováno v: Ulrich, P. Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen. In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): *Unternehmensethik in der Praxis. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz*, Bern/ Stuttgart/ Wien, s. 19.
- 14) FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers 2002, ISBN: 80-86182-27-4.
- 15) GREENSPAN, A. *Věk turbulencí, Dobrodružství ve světě globální ekonomiky*. Praha: Fragment 2008, ISBN: 978-80-253-0755-7.
- 16) HAYEK, F. A. *Der Weg zur Knechtschaft*. 5. Aufl., Landsberg am Lech, 1944/1982. citováno v: Homann, K.; Handy, Ch. *Hlad Ducha, Pokapitalistická*

- alternativa: Hledání smyslu v současném světě, překlad: Medek, Management Press, Praha, 1999. ISBN: 80-7261-004-X.
- 17) HEMMER, H. R. Technologischer Fortschritt und Markteffizien, Wissenschaftliches Kolloquium des Rottendorf-Projekts – München na téma: *Wie viel Reichtum vertägt die Erde?* Hochschule für Philosophie, 17. 1. 2003.
 - 18) HOMANN, K. *Einführung in die Wirtschaftsethik*. 2. vydání, LIT Verlag Münster 2005, ISBN: 3-8258-7758-2.
 - 19) HOMANN, K.; ENSTE, H. D.; KOPPEL, O.; *Ökonomik und Theologie*, Der Einfluss christlicher Gebote auf Wirtschaft und Gesellschaft, Roman Herzog Institut 2009, Mnichov, ISBN: 978-3-941036-07-9.
 - 20) HOMANN, K. Legitimation und Verfassungsstaat - Vertragstheoretische Interpretation der Demokratie. in *Jahrbuch für Neue Politische Ökonomie 4*, 1985 s. 60 a násl.
 - 21) HOMANN, K. *Rationalität und Demokratie*. Tübingen, 1988. ISBN: 3-16-945140-5.
 - 22) HOMANN, K.; BLOME-DREES, F. *Wirtschafts- und Unternehmensethik*. Göttingen, 1992. ISBN 3-8252-1721-3.
 - 23) HOMANN, K. *Vorteile und Anreize, Zur Grundlegung einer Ethik der Zukunft*. Hrg. Lütge, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. ISBN 3-16-147904-1.
 - 24) HOMANN, K. *Skriptum zur Vorlesung Wirtschaftsethik WS 2002/2003*. Mnichov: 2002.
 - 25) HOMANN, K., SUCHÁNEK, A. *Ökonomik: Eine Einführung*. 2. vydání, Mohr Siebeck, 2005. ISBN:3-16-148436-3.
 - 26) HOMANN, K., LÜTGE, Ch., KOSLOWSKI, P. *Globalisation and business ethics*. Ashgate Publishing, Ltd., 2007 ISBN 0754648176.
 - 27) HÖHN J.-H. *Christliche Sozialethik interdisziplinär*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 1997, ISBN: 3-506-73933-6.
 - 28) HUNTINGTON, P. S. *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers, 2001. ISBN: 8086182495.
 - 29) CHAFUEN, A. A. *Faith and Liberty, The Economic Thought of the Late Scholastics*. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2003, ISBN 0-7391-0541-8.
 - 30) KANT, I. *K věčnému mír*. Praha: Oikúmené, 1999, ISBN: 80-86005-55-2.
 - 31) KAUFMANN, F. X. *Der Ruf nach Verantwortung*. Freiburg: 1992.
 - 32) KOHÁK, E. *Vystrašený nový rok*. Právo 2. 1. 2003.

- 33) KOSLOWSKI, P. *Wirtschaftskultur: Wirtschaftskultur und Wirtschaftsethik in der Postmoderne*. Wien: Passagen-Verl, 1989. ISBN 3-900767-25-4.
- 34) KUČERA – KUNŠTÁTSKÝ, Z. *Rozmarný svět citátů a aforismů*. Jota 1993.
- 35) KÜNG, H. *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Praha: Vyšehrad 2000. ISBN: 80-7021-372-2.
- 36) LUKNIČ, S. A. *Štvrtý rozmer podnikania – etika*. Slovak Academic Press 1994.
- 37) MANKIW, G. N., *Zásady ekonomie*, Praha: Grada Publishing, 1999,
- 38) MÍČKA, R. Recenze knihy Alejandro A. Chafuen Faith and Liberty. The Economic Thought of the Late Scholastics. USA, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2003. 176 stran. In *Studia Neoaristotelica*, roč. 6 (2009), č. 1
- 39) MOLITOR, B. *Etika Hospodářství*. překlad: Mikulová, A.. Praha: Česká křesťanská akademie 1998. ISBN 80-85795-29-9.
- 40) NOVAK, M. *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut, 1992 ISBN: 80-900-190-1-3.
- 41) NOVAK, M. *Filosofie svobody*. překlad: Neudorfllová, M. Praha: Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-264-0.
- 42) NOVAK, M. *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: The Free Press, 1993. ISBN: 0-02-923235-X.
- 43) PŘÍKASKÝ V. J. *Etika, Učebnice základů etiky*, Karmelitánské nakladatelství 2000. ISBN: 80-7192-505-5.
- 44) PUTNOVÁ, A., SEKNIČKA, P. *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1621-3.
- 45) REICH B., R. *V pasti úspěchu, Diagnóza kapitalismu 21. století*, překlad: Dobal, Prostor 2003. ISBN: 80-7260-096-6.
- 46) RENÖCKL, H., *Menschenerweckende Erwachsenebildung*, hrsg. Bundesarbeitsgemeinschaft für Karh. Erwachsenebildung in Österreich. Herold, 1983. ISBN: 3-7008-0233-1.
- 47) RENÖCKL, H. *Katholische Wirtschaftsethik vor den Herausforderungen der „Globalisierung“*. in: Pribyl, H. (Hg.): *Shareholder-value. Wirtschaftswachstum, Einkommens- und Vermögensverteilung im Lichte christlicher Wirtschaftsethik*. Wien-Tarnöw 2000, ISBN: 83-87952-46-X, s. 107.
- 48) RENÖCKL, H. *Všemu co nelze kvantifikovat se věnuje malá pozornost*. In: *Manažerská etika, 2. díl – inspirace pro 21. století*, Economia, 2001.

- 49) RENÖCKL, H. Co obsahuje a vyžaduje svoboda. In: *Manažerská etika, 3. díl – inspirace pro 21. Století*. Economia, 2002, s. 113 - 123. ISBN 80-85378-19-1.
- 50) RENÖCKL, H.; Machula, T. *Region budoucnosti jižní Čechy – střední Evropa*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2004, ISBN: 80-7040-665-8, s. 7-20.
- 51) RICKEN, F. *Obecná etika*. Praha: OIKOYMENH, 1995.
- 52) ROTTER, H. *Osoba a etika*. Brno: CDK, 1997. ISBN 80-85959-18-6.
- 53) SEN, A. *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-549-6.
- 54) SEN, A. *Development as freedom*. Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-289330-0.
- 55) SCHRAMM, M. Christliche Wirtschaftsethik Markt und Moral in der Moderne, in: *Christliche Sozialethik interdisziplinär*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1997. ISBN: 3-506-73933-6.
- 56) SCHUMACHER, E. F. *Malé je milé*. Brno: Doplněk, 2000. ISBN: 80-7239-035-x
- 57) SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2001. ISBN: 80-86389-15-4.
- 58) STIGLITZ, J. *Die Schatten der Globalisierung*. Berlin: Siedler, 2002. ISBN 3-88680-753-3.
- 59) STEINGART, G., *Globální válka o blahobyť, Nové rozdělení světových finančních trhů*. Praha: Knižní klub, 2008. ISBN 978-80-242-2301-8.
- 60) STEINMANN, H.; LÖHR, A. *Základy podnikové etiky*. překlad Tomek, G. Schäffer-Poeschel Verlag. Stuttgart, 1994. ISBN 80-85865-56-4.
- 61) STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-041.
- 62) SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: Oikúmené, 1996. ISBN 80-86005-17-8.
- 63) ULRICH, P. Worauf kommt es in der ethikbewussten Unternehmensführung grundlegend an? Integrative Unternehmensethik in fünf Thesen. In: Ulrich, P./ Wieland, J. (Hrsg.): *Unternehmensethik in der Praxis*. Impulse aus den USA, Deutschland und der Schweiz, Bern/ Stuttgart/ Wien. S. 15-27.
- 64) VYMĚTALÍK, B.; HENGSBACH, F.; ADAMS, F. T.; HANSEN, G. B. *Cesta k člověku – aktuální otázky tržní společnosti a křesťanské etika*. Praha: Scriptum, 1993. Kniha nemá ISBN.
- 65) WEBER, M. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1934.

- 66) WEILER, R. *Reading the Kyoto Protocol, Ethical Aspects of the Convention on Climate Change*. Eburon, 2005. ISBN: 9059720644.
- 67) WIRZ, S. *Erfolg und Moral in der Unternehmensführung, Eine ethische Orientierungshilfe im Umgang mit Managementtrends*. Peter Lang 2007, ISBN: 978-3-631-56371-7.

Články v odborných časopisech a novinách:

- 68) BAROCH P. Obce prodávají ušetřené skleníkové plyny Holanďanům. *Hospodářské noviny*, 30. července 2003.
- 69) HOMANN, K. Das ethische Programm der Marktwirtschaft, Forum, Nr. 4, únor 2007.
- 70) KLAUS, V. Je Schumpeterova vize konce kapitalismu stále relevantní? *Politická ekonomie*, 2009, roč. 57, č. 1, VŠE, Praha.
- 71) Moral muss sich auszahlen. Neue Zürcher Zeitung, Ressort Wirtschaft, 18. Januar 2002, Nr. 14, S. 19.
- 72) PALAZZO, B. Unternehmensetik als strategischer Erfolgsfaktor. *io Management* č. 1,2/2001, s. 48 – 55, výtah –bou-, citováno z.: *Moderní řízení* 7/2001. Etika jako strategie úspěchu.
- 73) TOFALL, N., Karl Homann arbeitet an einer Ethik für die Zukunft, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10. 6. 2003, Číslo 132, s. 12.

Elektronické dokumenty:

- 74) KISSINGER, H. A. Rozhovor v lidových novinách na.:
<http://www.lidovky.cz/clanek.phtml?id=184899>, 4. 8. 2003
- 75) NONDEK, L., Přichází čas pohřbít Kjótský protokol?:
<http://www.revuepolitika.cz/clanky/74/>, 18. 4. 2009
- 76) WIECZOREK, T., Christus, die Pharisäer und die Ökonomische Ethik,
www.zeitfug.de/print.php. 24. 10. 2007.
- 77) <http://archiv.puc.juristic.cz/IV-3/souboj.htm>, 1. 12. 2009
- 78) http://ec.europa.eu/ceskarepublika/information/glossary/term_63_cs.htm,
1. 1. 2010

Encyklopedie a slovníky:

- 1) ALFRED, K.; MANTL, W.; ZSIFKOVITS, V. *Katholisches Sozial Lexikon*. 2 vyd. Tytolia, 1980. ISBN 3-7022-1396-1.
- 2) ENDERLE, G.; HOMANN, K.; HONECKER M.; KERBER, W.; STEINMANN, H. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. Freiburg i. Br. u. a.: Herder, 1993. ISBN 978-3451223365.
- 3) HÖFFE, O.; FORSCHNER, M. *Lexikon der Ethik*. 5. vydání, München: Beck, 1997. ISBN 3406426522.
- 4) KLÖCKER, M.; TWORUSCHKA, M. *Wörterbuch – Ethik der Weltreligionen – Wirtschaft*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1995. ISBN: 3579007203.
- 5) KORFF, W. (Hg.) aj. *Handbuch der Wirtschaftsethik*. Band 1-4, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1999. ISBN 3-579-00206-6.
- 6) Kolektiv autorů. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*. 1. vyd. Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-2-3

Církevní dokumenty:

- 1) *Pokoj a dobro*. List k sociálním otázkám v České republice, Česká Biskupská konference 2000.
- 2) *Dokumenty 2. vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-089-3.
- 3) *Sociální encykliky*. Praha: Zvon 1996. ISBN 80-7113-154-7.
- 4) Encyklika: *Mater et Magistra*, 1961.
- 5) Encyklika: *Sollicitudo rei socialis*, 1987.

Abstrakt

Bílek, M.: *Hospodářská etika jako etika rámcového řádu. Kritická reflexe hospodářsko-etické koncepce Karla Homanna.*

Disertační práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologické a sociální etiky. Vedoucí práce Albert-Peter Rethmann. České Budějovice, 2010.

Klíčová slova: Karl Homann, hospodářská etika, etika rámcového řádu, institucionální etika, dilematické situace, principy sociálního učení katolické církve.

Práce se věnuje kritickému posouzení hospodářsko-etické koncepce Karla Homanna, který je jedním z předních hospodářských etiků v německy hovořících zemích, jeho příspěvek je zařazován do oblasti institucionální etiky. Svou koncepcí se snaží nalézt řešení dilematických situací, do kterých nás zasazuje současné globální tržní hospodářství a nabízí metodu jak nechtěné dilematické situace odstranit pomocí implementace etiky do rámcového řádu, tedy systému zákonů, předpisů, norem a jasně definovaných pravidel.

Ideové východisko Karla Homanna se odvolává na svobodný trh, dnes bychom dodali globální tržní hospodářství a liberální filosofii. Trh má podle Homanna svou morální kvalitu, protože je v něm odměňován ten, který slouží dobru druhého a snaží se uspokojit přání zákazníků. Zároveň trh omezuje monopol moci, protože vydobytá moc na trhu stále devaluje tím, že podnikatel musí čelit své konkurenci.

Homannova koncepce má některá nedořešená témata, která vyžadují další zkoumání a obšírnější diskusi. Tato disertace se v kritickém hodnocení zaměřuje na otázku praktické realizovatelnosti Homannovy koncepce na globální úrovni. Dále pak na určitý redukcionismus, kterého se Homann dopouští pokud omezuje hospodářskou etiku pouze na etiku rámcového řádu. Část hodnocení vychází z principů sociálního učení katolické církve, které nabízí širší hodnotící kritéria, než z kterých vychází Homann, odvolávající se ve svém posouzení etické kvality činu pouze na princip solidarity.

Homann není hospodářským etikem, který by se odvolával na nefunkční utopie, ale nabízí střízlivou koncepci, která má přes slabiny své uplatnění při řešení dilematických situací.

Summary

Business ethics as an ethics of legal framework. Critical examination of the business ethics conception of Karl Homann

Key words: Karl Homann, business ethics, legal framework, institutional ethics, dilemma situations, the principles of catholic social teaching.

This doctoral thesis deals with the business ethics concept of Karl Homann, who is one of the most important thinkers in business ethics in German speaking countries. His concept belongs to the sphere of institutional ethics. He attempts to find the solution of dilemma situations in the global free market economy, where no solution is without negative effects on the subjects, society or environment. His method offers the solution through the implementation of ethics to the legal framework, laws, regulations and international standards.

The fundament of Karl Homanns theory is built up on the liberal philosophy and the free market economy. The free market economy has, according to Homann, moral quality because from market benefit those who serve the other and fulfil the wishes and needs of customers. Market also keeps under control the monopoles of power, because power in the free market economy devaluates through competition.

Homanns concept has some open topics, which need to be followed-up with further discussion. This doctoral thesis deals in the last chapter with the question of the practical application of Homanns concept on a global level. Other criticism is focused on Homanns reductionism, which reduces business ethics on the ethics of legal framework. One part of the evaluation lies in the principles of catholic social teaching. It offers broader evaluative criteria than Homann with his principle of solidarity.

On the other hand, Homann is not a scientist, who develops non-functional utopia. He offers an interesting project of business ethics, which can help solve some present dilemma situations.